Mededelingen

van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw

nummer 30
juni 2019

Uit het archief

Koninklijke Bibliotheek Den Haag, D 75 d7

"Privileges and other documents concerning the cities of Flanders" of
Kanselarijregister van de Vlaamse graaf Lodewijk van Nevers 1328-1338

De verkoop in 1250 van Bornem door Hugo III, burggraaf van Gent, aan Margareta van Constantinopel, gravin van Vlaanderen (zie HOOGHE, VERSTRAETEN, ROCHTUS, Het Kasteel van Bornem Duizend jaar Europese geschiedenis Deel 1 Van het ontstaan tot de komst van Pedro I Coloma, p. 118-p.133)

Verantwoordelijke uitgever: Luc Rochtus, Van Breestraat 33, 2018 Antwerpen
Zetel van de vereniging: Erfgoedhuis De Casteleyn, W. d'Urselstraat 5, 2880 Hingene-Bornem
Secretaris: Achiel Calus, heemkundekleinbrabant@gmail.com Rek.nr.: BE63 0682 0091 4208
Cover: Kaart van de broekgronden in Hingene (detail Nattenhaasdonk), kopie naar Semeelen 1637, VHKB
Redactie: Benny Croket
Realisatie en druk: N.V. Drukkerij Baeté, Puurs

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de vorm en inhoud van de door hen ondertekende bijdragen.
Artikels mogen overgenomen worden mits bronvermelding en toestemming van auteur of uitgever.

Voorwoord van de voorzitter

Geachte lezer,

Niet alleen bieden we in deze nieuwe Mededelingen je een leespakket aan van verscheidene onderwerpen. Zopas verscheen ook een nieuwe monografie in onze hoevenreeks: De Vissenholhoeve en 3 andere pachthoeves te Breendonk uit het bezit van de St. Bernardsabdij van Hemiksem.

Bedenken we hierbij dat deze "Mededelingen" zonder de inzet en creativiteit van ons bestuurslid Benny Croket niet zouden verschijnen. In deze Mededelingen vraag ik in het bijzonder je aandacht voor de terugkerende rubriek "Bibliografie" verzorgd door Paul Servaes, een bestuurslid van het eerste uur, en welke reeks op zich tot een onschatbare informatiebron is gegroeid.

Waar we in het verleden aanhaalden dat Klein-Brabant een archeologische woestijn was moeten we thans vaststellen dat hier op zeer korte termijn een grote kentering aan de gang is. Dat bewijzen de opgravingen in Puurs en Nattenhaasdonk. Ook hierover leest u al een eerste aanzet in dit nummer. Maar wordt zeker vervolgd! Tot zover het goede nieuws.

Helaas moesten we onlangs ook het verlies ondergaan van onze bestuursleden Urbain De Smet en Jules Segers, ons vast heemkundig ankerpunt in Puurs. Wij zullen hun in onze Vereniging niet vergeten en weten ons verzekerd dat Jules' inzet verder leeft in zijn zoon-archeoloog Geert.

Nog veel leesgenot!

Luc Rochtus, voorzitter
Lente 2019

TIJDENS DE MAAND JULI IS ERFGOEDHUIS DE CASTELEYN
WEGENS VAKANTIE GESLOTEN

Nog enkele verkrijgbaar

Jaarboek 2018

Vergeten oorlogsgebied!

Leven en overleven in Klein-Brabant tijdens de Eerste Wereldoorlog

Dit door Jos Winckelmans uitstekend geschreven boek, verrijkt met talloze illustraties, werd een bestseller.

In dit jaarboek van 350 blz. krijgt de lezer een uitgebreid en diepgaand overzicht van wat die Eerste Wereldoorlog voor de Klein-Brabanders van toen betekende. Niet alleen het strijdverloop en het belang van onze forten en schansen worden beschreven, maar zeker ook de problematiek waarmee de burgerbevolking werd geconfronteerd komt uitvoerig aan bod: het vluchten en het omgaan met andere vluchtelingen, de impact van de militaire aanwezigheid, de heropbouw van de zwaar getroffen dorpen, enz. Uitgebreide lijsten van vluchtelingen naar zowel Nederland als Engeland als lijsten van de vernielde woningen met de namen van hun eigenaars betekenen een meerwaarde voor familieleden en genealogen op zoek naar hun roots.

We hebben nog een vijftal boeken op voorraad.
Wie het nog hebben wil, voor zichzelf of als geschenk, moet zich dus haasten.

Voor inlichtingen en bestellingen: zie cover achteraan

Met de VHKB en de Vrienden van het Archief op uitstap

"Haute Lecture by Colard Mansion" in het Gruuthusemuseum te Brugge

Op vrijdag 18 mei 2018 reisden we per trein met 18 personen naar Brugge om de tentoonstelling "Haute Lecture by Colard Mansion" te bezoeken. De NMBS had een goede dag, want de treinen reden perfect volgens de tijdtabellen. Tevens waren onze plaatsen keurig gereserveerd. Alle deelnemers hielden zich aan de afspraken en zo zijn we zonder problemen heen en weer naar Brugge gereisd.

Met zijn allen hebben we genoten van deze leerzame tentoonstelling over een merkwaardig "boekenmaker" van zowel handgeschreven als gedrukte boeken uit de vijftiende eeuw. We werden overdonderd door fraaie illustraties en schitterende miniaturen in talrijke waardevolle boeken, bijeengebracht vanover de hele wereld. Alles zeer overzichtelijk gedocumenteerd en door de gids deskundig geduid.

Na de middagpauze en een gezellige lunch kozen de meeste deelnemers, ondanks het koele briesje, voor een wandeling door Brugge in plaats van een bezoek aan de vaste collectie van het Gruuthusemuseum. Elk op zijn tempo en volgens zijn interesse zochten we individueel naar de kunstwerken die in het kader van de Brugse Triënale her en der in de binnenstad verspreid stonden.

De algemene beoordeling van de deelnemers bij deze uitstap was: "geslaagd". (A.C.)

Op bezoek in de Koninklijke Bibliotheek Albertina en het Coudenbergpaleis te Brussel

Op 5 oktober 2018 trokken we onder een lekker nazomer-zonnetje naar de hoofdstad. Met een groepsticket belandden we vanuit Bornem met 15 personen in Brussel-Centraal, waar we werden opgewacht door nog 4 deelnemers, die uit andere windstreken naar Brussel waren gekomen.

De rondleiding in de Koninklijke Bibliotheek heeft op ons een beklijvende indruk nagelaten. De grootte van de leeszalen en het volume boeken, 15 km boekenrekken, waren indrukwekkend. En daartussen vinden we niet alleen alle uitgaven van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, maar óók de "Dag Allemaal" en de "Story" van 1980 worden er bewaard. De gids demonstreerde hoe een boek te vinden op de computer en hoe de bedienden na reservatie het boek gaan ophalen en ter beschikking leggen in de leeszaal, waar de lezer het kan doornemen. Er worden immers geen boeken uitgeleend.

De gids leidde ons verder naar een Middeleeuwse kapel, die in het moderne gebouw is geïntegreerd en binnenkort wordt ingericht tot permanente tentoonstellingsruimte. Ook werden we even in het "Librarium" rondgeleid, waar de gids ons een exemplaar liet bewonderen van wat waarschijnlijk de duurste atlas uit de zeventiende eeuw is: de "Atlas Maior" van Joannes Blaeu.

Na de verzorgde lunch in de cafetaria van de bibliotheek op de vijfde verdieping, met een prachtig uitzicht op de sky-line van Brussel, zijn we naar het hertogelijk Coudenbergpaleis getrokken. Daar zijn we, met wat vertraging, in de armen gelopen van een even enthousiaste gids, die ons door de onderaardse ruimtes, kelders, gangen en de overbouwde Isabellastraat gidste. Tevens liet hij ons enkele merkwaardige plaatsen nabij het Koninklijk Paleis zien. Hier werd het ons duidelijk waarom nieuwe kastelen vaak op de plaats van de oude gebouwen werden opgetrokken. Voor de nieuwe constructies gebruikte men graag de meestal stevige funderingen van de vorige bouwsels. De imposante ondergrondse gewelven gaven ons een indruk van de omvang van dat uitgestrekte paleis, waar eerst de hertogen van Brabant en daarna de Habsburgers eeuwenlang resideerden. Tot het in 1731 afbrandde.

Na een afsluitende drink op een zonnig terras, met zicht op de Kleine Zavel, zijn we moe en voldaan teruggekeerd naar Bornem. (A. C.)

Tentoonstelling "Schelde, stroom van beelden" in het gemeentelijk museum Albert Van Dijck in Schilde

Met een beperkte groep deelnemers zijn we op een frisse maar zonnige zondagnamiddag (17 februari 2019) naar Schilde gereden, om te genieten van de schilderijen, geïnspireerd door de Schelde en zijn natuur en de bedrijvigheden eromheen. Enkele bekende namen van kunstenaars illustreren de kwaliteit van de getoonde werken: Valerius De Saedeleer, Floris Jespers, Tony Van Os, Isidoor Opsomer, Henri De Braekeleer, Eugeen Van Mieghem, Albert Van Dijck en vele gravures uit het prentenkabinet van het Plantin-Moretusmuseum.

Na het boeiende bezoek aan deze tentoonstelling zijn we, om deze namiddag mooi af te ronden, nog wat gaan napraten bij een drankje in het cafetaria van CC Ter Dilft te Bornem. (A.C.)

Sandra J. Paul pakt uit met oorlogsverhaal

Paul Servaes

Sandra Vets (alias Sandra J. Paul) uit Sint-Amands heeft zopas een nieuw boek toegevoegd aan haar al goedgevulde literaire productie. Na haar debuut "Het eiland" dat drie vervolgen kreeg, schreef ze ook nog enkele thrillers en zelfs nog twee verhalen voor jongvolwassenen, maar dan onder de auteursnaam Joanne Carlton, in het Engels. Met het oorlogsverhaal "Loopgravenhel(d)", onlangs gepubliceerd bij uitgeverij Het Punt te Baasrode, werd het wel een atypisch boek voor haar, een levensecht verhaal maar met een historisch gegeven als basis. Het moet haar publiek van jongvolwassenen de vreselijke tijd van de oorlog in herinnering brengen. Het was mede-auteur Marc Geyens die haar medewerking vroeg voor een reeks kortverhalen over de Eerste Wereldoorlog. Aanvankelijk aarzelde ze even maar besloot vrij vlug haar grenzen te verleggen en de uitdaging aan te gaan. Beiden vonden ze dat "het verhaal over de helse nachten en de vreselijke dagen in de loopgraven moést worden verteld". Sandra Vets ging dan op zoek naar allerlei gegevens over die trieste oorlogsperiode en vooral naar verhalen van jonge soldaten die, nog minderjarig, toch opgeroepen werden om te gaan vechten. Ze maakte ook kennis met het oorlogsleed in de streek rond haar woonplaats Sint-Amands, in Klein-Brabant, waar de forten van Breendonk, Liezele en Bornem een belangrijke rol speelden. Ook de torens van de kerken van Mariekerke en Sint-Amands werden in brand geschoten om geen uitkijkposten te bieden aan de Duitse troepen. Zo groeide beetje bij beetje het verhaal van de zeventienjarige Victor Vermeersch die, na het sneuvelen aan het Front van zijn oudere broer Frederik, ook naar de Westhoek trekt om de loopgravenhel van dichtbij mee te maken.

Eigenlijk begint alles te Sint-Amands waar opa August en oma Julia Vermeersch voor hun kleinkinderen Timon en Lukas een kistje met brieven van de zolder halen met erin het oorlogsdagboek van hun vader Victor die zich als een held ontpopte aan het IJzerfront. Sandra J. Paul kan dan aan de slag om een fictief verhaal over fictieve mensen, zoals zij het zelf aangeeft, vorm te geven steunend op waargebeurde feiten maar aangevuld met andere, fictieve gebeurtenissen die meestal wel een grond van waarheid kennen. Het is geen opsomming geworden van feiten en weetjes over de Eerste Wereldoorlog zoals we dat van een dagboek zouden kunnen verwachten, maar een boeiend verhaal van het leven van elke dag aan het Front te midden van kanongebulder en de vele lijken die over het landschap verspreid liggen. Men kan het zich gemakkelijk voorstellen aan de hand van de rake en typerende beschrijvingen die Sandra J. Paul haar lezers biedt. Het best is ze als ze over vier volle bladzijden de hallucinerende beelden beschrijft die de jonge rekruut Victor in doodsangst voor zich ziet na een aanval met mosterdgas. Hier is de schrijfster aan het woord die in haar thrillers de spanning ten top kan voeren of mysterieuze gebeurtenissen beschrijft die zich op een ver afgelegen eiland afspelen. Uiteindelijk komt alles goed en keert Victor, ondertussen getrouwd met Anna, verpleegster aan het Front, naar huis en herneemt het dagelijkse leven zich, maar niet voor lang want een nieuwe wereldoorlog is nabij. In de laatste twee hoofdstukken en een epiloog maakt de schrijfster een opening naar Wereldoorlog II. Timon en Lukas Vermeersch gaan dan op zoek naar een vriend van opa, Petrus Van Der Vliet, en belanden zo in 1944 met de Duitse bezetting. Ook het verzet met "De Zwarte Hand" komt in beeld wanneer twee Amerikanen met hun vliegtuig te Oppuurs neerstorten en kunnen onderduiken. Ook de collaboratie komt aan bod, want de vroegere vriend Van Der Vliet bleek een Duitsgezinde. Aan het slot overheerst vrede, vergevingsgezindheid en een afkeer van oorlog en geweld. Het is ook de toon van de 25 gedichten van Marc Geyens, op de laatste bladzijden bijeengebracht onder de titel "Ieperse impressies". Hij schreef ook een kort gedicht als gepaste inleiding tot elk hoofdstuk.

Beiden zijn erin geslaagd op hun eigen manier in hun verhaal een boodschap over te brengen die kan blijven nazinderen en aanzet tot nadenken over zin en onzin van oorlog. Sandra J. Paul is haar vlotte schrijfstijl en haar eenvoudig taalgebruik trouw gebleven in dit voor haar toch enigszins vreemd onderwerp. Haar jongvolwassen lezerspubliek zal er haar dankbaar voor zijn, hoewel haar verhaal ook hen die niet meer zo jong meer zijn kan boeien doordat haar personages levensecht zijn en ze raak de levensomstandigheden in de oorlogsjaren weet te beschrijven. Het is misschien de aanzet om ook andere historische momenten uit onze geschiedenis op een dergelijke manier aan te pakken.

Sandra J. Paul & Marc Geyens
Loopgavenhel(d)
Verhalen door Sandra J. Paul
Gedichten en begeleidende teksten door Marc Geyens.
Uitgeverij Het Punt Dendermonde 2018
284 blz.

Door onze lezers te bestellen langs de vereniging door storting van € 19,00 op rek BE63 0682 0091 4208 van VHKB met vermelding "loopgravenheld"

De 80 jaarringen van Frans van Praet

Paul Servaes

Ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van designer, vormgever en totaalkunstenaar Frans Van Praet (Sint-Amands 1937) verscheen bij uitgeverij Ludion te Antwerpen het monumentale boek "Frans L. Van Praet – De Jaarringen – Rings of Growth". Het is een uniek concept van Prof. Willem Elias en Van Praets echtgenote Donatella Bianchi. Zij bedacht de originele titel van het boek en W. Elias, emeritus professor van de V.U.B., filosoof en kunstkenner, schreef ervoor een uitvoerig en schitterend essay naast nog meerdere andere kortere teksten. Ook Frans Van Praet zelf schreef vele korte duidinggevende teksten bij de afbeeldingen. Het is immers vooral een kijkboek met ruim zevenhonderd foto's, ontwerptekeningen en andere illustraties. Het luxueus uitgegeven boek telt 428 bladzijden op groot formaat en brengt een volledig overzicht van Van Praets carrière, van het prille begin tot op vandaag. Eerst als student aan Sint-Lukas te Brussel, in 1965 te Dessel waar hij een zelfstandig studiebureau oprichtte en dan zijn contacten met de kunstenaars van de galerie "De Zwarte Panter". Dan volgt zijn verblijf in het Mercator Orteliushuis te Antwerpen en nu zijn buitenlandse thuishaven in Frankrijk te Montcombroux-les-Mines waar hij nog steeds erg actief bezig is.

Het boek opent met een "Woord vooraf" door Willem Elias die ervan de ontstaansgeschiedenis schetst sinds de eerste kennismaking in 2015. Later volgden nog meerdere ontmoetingen waarop Van Praets culinaire specialiteit, kip met zeventien kruiden, niet ontbrak. De auteur stelt meteen dat een biografie van de kunstenaar achterwege bleef, er op rekenend dat de lezer gaandeweg in het beeldverhaal ook de "microkosmos van de man die een wereld gemaakt heeft" zal ontdekken. In het omvangrijke geheel dat als het ware een oeuvrecatalogus is, zou die niet misstaan hebben. Een deskundig essay van de hand van Johan Valcke, voormalig directeur van Design Vlaanderen, met als titel "Expressief en conceptueel design in België", vormt het eerste hoofdstuk waarin hij op een rake wijze Frans Van Praet situeert in de geschiedenis van het design in België. In het volgende hoofdstuk "Frans L. Van Praet, filosofisch ingelijst" beschrijft Willem Elias uitvoerig de filosofie die Van Praets oeuvre heeft begeleid of uitstraalt en verwijst hierbij naar de invloed ondergaan van o.a. L. Van Haecht, zijn leermeester filosofie aan Sint-Lukas. Hij typeert Van Praet als een koorddanser die zowel kiest voor het late modernisme als voor het vroege post-modernisme en waarbij functionaliteit schoonheid niet in de weg staat. Hoofdstuk 3 geeft de fundamenten aan van Frans Van Praets werk, door Willem Elias geformuleerd als "het zittende, het tafelende, het bergende en het lichtende". Talrijke creaties van Van Praet illustreren deze tekst zoals het iconische Sevillazitje, onder meer in kristal, in brons, polyester, leder, marmer, hout en zelfs recent nog in albast. Hierbij aansluitend gaat het over "maatvoering" en de zoektocht naar de Egyptische canon, geïllustreerd met diverse kasten, gerealiseerd volgens deze canon. Volgt dan "het belang van kleur" en "de geheimen van de materialen". Avontuurlijker gaat het er aan toe in het volgende hoofdstuk. Hier komen de vele installaties en objectmeubelen van Van Praet aan bod. Denken we maar aan zijn deelname aan Interieur Kortrijk, de expo in de Verbeke Foundation te Kemzeke en de Pagaddertoren te Antwerpen. Hoofdstuk 5 snijdt een ander belangrijk deel van Van Praets oeuvre aan. Het gaat om de architectuurconcepten en de interieurarchitectuur van zijn hand. Hierbij vinden we zowel privéwoningen als bedrijven en instellingen zoals het gemeentehuis te Lommel en de ambtswoning van de premier te Brussel, Wetstraat 16. Bijna honderd pagina's vol met tekeningen, schetsen en foto's. Een indrukwekkend geheel. Even opmerkelijk zijn de onderdelen "Design" en "Kunst" van nog eens honderd pagina's met o.a. zijn Sevillabank die in enkele steden opdook en die niet misplaatst zou zijn in de nieuwe gemeente Puurs-Sint-Amands. Zijn vriendschappelijke banden met kunstenaars als Fred Bervoets en Thierry De Cordier mogen we hierbij niet vergeten. Zo komen we aan de "Hommages" waarmee Frans Van Praet hulde brengt aan grote kunstenaars die hun stempel hebben gedrukt op de kunstgeschiedenis. Odes aan René Magritte, Kazimir Malevich, James Ensor, Piet Mondriaan en Van Praets wereldberoemde dorpsgenoot Emile Verhaeren schitteren op deze bladzijden. Zijn aandeel in de Belgische deelname aan de wereldtentoonstellingen te Sevilla en te Lissabon vormt hoofdstuk 7 met enkele uitzonderlijke creaties. Zij getuigen voor zijn exuberant surrealisme gestoeld op volkse verbeeldingskracht. Vandaar ook zijn interesse in oude spiegeltenten die hij restaureerde, hierbij getuigend van een authentieke vindingrijkheid. Aan het einde van dit overweldigend panorama krijgen we nog een poëtisch moment van de meester zelf en enkele getuigenissen van vrienden en critici, met name Kurt Van Eeghem, Karel Boonzaaijer, Frans Dufour en Nicole Hermans.

Nu de Scheldezoon Frans Van Praet zijn 80ste jaarring met dit majestueuze boek en een tentoonstelling in het Designmuseum te Gent mag sluiten, mogen we terecht fier zijn op zoveel talent met internationale uitstraling, een "Ereburger van Klein-Brabant" waardig.

WILLEM ELIAS & DONATELLA BIANCHI
FRANS L. VAN PRAET DE JAARRINGEN – RINGS OF GROWTH
Met een essay van Johan Valcke
Uitgeverij Ludion
Antwerpen
424 blz.

Bisschop Jacobus Olivier Van de Velde

Van dorpsonderwijzer tot bisschop

Linda Caluwaerts

Beroemde Sint-Amandsenaar

"Verheerlijking der beroemde mannen van Sint-Amands"
Bron: Archief Aimé De Decker

Op 4 juni 1907 organiseerde de gemeente Sint-Amands een praaltrein (feeststoet) ter gelegenheid van de inhaling van pastoor J. F. Verhaert. Eén van de praalwagens had als thema "*Verheerlijking der beroemde mannen van Sint-Amands*". Op deze wagen namen figuranten plaats die een aantal beroemde Sint-Amandsenaren uitbeeldden: naast onder andere Emmanuel Rollier, Jan Van Droogenbroeck en de Heilige Amandus zelf, waren ook monseigneur Jacobus Olivier Van de Velde en zijn medebroeders-jezuïeten Joannes Anthonius Elet, Karel Lodewijk Elet en Judocus Van Assche vertegenwoordigd.[1] Wie was deze Jacobus Olivier Van de Velde? In het programma van de praaltrein staat al enige verduidelijking: "*Mgr. Jacobus Olivier Van de Velde S.J. (1795-1855). Onderwijzer te Puers en te St-Amands, President der Universiteit van Saint-Louis (Vereenigde Staten van Amerika) in 1840 - Bisschop van Chicago in 1849, daarna bisschop van Natchez (Staat van Mississippi).*"

Kindertijd

Doopakte van Jacobus Van de Velde
Bron: Parochieregister 1795 - Lebbeke

Jacobus Van de Velde werd op 3 april 1795 geboren in Lebbeke.[2] Zijn moeder, Joanna Livina Van de Velde, werd te Sinaai geboren op 20 februari 1754 en overleed te Hamme op 13 maart 1821. Zij was de dochter van Petrus Van de Velde en Joanna Francisca Spruyt. Bij de geboorte van Jacobus was zij al 41 jaar oud. Toch zou zij nog tweemaal huwen: met Joannes Ferdinand Colleman (Hamme, 1809) en daarna met Petrus Franciscus Van Elstraete.

Volgens de overlevering zou Jacobus opgevoed zijn door een ongehuwde tante uit Sint-Amands. In de registers van de Burgerlijke Stand van deze gemeente vinden we inderdaad een Maria Van de Velde terug, die hier overleed op 24 januari 1819 in de leeftijd van 64 jaar. In de overlijdensakte staat te lezen dat zij de ongehuwde dochter was van Peeter Van de Velde en Anna Francisca Spruyt.[3] Peeter (Petrus) Van de Velde, de grootvader van Jacobus, overleed al in 1766 te Sinaai. Anna Francisca Spruyt, de grootmoeder van Jacobus, overleed te Sint-Amands op 2 april 1797. Zij was geboren in Buggenhout op 4 februari 1722. Haar vader, Egidius Spruyt, was de molenaar van de Heimolen te Opstal. Anna Francisca Spruyt en Maria Van de Velde staan als "arm" genoteerd in de Sint-Amandse volkstelling van het jaar IV van de Franse Republiek (1796), respectievelijk onder nummer 665 en 666. Ze woonden vanaf 1771 te Sint-Amands.[4] Het is bijgevolg erg aannemelijk dat de jonge Jacobus zijn kindertijd in Sint-Amands zou doorgebracht hebben.

Ongeveer een jaar voor de geboorte van Jacobus, op 26 juni 1794 om precies te zijn, boekten de Franse troepen onder leiding van maarschalk Jourdan in Fleurus een belangrijke overwinning op de Oostenrijkse Habsburgers. Het Franse leger bezette daarop de Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik. Na het vredesverdrag van Campo Formio (1797) zou dit gebied officieel bij Frankrijk ingelijfd worden. Tijdens de bezetting namen de Fransen enkele maatregelen die een grote impact hadden op het dagelijkse leven van de plaatselijke bevolking. Naast de vele plunderingen, uitgevoerd door de Franse bezettingstroepen, zorgden hoge belastingen en de invoering van de militaire dienstplicht ("*conscriptie*") voor heel wat ongenoegen. Maar vooral op religieus vlak veranderde er nogal wat. Een aantal bevoegdheden, welke de Kerk zich eeuwenlang had toegeëigend, werden vanaf dat ogenblik uitgevoerd door de staat. Men sloot bovendien kerken en kloosters en verkocht deze gebouwen, net als hun inboedel. Priesters dienden een eed van trouw te zweren op de "*Constitutie*" van de Franse Republiek. Al wie zich daartegen verzette, werd vervolgd en moest bijgevolg onderduiken of het land ontvluchten. In 1798 zou deze toestand tot de Boerenkrijg leiden.

In deze woelige periode zou de tante van Jacobus onderdak hebben geboden aan een gevluchte Franse priester. Hij zou zich over de jongen ontfermd hebben, hielp met zijn opvoeding, gaf hem onderricht en moedigde hem vooral aan in zijn geloofsovertuiging. Wie deze priester was, kan spijtig genoeg niet meer achterhaald worden.

Opleiding

Vanaf 1810 zat Van de Velde op internaat in Gent. Hij muntte er uit in taalvakken en gaf twee tot drie jaar later al les in onze streek. Vanaf de herfst van 1813 werd Van de Velde leraar Nederlands, Frans en Latijn aan het Klein Seminarie te Mechelen. Tezelfdertijd studeerde hij zelf nog logica en theologie aan het Groot Seminarie in die stad.

Nog voor de definitieve val van Napoleon te Waterloo in 1815 hertekende men op het Congres van Wenen de kaart van Europa. Hiermee probeerden de grote mogendheden te verhinderen dat er voortaan op het Europees continent ooit nog een staat een dominante rol zou kunnen spelen. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, met koning Willem I als staatshoofd, werd gecreëerd als een bufferstaat ten noorden van Frankrijk. Door een personele unie met Luxemburg werd Willem bovendien groothertog van dat land.

Op religieus vlak waren er echter spanningen tussen het katholieke Zuiden en het grotendeels protestantse Noorden. In het Zuiden wantrouwde men de protestantse koning. Verwoede pogingen van de Kerk om het roomskatholicisme als staatsgodsdienst in te voeren, waren in tegenstrijd met de grondwet. Het onderwijs in het Zuiden was grotendeels in handen van de katholieke kerk. Omdat de overheid vond dat enig overheidstoezicht hierdoor onmogelijk werd, probeerde men die invloed op het onderwijs te reduceren.

Andere wrevel ontstond omdat de meeste hoge ambtenaren- en legerposten in handen waren van functionarissen uit het Noorden en dit terwijl het Zuiden het overgrote deel van de soldaten diende te leveren. Ook het invoeren van het Nederlands als officiële overheidstaal viel bij het Franstalige Zuiden (Wallonië) en de verfranste bourgeoisie in Vlaanderen niet in goede aarde. Al deze wrijvingen zouden in 1830 leiden tot de Belgische revolutie.

Jacobus zag het beleid van de nieuw gecreëerde staat tegenover de katholieke kerk met lede ogen aan en besloot het land zo snel mogelijk te verlaten. Met als doel naar Engeland of het Italische schiereiland te emigreren, volgde hij lessen in die beide landstalen.

Naar Amerika

In Mechelen ontmoette Jacobus een zekere Charles Nerinckx. Deze was, na problemen met de Franse overheid, in 1805 naar Kentucky in Amerika gevlucht. Daar ondernam hij missies en stichtte er tal van katholieke kerken en scholen. Op terugweg van een reis naar Rome, maakte Nerinckx in 1817 een tussenstop in Mechelen. Antoine Kohlmann, overste van de jezuïeten in Maryland, was op zoek naar kandidaat-missionarissen voor Amerika en had Nerinckx gevraagd om hiervoor te ronselen. Van de Velde besloot Nerinckx naar de Nieuwe Wereld te volgen nadat hij de verzekering gekregen had dat hij daar zijn studies kon afmaken.

Omstreeks Pasen 1817 verliet Van de Velde het seminarie van Mechelen. Hij reisde via Antwerpen naar Amsterdam, waar hij zijn reisgezellen ontmoette.[5] Het gezelschap trok vanuit Amsterdam richting Texel. Op 16 mei 1817 werd daar ingescheept op een brik, genaamd "*Mars*", die hen naar Amerika zou brengen. Voor de prijs van 400 Nederlandse gulden kregen de kandidaat-missionarissen de hut van de kapitein ter beschikking, zodat ze ongestoord hun godsdienst konden beoefenen. Slechts zeven van de tien mannen konden gebruik maken van deze hut, de drie anderen mengden zich tussen de rest van de emigranten.

"Barkenteyn of Brik zeylende by de wind" - Ets van Gerrit Groenewegen (1789)
Bron: www.zuiderzeecollectie.nl

De overtocht verliep echter niet zoals verwacht.[6] In het Kanaal kwam het schip op Pinksterzondag in een storm terecht. Deze storm was zo hevig dat een matroos uit de mast in zee viel en verdronk. Toen de storm uiteindelijk ging liggen, raakte het schip enkele dagen op drift.

Kapitein Hall, afkomstig uit Baltimore, en zijn bemanning bleken nogal onervaren. Door foutieve berekeningen voer de "*Mars*" vanaf de Azoren veel te ver zuidwaarts. Bijgevolg moest bij aankomst in de Nieuwe Wereld bijna de gehele oostkust van Amerika terug afgevaren worden in noordelijke richting. Het schip zou verder nog op de klippen lopen en lek slaan. Het maakte daarbij zoveel water dat de bemanning en alle passagiers, inclusief Nerinckx en zijn kompanen, gedurende drie weken zonder onderbreking moesten helpen met pompen.

Op een gegeven moment werd de "*Mars*" zelfs geënterd door piraten. Piratenkapitein Mooney, eveneens afkomstig uit Baltimore, herkende zijn streekgenoot kapitein Hall echter. In plaats van het schip te beroven, verkocht Mooney hen allerlei voedingsmiddelen die hij enkele dagen voordien buitgemaakt had op een Spaans koopvaardijschip. De beschuiten, gedroogde vruchten, wijn, vaten drinkwater en het gezouten vlees waren zeer welkom aangezien de voedselvoorraad aan boord stilaan op raakte door de vele omzwervingen op zee.

Na een zeereis van ongeveer 70 dagen kwam Chesapeake Bay in zicht en twee dagen later, op 28 juli, meerde men uiteindelijk aan in de haven van Baltimore.[7]

Voor Jacobus Van de Velde was er nog een extra tegenvaller. Tijdens de storm in het Kanaal kwam hij zwaar ten val op het dek. Hij raakte daarbij

ernstig gewond en verloor veel bloed. Bij aankomst in Baltimore was hij nog zo verzwakt dat hij van boord diende gedragen te worden. Alvorens verder te reizen, kon Van de Velde een tijdje herstellen in het St. Mary's Seminary van Baltimore, waar sinds 1791 jonge mannen werden opgeleid tot priester.

Georgetown College

Nog niet volledig genezen, reisde Van de Velde op aanraden van Charles Nerinckx door naar het Georgetown College in Washington. Dit college, dat later zou uitgroeien tot Georgetown University, werd in 1789 gesticht door bisschop John Carroll van Baltimore en is de oudste katholieke instelling voor hoger onderwijs in de Verenigde Staten. Het is vanuit het Georgetown College dat Jacobus Van de Velde in 1820 een brief schreef naar zijn oud-leerling Judocus Van Assche uit Sint-Amands. Deze brief was de aanleiding dat Judocus, samen met onder anderen Jan Elet (Sint-Amands) en Pieter Jan De Smet (Dendermonde), in 1821 als kandidaat-missionaris richting Amerika trok. Deze groep zou later vanuit het seminarie van White Marsh, Maryland, een tocht ondernemen naar Florissant, Missouri, om daar een nieuwe missiepost op te richten. De aanwezigheid van jezuïeten in Missouri leidde tot de stichting van diverse nieuwe parochies, scholen en universiteiten.[8]

Tijdens zijn noviciaat studeerde Jacobus Van de Velde poëzie, retorica en filosofie. Uiteindelijk werd hij, omwille van zijn voortreffelijke talenkennis, benoemd tot professor literatuur. Na zijn priesterwijding op 25 september 1827 studeerde Van de Velde nog theologie, moraalwetenschappen en '*polémique*'.

Hoewel hij les bleef geven, ondernam Van de Velde enkele missies naar Rockville en Rock Creek in Montgomery County, Maryland. Ondertussen beheerde hij de bibliotheek van het Georgetown College waarvan het aantal boeken in die periode van 200 naar 2.000 exemplaren steeg. Als aalmoezenier was Jacobus Van de Velde verbonden aan de Georgetown Visitation Preparatory School voor meisjes.[9]

St. Louis University

In 1831 werd Jacobus Van de Velde overgeplaatst van Georgetown naar St. Louis. De jezuïeten van Missouri hadden in 1829 het college van St. Louis overgenomen en men had daar nood aan degelijke leerkrachten. Petrus Joannes Verhaegen, afkomstig uit Haacht, stond aan het hoofd van deze school. Oud-streekgenoten Pieter Jan De Smet en Jan Elet behoorden tot het lerarenkorps.

Op weg van Georgetown naar St. Louis hielden Van de Velde en twee metgezellen een tussenstop in Cincinnati. Edward Dominicus Fenwick, bisschop van Cincinnati, kwam persoonlijk naar hun hotel en nodigde het gezelschap uit voor een etentje in zijn residentie.[10] Jacobus Van de Velde zou al tijdens zijn jeugd te Sint-Amands in contact gekomen zijn met Fenwick.[11] Deze uit Maryland afkomstige dominicaan volgde vanaf 1784 theologie aan het Engels klooster te Bornem en gaf er nadien zelf les. Na gevangenneming door de Fransen, vlak na de Boerenkrijg, keerde Fenwick via Engeland terug naar Amerika en werd daar in 1822 bisshop van Cincinnati. Met het etentje en een daaropvolgend bezoek aan de plaatselijke kathedraal en atheneum hoopte de bisschop Jacobus Van de Velde te overhalen om in Cincinnati te blijven en daar als leraar aan de slag te gaan. Fenwick had in 1831 het atheneum, een school voor hoger onderwijs, gesticht. Zowel Van de Velde als zijn oversten vonden echter dat zijn hulp aan het college van St. Louis belangrijker was.[12]

Het korte verblijf in Cincinnati liet ook geen al te positieve indruk na op Van de Velde. Tijdens het etentje en de daaropvolgende sightseeing waren enkele dieven de kamer van de geestelijken binnengedrongen. Van de Velde noteerde later: "*For the say that there are many thieves in Cincinnati, and especially in the (Cincinnati) hotel in which we lodged." [Om te zeggen dat er veel dieven zijn in Cincinnati, en vooral in het hotel (te Cincinnati) waar wij logeerden.]* Eén van zijn compagnons "verloor" daarbij immers zijn Italiaanse laarzen. Voordien was ook de wandelstok van de andere metgezel op onverklaarbare wijze verdwenen en Van de Velde zelf vond ineens zijn leesbril niet meer terug.[13]

Op 24 oktober 1831 arriveerde Jacobus Van de Velde in St. Louis en al snel werd hij één van de belangrijkste leerkrachten van het college. Hij gaf aan de hogere jaren les in retorica en wiskunde en stond bekend als excellent leerkracht. Met Van de Velde beschikte het college van St. Louis immers over één van de best opgeleide professoren in Amerika. "*... Rev. James Van de Velde and the Rev. George Carrell were preeminent among them (professors) for superior literary attainments, and for their influence in giving a more elevated and learned tone to the college. Among the surviving students at the university in their day they are still remembered and honorably named, for the refined taste and polished scholarship manifested in all their lectures before the higher classes in the college halls, and in all their speeches to the general public..." [E.H. Jacobus Van de Velde en E.H. George Carrell waren onder hen (professoren) de uitblinkers omwille van hoogstaande literaire verworvenheden en omwille van hun invloed door het geven van een meer verheven en geleerde toon aan het college. Onder de overblijvende universiteitsstudenten uit hun tijd worden ze nog steeds herinnerd en eervol vermeld wegens de verfijnde smaak en "gepolijste" geleerdheid die tot uiting kwam in al hun lezingen voor de hoogste klassen in het college en in al hun openbare toespraken.]* Uit het weinige dat Van de Velde tijdens zijn carrière publiceerde, blijkt dat hij de Engelse taal perfect beheerste.[14]

Begin 1832 trok Van de Velde richting Louisiana om het college van St. Louis daar te promoten en er leerlingen te werven. Dit resulteerde in een forse stijging van het aantal internen.

Op 28 december 1832 ondertekende de gouverneur van Missouri een charter waardoor het college van St. Louis het statuut van universiteit kreeg. Van de Velde werd hierbij lid van het dagelijks bestuur. In dit bestuur zou hij diverse functies, soms tegelijkertijd, uitoefenen: secretaris van de raad van bestuur, vicerector en kanselier. In deze jaren kende St. Louis University een grote bloei. De school telde 29 internen, 6 gedeeltelijk internen en 117 externen, afkomstig uit alle lagen van de bevolking en met diverse religieuze achtergrond.[15]

Bij de start van het academiejaar 1836-37 werd rector Verhaegen vervangen door Sint-Amandsenaar Jan Elet, nadat eerstgenoemde aan het hoofd kwam te staan van de jezuïetenparochie in Missouri. In 1840 werd Van de

Velde, na de overplaatsing van Elet naar Cincinnati, op zijn beurt rector van de universiteit. Eén jaar later werd hij uitverkozen om Missouri te vertegenwoordigen op de "*Congrégation des procureurs*", een internationale vergadering van jezuïeten te Rome. Tijdens zijn verblijf in deze stad had hij verschillende audiënties bij paus Gregorius XVI.

Kerk van St. Franciscus Xaverius in St. Louis
Bron: St. Louis University Libraries - digital collections

Als rector keek Van de Velde nauwlettend toe op de kwaliteit van het onderwijs aan de universiteit. Hij hechtte veel belang aan een degelijke opleiding van de professoren. Belangrijk voor hem was dat de immigranten, die in deze periode in groten getale te St. Louis aankwamen, zo snel mogelijk vloeiend Engels leerden. Terwijl Van de Velde rector was, werden twee nieuwe faculteiten opgericht, namelijk geneeskunde en rechten. Hij zorgde ook voor de oprichting van een vrije parochiale school en een academie voor meisjes. Deze stonden onder leiding van "*The Sisters of Charity*".

Vice-provinciaal van Missouri

In 1843 werd Van de Velde benoemd tot hoofd van de jezuïeten (vice-provinciaal) van Missouri. Onder zijn bewind werd een groot aantal kerken gebouwd, terwijl scholen en missieposten als paddestoelen uit de grond schoten. Een van de belangrijkste projecten was de bouw van "*The Rock Building*", het nieuwe hoofdgebouw van het St. Stanislas Seminary in Florissant.[16]

Na de dood van William Quarter, op 10 april 1848, duidde paus Pius IX Jacobus Van de Velde aan als tweede bisschop van Chicago. Van de Velde stond aanvankelijk vrij weigerachtig tegenover deze benoeming omdat hij hiervoor de band met de orde van de jezuïeten zou moeten opgeven. Hij werd door P.R. Kenrick, de aartsbisschop van St. Louis, gewijd in de kerk van St. Franciscus Xaverius. Deze kerk, waarvan de bouw grotendeels door Van de Velde werd gesuperviseerd, was gelegen op de universiteitscampus.

Bisschop van Chicago

Bisschop Van de Velde kwam pas op 30 maart 1849 in zijn residentie te Chicago aan. Tussen St. Louis en Chicago had hij in enkele zuidelijke plaatsen van zijn nieuwe bisdom halt gehouden om er de mis te lezen en te prediken.

De staat Illinois was op dat ogenblik nog vrij onontgonnen gebied. Steeds meer immigranten uit Europa kwamen er zich vestigen en stichtten nieuwe nederzettingen. Onder Van de Velde werden talrijke katholieke kerken, kloosters en scholen gebouwd. Niettegenstaande er een aantal priesters werden aangeworven om al die nieuwe geloofsgemeenschappen te bedienen, zou de bisschop in de daaropvolgende jaren meermaals zelf reizen ondernemen om de afgelegen parochies van zijn bisdom te bezoeken. Om een nog sterkere band te creëren met de veraf gelegen parochies richtte de bisschop een katholiek tijdschrift op.

Van de Velde had al geruime tijd last van reuma en het klimaat van Chicago was zeker niet bevorderlijk voor deze kwaal. Om deze reden had hij al diverse keren zijn overplaatsing gevraagd, maar kreeg telkens geen gehoor. Tijdens het eerste Concilie van Baltimore[17], op 9 mei 1852, kaartte Van de Velde nogmaals zijn gezondheidsproblemen aan, maar ook nu werd zijn verzoek geweigerd. Toen Jacobus belast werd om de decreten van het Concilie naar Rome te brengen en ze aan de paus te overhandigen, drong hij er ook bij deze laatste op aan om hem over te plaatsen naar een warmere regio.

Bisschop van Natchez en overlijden

Na het plotse overlijden van bisschop John Mary Joseph Chanche op 22 juli 1852 kwam er een plaats vrij in Natchez, in het zuidwesten van de staat Mississippi. Deze stad was in 1716 gesticht door Franse kolonisten op het grondgebied van de Natchez-indianen en was sedert 1837 de hoofdplaats van een bisdom dat de staat Mississippi omvatte. In 1842 ging men er van start met de bouw van een kathedraal gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw: St. Mary's Cathedral. Deze kathedraal was nog niet helemaal afgewerkt toen Van de Velde op 18 december 1853 als tweede bisschop van Natchez officieel bezit nam van zijn zetel. Begin 1838, toen Van de Velde op doorreis was naar New Orleans, verbleef hij al twee weken te Natchez en predikte er voor de plaatselijke bevolking. Kort na zijn aanstelling bezocht de bisschop de diverse congregaties van zijn nieuwe bisdom om er de noden van iedere parochie te leren kennen.

Van de Velde zou slechts korte tijd werkzaam zijn in Natchez, maar verwezenlijkte toch enkele belangrijke projecten. Door de bouw van de kathedraal zat het bisdom zwaar in de schulden. Daarom probeerde Van de Velde extra fondsen in te zamelen door het geven van lezingen. De kathedraal zou uiteindelijk pas in 1882 volledig afgewerkt raken. De grond waarop de kerk stond, was echter eigendom van de stad. Daarom liep er met de stad nog een proces in verband met het eigendomsrecht. Naast de kathedraal lag een oude Spaanse begraafplaats. Jacobus liet een hekken rond het kerkhof plaatsen en herbegroef de beenderen, die voordien overal verspreid lagen, in de crypte onder de kathedraal.

De bisschop hoopte in Natchez eveneens een jezuïetencollege op te richten. Hij kocht daarvoor een perceel grond aan in de buitenwijken van de stad, maar de jezuïeten konden Van de Veldes aanbod niet aannemen wegens gebrek aan voldoende priester-leerkrachten.[18]

Bisschop Jacobus Olivier Van de Velde
Bron: St. Mary's Basilica Archives - Natchez

Op 23 oktober 1855 kwam de bisschop zwaar ten val op de trappen voor zijn residentie. Hij brak daarbij zijn been op twee verschillende plaatsen. Er volgden nog enkele complicaties die leidden tot een ontsteking. Op dat moment heerste een epidemie van gele koorts in Natchez en omwille van zijn zwakke fysieke toestand bleek de bisschop ontvankelijker voor deze ziekte. Hij overleed op 13 november 1855 om 7 uur 's morgens. Het gerucht dat de bisschop dood was, ging snel de stad rond. Heel veel inwoners, van alle standen en geloofsovertuigingen, kwamen hem een laatste groet brengen. Er was zoveel volk toegestroomd dat de mensenmassa ook de daaropvolgende nacht verder bleef aanschuiven langs de katafalk waarop Jacobus Van de Velde lag opgebaard.

De volgende dag om 9 uur vond de begrafenis plaats in de St. Mary's Cathedral te Natchez. Aartsbisschop Antoine Blanc van New Orleans leidde de uitvaartdienst. Na de plechtigheid werd de overleden bisschop bijgezet in de grafkelder onder de kathedraal. Pas in 1874 bracht men zijn stoffelijke resten over naar Florissant, zoals Jacobus Van de Velde had gevraagd in zijn testament: "*That my body be placed in a vault under the Cross in the Cemetery of St. Stanislas near Florissant, by the Rock Building.*" *[Dat mijn lichaam zou gelegd worden in een grafkelder onder het Kruis op het kerkhof van St. Stanislas nabij Florissant, bij de Rock Building.]*

St. Mary's Cathedral te Natchez, eerste begraafplaats van Jacobus Van de Velde
Bron: St. Mary's Basilica Archives - Natchez

In een brief, gedateerd St. Louis, 1 december 1855, schreef Pieter Jan De Smet de volgende regels in verband met het overlijden van Monseigneur Van de Velde: "*C'est avec un sentiment de profonde douleur, qui sera partagé par tous nos frères de Belgique et par les nombreux amis du digne Prélat, que nous annonçons la mort de Mgr. Van de Velde, évêque de Natchez. Quoique le digne Pasteur fut avancé en âge et malgré la longueur d'une carrière apostolique dont les Etats-Unis avaient admiré les rudes travaux que Mgr. Van de Velde n'interrompait jamais, tout faisait espérer qu'il porterait longtemps encore le fardeau de l'épiscopat. Sa mort inattendue a consterné tous ceux qui le connaissent. C'est une perte immense, nous dirons presque que c'est une perte irréparable pour le diocèse de Natchez.*"[19] *[Het is met een gevoel van diepe smart, dat zal gedeeld worden door al onze broeders uit België en door de vele vrienden van de eerwaarde prelaat, dat wij het overlijden aankondigen van Mgr. Van de Velde, bisschop van Natchez. Hoewel deze eerwaarde herder al ouder geworden was en ondanks een lange apostolische loopbaan waarvan de Verenigde Staten het harde werk hadden bewonderd dat Mgr. Van de Velde ononderbroken voortzette, liet alles hopen dat hij nog lange tijd de zware last van het bisschopsambt zou dragen. Zijn onverwachte dood heeft iedereen die hem kent ontsteld. Het is een groot verlies, wij zouden haast zeggen een onherstelbaar verlies voor het bisdom Natchez.]*

Bibliografie:

- CALUWAERTS, Linda, Onze vergeten streekgenoten in Amerika, in: *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant. Nummer 28*, (VHKB), Bornem, 2017, p. 19-33.
- FAHERTY, William B., *Men to Remember. Jesuit Teachers at Saint Louis University 1829-1979*, (St. Louis University Press), St. Louis, s.d.
- FAHERTY, William B., *Better the Dream. Saint Louis: University & Community 1818-1968*, (St. Louis University Press), St. Louis, 1968.
- FORTIN, Roger A., *To See Great Wonders. A History of Xavier University 1831-2006*, (University of Scranton Press), Scranton, 2006.
- HILL, Walter H., *Historical Sketch of the St. Louis University: The Celebration of Its Fiftieth Anniversary, or Golden Jubilee, on June 24, 1879*, (Patrick Fox), St. Louis, 1879.
- MAES, C.F., *The Life of Rev. Charles Nerinckx: With a Chapter of the Early Catholic Missions of Kentucky*, (Robert Clarke & Co), Cincinnati, 1880.
- NAMORATO, Michael V., *The Catholic Church in Mississippi, 1911-1984: A History*, (Greenwood Press), Westport, 1998.
- TERWECOREN, E., *Cinquante nouvelles lettres du R.P. De Smet, de la Compagnie de Jésus et missionnaire en Amérique*, (H. Casterman), Paris, 1858.
- VERBERCKMOES, F., *Alfabetisch repertorium van de families te Lebbeke tussen 1624 & 1850. Deel II: M - Z*, (F. Verberckmoes, eigen beheer), Lebbeke, 1988.
- WINDEY, J.E., *Machetakonia. Pater Pieter Jan De Smet van Dendermonde bij de Indianen en de Amerikanen*, (Drukkerij De Hauwere-Huau), Dendermonde, 1984.
- s.a., *Nationaal Biografisch Woordenboek. Deel 4*, (Paleis der Academiën), Brussel, 1970.

- http://www.stmarybasilicaarchives.org/history/second.bishop/vandevelde.html
- https://www.revolvy.com/topic/James%20Oliver%20Van%20de%20Velde
- http://law.slu.edu/content/history

Met dank aan:

James Guercio, voorzitter van de archieven van de basiliek van St. Mary te Natchez

---

1 CALUWAERTS, Linda, Onze vergeten streekgenoten in Amerika, in: *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant. Nr. 28*, (VHKB), Bornem, 2017, p. 19-33

2 Doopregister Lebbeke 1795

3 Burgerlijke Stand Sint-Amands - Overlijdens 6/1819

4 In deze volkstelling staat de arme familie Spruyt genoteerd vanaf nummer 661 tot 666. Op 665 staat Joanna Francisca Spruyt, arme weduwe, 74 jaar en op 666 staat haar dochter, Marie Van de Velde, 40 jaar

5 Naast Charles Nerinckx en Jacobus Olivier Van de Velde bestond het reisgezelschap uit twee priesters, M. Cousin en P. Devos. Verder gingen naar Amerika om er priester-missionaris of lekenbroeder te worden: Henri Verheyen (Merksplas), Peter Jozef Timmermans (Turnhout), Christiaan De Smet (Marke), Charles Strahan (Turnhout), Peter De Meyer (Zegelsem) en Henri Hendrickx (Hoegaarden)

6 Het verhaal van deze overtocht werd door Pieter Jan De Smet neergeschreven in een brief d.d. 29 augustus 1857 ter attentie van de directeur van "Précis Historique" te Brussel. Hij baseerde zich hierbij op de notities van lekenbroeder Peter De Meyer, die deze reis zelf meemaakte

7 Andere bronnen vermelden 29 juli als dag van aankomst

8 CALUWAERTS, Linda, op.cit., p. 20

9 WINDEY, J.E., *Machetakonia. Pater Pieter Jan De Smet van Dendermonde bij de Indianen en de Amerikanen*, (Drukkerij De Hauwere-Huau), Dendermonde, 1984, p. 191

10 FORTIN, Roger A., *To See Great Wonders. A History of Xavier University 1831-2006*, (University of Scranton Press), Scranton, 2006, p. 14

11 WINDEY, J.E., op.cit., p. 191. Dit is de enige bron die een ontmoeting tussen Fenwick en Van de Velde suggereert in onze streek

12 Vanaf het najaar van 1840 namen de jezuïeten van Missouri het atheneum, onder de benaming St. Xavier College, alsnog over. Sint-Amandsenaar Jan Elet werd benoemd tot eerste rector. Pas in 1930 kreeg St. Xavier College het statuut van universiteit

13 FORTIN, Roger A., op.cit, p. 14

14 FAHERTY, William B., *Men to Remember. Jesuit Teachers at Saint Louis University 1829-1979*, (St. Louis University Press), St. Louis, s.d., p. 107

15 idem, p. 2

16 CALUWAERTS, Linda, op.cit., p. 25-26

17 Het eerste "Plenary Council of Baltimore" in 1852 was een samenkomst van de katholieke aartsbisschoppen en bisschoppen van de Verenigde Staten. Alle religieuze orden waren eveneens vertegenwoordigd. Doordat de invloed van de katholieke kerk in Amerika steeds groter werd, dienden er regels besproken en vastgelegd te worden waaraan men zich in de diverse bisdommen diende te houden. Nadien zouden er nog twee zulke concilies doorgaan, respectievelijk in 1866 en 1884

18 http://www.stmarybasilicaarchives.org/history/second.bishop/vandevelde.html

19 TERWECOREN, E., *Cinquante nouvelles lettres du R.P. De Smet, de la Compagnie de Jésus et missionnaire en Amérique*, (H. Casterman), Paris, 1858, p. 252

Pietpraat of prietpraat?

Benny Croket

Het Laatste Nieuws publiceerde in de krant van 5 december 2018 over een ganse pagina een artikel onder de titel "*Van Sinterklaas een feest voor álle kinderen maken, wie kan daar tegen zijn?*" Het antwoord daarop is poepsimpel: niemand uiteraard. Maar de tendentieuze titel laat uitschijnen dat er toch sujets of motieven zouden zijn die bepaalde kinderen het onschuldige plezier van een ontmoeting met de Sint en zijn fratsen makende en acrobatische compagnon, Zwarte Piet, niet gunnen. Terwijl de Sint als kindervriend geen enkel onderscheid maakt tussen kinderen – of ze nu blank of zwart of geel zijn en hun ouders praktiserend gelovig of vrijzinnig – nemen die peuters en kleuters hun cadeautjes aan en hebben ze geen oog voor of beter gezegd hechten ze geen belang aan de huidskleur van Sint en Piet. In de verwondering van het moment zien ze een ietwat strenge man op een troon met naast hem een olijke spring in 't veld en zijn ze meestal, maar niet altijd, tevreden met wat ze krijgen. Soms vloeien er traantjes, maar dat ligt aan de ongewone situatie, want op de schoot gaan zitten van zo'n plechtig iemand als Sinterklaas, terwijl mama en papa of opa en oma glimlachend afstand nemen, ja dat blijft wel raar. Een aantal heeft dan ook meer argwaan tegenover de Sint dan tegenover Zwarte Piet. Toch blijven een aantal opiniemakers er een kwestie van maken dat Piet pikzwart is, rakelen dit elk jaar in november-december weer op en zullen dit blijven opkloppen tot de goegemeente zich aanpast aan hun mening. Argumenten worden links en rechts uit de mouw geschud om in Zwarte Piet een zeker teken van racisme te zien. En al wie tegen hun idee ingaat, krijgt de stempel: racist.

Of we er eigenlijk belang moeten aan hechten, is maar de vraag. Maar als men de lezers van de krant probeert te overtuigen met onderzoek door een wetenschapster die staaft: "*Wij zijn wetenschappers en het moet juist zijn*" en er als extraatjes de slavernij en het kolonialisme bij sleurt, dan ga ik kritisch lezen. Het artikel is een interview met Bambi Ceuppens, antropologe in het vernieuwde AfricaMuseum, en de bijtitel "*Bambi Ceuppens ook frisse stem in Pietendebat*" moet ons laten geloven dat ze een klare kijk heeft op het onderwerp. Ze vond er echter niet veel literatuur over, meldt ze en haar eerste stelling is dat het huidige Sinterklaasfeest helemaal niet stoelt op traditie en dat op foto's van ruim een halve eeuw geleden Sinterklaas vaak vergezeld is door engelen en dat hij neerdaalde uit de hemel. Nog aanvullend: "*Dat is in de jaren 70 door de ontkerkelijking veranderd. Toen kwam hij plots uit Spanje en had hij soms helpers die zwart geschminkt waren om onherkenbaar te blijven.*" En op de vraag of ze in Zwarte Piet een symbool van racisme ziet, krijgen we geen uitgesproken ja als antwoord, maar: "*Bij Zwarte Piet zijn er met de jaren – onder invloed van eerst de Nederlandse en later de Vlaamse tv – ook het krulhaar, de gouden oorbellen en de veelkleurige slavenpakjes bijgekomen*" waarbij het woord 'slaaf' gevallen is en de term racisme niet ver meer af is.

Toch enkele stellingen die me vreemd in de oren klinken. Waarom hebben mijn ouders en leerkrachten, met uitgesproken katholieke broeders en zustertjes, me dan altijd wijsgemaakt dat de goedheilige man uit Spanje kwam en niet uit de hemel? En die engelen vind ik nog merkwaardiger. Ikzelf ben immers een product van ruim een halve eeuw geleden en heb nooit engelen naast Sinterklaas gezien. Nu moet ik wel toegeven dat ik méér gefocust was op die zakjes, gevuld met een speculazen man, een mandarijntje, een chocoladen figuurtje en wat gesuikerde 'mokskes' dan op de entourage van de Sint. En hoe Sinterklaas en Zwarte Piet in het donker die Mecanodoos en die metalen kraanwagen door de schouw en de smalle pijp van de Leuvense stoof naar binnen kregen, dat is me altijd een raadsel gebleven. Maar ze moeten wel binnen zijn geweest, want de wortel, het pakje tabak, de sigaar en de flesjes Palm waren weg. Tussen haakjes: wel een ongezonde levensstijl voor een heilige, die het goede voorbeeld zou moeten geven. Het zou dan toch wel kunnen dat Piet langs de schouw kwam en daardoor zwart werd van het roet, maar ik heb sterke twijfels. Vooral omdat hij ook al zwart zag de weken vóór 6 december. En dat die pikzwarte Zwarte Pieten pas opgedoken zijn in de jaren zeventig, daar kan ik helemaal niet bij. Dan vraag ik me af of Bambi Ceuppens als antropologe wel goed gezocht heeft. Want in de krantenarchieven vind je genoeg artikels waarin sprake van en foto's met een zwarte Zwarte Piet.

Als voorbeeld hierbij een foto uit 'Het Nieuwsblad van 't kanton Puers' van 7 december 1930. Sinterklaas en Zwarte Piet waren dan wel in Puurs toegekomen met de trein, die dan nog vertraging had – toen ook al – maar in stoet trokken ze door Puurs, de Sint op zijn paard en Piet die de zwaar beladen ezel voorttrok. Op de foto zien we inderdaad een streng kijkende Sint en een pikzwarte Zwarte Piet, getooid met een nauw zittend hoofddeksel – is het een muts of fez of een soort bandana? – en in vreemde klederdracht: een lange en wijde pofbroek met rond het middel een geknoopte stoffen lendenband, een gestreept onderhemd met opstaande witte kraag en daarboven een kort en knooploos vest; ook de manchetten zijn wit. We zouden het aan kledingspecialisten moeten vragen, maar deze Piet lijkt me eerder weggelopen te zijn uit een oosterse prent dan dat hij rechtstreeks uit Afrika zou komen. En of dit een slavenpakje is, daarvoor is het te weelderig. Piet is zelfs een fiere man, want hij staat daar te pronken naast de hoogbejaarde Sint alsof hij zijn privélijfwacht en begeleider is, goed wetende dat die oude man, voor wie hij eerbied heeft, niet zonder hem kan, wat niet betekent dat hij extreem onderdanig is. Met het helpen van ouderlingen, al zijn ze heilig, is toch niets fout? En met het dragen van gouden oorringen zal ook wel niets mis zijn, want tegenwoordig zie ik vele mannen met een juweel in hun oorlel. Blijft enkel nog het krulhaar over als mogelijk denigrerend, maar zeg nu zelf, ieder draagt zijn haar naar eigen goesting. Zou een kale Zwarte Piet dan minder weerstand opwerpen?

Laten we erover ophouden en gewoon alle kinderen van het Sinterklaasfeest laten genieten zonder dat we hen van jongs af aan indoctrineren en belasten met onze frustraties. Laat kinderen kind zijn. Later zullen ze nog genoeg te verduren krijgen.

Een nieuw project: literaire bibliotheek Klein-Brabant

Een van de doelstellingen van onze vereniging is het beschermen, bewaren en ontsluiten van het Klein-Brabants erfgoed. Daarom financierden we de broodnodige restauratie van de Duiventoren op de Canegemhoeve in Wintam en daarom zijn bestuursleden van onze vereniging betrokken bij de renovatie van de Sint-Amandse Steenovens. Ook de heroprichting van de windmolen te Sint-Amands geniet onze volle steun. En om ervoor te zorgen dat gemeentebesturen blijvend werk maken van de bewaring en de restauratie van hun onroerend patrimonium, wijzen wij hen frequent op de noden of eventuele tekortkomingen en bieden onze samenwerking aan.

Duidelijk is dat we ons niet beperken tot het onroerend erfgoed, maar dat het roerend cultureel erfgoed evenzeer onze aandacht krijgt. De nietaflatende inventarisatie van zowel het kasteelarchief Marnix de Sainte Aldegonde als de Hingense rekeningen uit het fonds d'Ursel bewijzen genoeg dat we erg actief bezig zijn met de ontsluiting van die archieven, zodat vorsers en studenten er in de toekomst gebruik van kunnen maken. Bovendien zijn dankzij enkele van onze bestuursleden de regionale kranten "Nieuwsblad van 't kanton Puers", "Ons Klein-Brabant" en "Klein-Brabant-Vaartland" digitaal beschikbaar in Erfgoedhuis De Casteleyn te Hingene, waarvan al dikwijls gebruik werd gemaakt door zowel verenigingen als particulieren. Mensen kunnen ook terecht in onze uitgebreide bibliotheek met vooral non-fictieboeken over geschiedenis, heemkunde, volkskunde, familiekunde, enz.

En toch voelen we de noodzaak om daarnaast een bibliotheek op te zetten met literaire fictie over Klein-Brabant – bijvoorbeeld "Blauwbaard" van Filip de Pillecijn omdat het verhaal zich afspeelt in het kasteel van Bornem – of ontstaan in Klein-Brabant. Bij dit laatste bedoelen we dat het om auteurs gaat die in Klein-Brabant geboren zijn of er verbleven hebben. De soorten literatuur die we voor ogen hebben, zijn: proza, poëzie, toneel, liedteksten. Zowel eerste als volgende drukken interesseren ons, maar ook tijdschriften waarin dergelijke gedichten of teksten zijn opgenomen of artikels over de auteurs met betrekking tot hun werk. Enkel wat betreft Emile Verhaeren willen we ons afzijdig houden, omdat daarover het meeste aanwezig is in het Verhaerenmuseum te Puurs-Sint-Amands. Of samenvattend: alle fictie over Klein-Brabant en alles van auteurs uit Klein-Brabant willen we in één literaire bibliotheek.

Ondertussen hebben we al een aantal boeken bijeen gebracht – zo hebben we een erg belangrijke verzameling met de gedichten van Jan Hammenecker – of in langdurige bruikleen gekregen, maar bijvoorbeeld toneel is nog één groot open gat, dat we graag zouden vullen. Onze Klein-Brabantse toneelkringen en -regisseurs zouden ons daarbij misschien kunnen helpen. We zouden er evenzeer graag de openbare bibliotheken bij betrekken, zodat zij de geïnteresseerden kunnen doorverwijzen naar Erfgoedhuis De Casteleyn. Alle werken worden opgenomen in een inventaris, die ook digitaal raadpleegbaar wordt.

Mocht u thuis nog dergelijke literatuur hebben en willen schenken of in langdurige bruikleen geven of weet hebben van af te voeren boeken, die aan onze criteria voldoen, zowel in openbare bibliotheken als in scholen als bij stoppende kloostergemeenschappen, dan kan u ons contacteren via heemkundekleinbrabant@gmail.com (BCr)

In memoriam

Lippelo verloor twee heemkundigen in enkele dagen tijd

Jos Winckelmans

Sinds Willy Meersman mij een tiental jaar geleden meenam naar het Rijksarchief in Beveren, werd woensdag voor ons beiden een archiefdag. Elke week trokken we samen, gewapend met fototoestel en scanner, op zoek naar een stukje Klein-Brabantse geschiedenis. Verbaasd over de kwantiteit van streekdocumenten in de verschillende rijksarchieven, maar ook de versnippering ervan, hadden we het idee opgevat om het grootste deel te digitaliseren en samen te brengen.

Willy had, nadat hij veertig jaar geleden Simonne Van De Moortel uit Lippelo had leren kennen, zijn geliefd Liezele geruild voor een plaats onder de Lippelose kerktoren. Spuiters hadden toen een bord aan de gevel bevestigd met het opschrift 'Ambassade Liezele'. Maar het goedlachse werkpaard dat Willy was, paste zich wonderwel aan in zijn nieuwe omgeving. In het verenigingsleven werd hij in geen tijd een vaste waarde en vooral als er te werken was, stond hij vooraan in de rij. Hij ontpopte zich als een professioneel tentoonstellingsbouwer. Zijn beroepsachtergrond van huisschilder-decorateur was hierbij een toegevoegde waarde.

Tijdens dit beroepsleven raakte Willy Meersman al gefascineerd door de pracht van het Klein-Brabants erfgoed. Het werk waar hij ongetwijfeld het meest heeft van genoten was de schildering van de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk te Liezele in 2001. Tijdens de voorbereidende werken werden muurschilderingen uit 1937 blootgelegd. Ofschoon Willy betaald werd om de muren te herschilderen, kon hij het met zijn geweten niet in overeenstemming brengen om de oude muurschilderingen onder een nieuwe verflaag te stoppen.

Even voordien (2000) had Willy samen met Marc Geeroms in Liezele een eigen vereniging voor heemkunde, Linsella, opgestart. De vereniging had tot doel '*de studie en het behoud van het Liezelse geschiedkundig patrimonium.*' Geen wonder dat één van hun eerste tentoonstellingen de kerk in de kijker wilde stellen. 'De Kerk in het midden … van de belangstelling' kreeg dan ook de belangstelling die het verdiende.

Maar elk jaar opnieuw pakte Willy en zijn team uit met een tentoonstelling in hun lokaal, het oude schoolhuis naast het gemeentehuis. In 2014 was dit vanzelfsprekend de verwoesting van Liezele in 1914; met 'Liezele van de kaart' en vier jaar later 'Liezele op de kaart' over de heropbouw werd zijn laatste. Door zijn niet aflatende inzet kwam er een herdenkingsmonument om die zwarte bladzijde uit de plaatselijke geschiedenis te gedenken en kreeg Liezele in extremis nog nationale erkenning als 'Slachtoffer van Oorlogsfeiten 1914-1918'.

Ondertussen waren in het oud-Gemeentehuis te Lippelo documenten uit het parochiearchief teruggevonden. Willy werd erbij geroepen en die stelde dat alles zou moeten worden geïnventariseerd. Dan werd het even stil en wachtte iedereen tot Willy het initiatief zou nemen. Zo gebeurde ook, het aantal documenten was echter sterk onderschat en alleen is maar alleen. Zo ben ik met plezier bijgesprongen en werd onze wekelijkse archiefdag op het thuisfront in het oud-gemeentehuis afgewerkt.

Willy Meersman bij het sorteren van het teruggevonden kerkarchief in de raadszaal van het oud-Gemeentehuis te Lippelo. Van hieruit vertrok hij naar het Linsella-lokaal waar het noodlot toesloeg.

Zo ook op woensdag 30 januari, het einde kwam in zicht en Willy had al andere plannen gesmeed. Hij wou uitzonderlijk om 16 uur vertrekken omdat hij een afspraak had in het fort van Liezele. Zijn volgende tentoonstelling zou daar plaatsvinden. Aan het Linsella-lokaal was hij even gestopt, waarschijnlijk om 'en passant' wat materiaal mee te nemen. Maar een zware hersenbloeding besliste er anders over. Willy werd nog overgebracht naar het U.Z. te Antwerpen, maar kwam niet meer bij bewustzijn.

Willy Meersman werd 72 jaar. Hij was naast voorzitter van Linsella ook lid van de 'Vrienden van den IJzer', OKRA-VOS, de Cultuurkerk Lippelo en stichter van de Hartvriendenkring Klein-Brabant. Het moet voor echtgenote Simonne ontzettend zwaar zijn om op deze manier afscheid te moeten nemen, zonder echt afscheid te kunnen nemen. Ook voor mij was het een onwezenlijk gevoel, je ziet hem nog na een laatste kwinkslag vertrekken en dat beeld blijft op je netvlies plakken, maar het is… tot nooit meer. En dat is moeilijk te vatten.

Enkele dagen later verloor Lippelo een tweede erfgoed- en geschiedenisfanaat: Jos Bogaerts.

Jos Bogaerts was een schoolvriend, en toen al de ideale gids om alle geheime plekjes in het Lippelose binnenbos te ontsluieren. Jos had echter veel meer in zijn mars, alle sporten interesseerden hem, maar waar hij mee begon wou hij de beste zijn. Hij legde zichzelf daartoe de zwaarste oefeningen op en wou schitteren in elke discipline. Hij werd wielrenner en won tientallen wedstrijden. Zijn enige probleem was het doseren van zijn krachten, zo niet had hij een veelvoud aan ereprijzen gewonnen. Ik ging mee trainen… met een brommer als gangmaker. Zijn geliefkoosd parcours waren de Brabantse hellingen, die verwerkte hij beter dan mijn brommer die geregeld voorbij werd gestoken. Jos voetbalde eveneens bij de kersverse voetbalclub VVH Lippelo. Je mag één keer raden wie het eerste officiële doelpunt maakte.

Maar onze wegen groeiden uit elkaar. Jos huwde met Christiane Maerevoet uit Sint-Amands en samen bouwden ze een woning op de Breutheide vlakbij het ouderlijk huis van Jos. Voor de dagelijkse kost werkte hij bij brouwerij Moortgat te Breendonk. We vonden elkaar voor een tiental jaren terug. Maar in 2000 waren bij Jos in de kliniek te Aalst hartproblemen vastgesteld. Fietsen en sporten kon alleen nog recreatief en dat was voor hem een zwaar verdict. Hij was nu op zoek naar een gepaste, rustige maar zinvolle tijdsinvulling.

Heemkunde bleek het perfecte plaatje. Zo dook hij in de geschiedenis van Lippelo, zijn dorp waar hij elk straatje, elke gracht en elke boom kende. Eén boom droeg ook zijn initialen. Ik kon hem helpen met gegevens die ik samen met Willy in de rijksarchieven vond. Jos vulde zijn tijd met het lezen, transcriberen of vertalen van vele dossiers en processen. Hij maakte een gedetailleerde inventaris van de kerk en haar erfgoed, hij vergeleek die met de oude inventarissen en zo botste het al eens met de verantwoordelijken met de vraag waar een bepaald meubel of beeld was gebleven.

Maar ook voor mijn laatste boek ben ik hem veel dankbaarheid verschuldigd. Talrijke onderwerpen werkte hij uit tot op het bot. Ik heb hem waarschijnlijk teleurgesteld toen zijn teksten wegens plaatsgebrek soms tot enkele regels werden gereduceerd.

Waar ik hem ook bijzonder dankbaar voor ben is dat hij me binnenloodste in archieven die normaal niet toegankelijk waren. Zo bijvoorbeeld het kadaster in Puurs dat naar Mechelen moest uitwijken. Voor het vertrok hebben we getracht zoveel mogelijk te fotograferen. In Mechelen werd het in een kelder gestopt waar het werd aangetast door een schimmel. Alleen te raadplegen door één enkele bediende met beschermende kledij.

Het laatste halfjaar ging de gezondheid van Jos zienderogen achteruit. Hij verbleef maanden in het ziekenhuis te Aalst en wanneer men hem daar niet meer kon helpen had hij maar één wens, terug naar Lippelo. Dat was ook de wens van zijn echtgenote Christiane, al besefte ze heel goed dat het zwaar zou worden. De terugkeer werd stilgehouden omdat men vreesde dat bezoek te veel van zijn krachten zou vergen. Ik ben Christiane en dochter Ellen heel dankbaar dat ik de kans kreeg om hem nog te spreken. Over zijn ziekte werd niet gesproken, alleen het Lippelose erfgoed kwam aan bod, de kerk, de obiits, de teruggevonden kerkarchieven en zo veel meer. Opvallend, al die tijd straalden zijn ogen. Heemkunde en Lippelo waren zijn passie. Bij het afscheid maakte hij zelfs nog een volgende afspraak, maar ondanks de liefdevolle toewijding en zorgen van Christiane en Ellen kwam er geen afspraak meer. Jos Bogaerts werd 72 jaar.

Namens de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant bieden we aan Simonne, kinderen en kleinkinderen, Christiane en dochter Ellen onze innige deelneming en wensen hen veel sterkte in de verwerking van het zware verlies.

Lippelo verloor twee voorvechters voor het behoud van zijn erfgoed en ikzelf twee boezemvrienden en verbindingslijm met mijn geboortedorp.

Oproep

Beste lezer, "Mededelingen 30" is weerom een extra dik nummer geworden. We doen ons uiterste best om van dit culturele tijdschrift een verzorgde uitgave te maken en we zijn overtuigd dat u de artikels zal smaken. Als waardering voor het feit dat u in de voorbije jaren regelmatig een jaarboek van onze vereniging hebt aangekocht, ontvangt U deze Mededelingen gratis. Het is onze manier om u als trouwe koper te belonen. Wel is het als vzw elk jaar een moeilijke financiële oefening om deze door iedereen geapprecieerde kwaliteit van onze publicaties te handhaven. Het verwerven van extra-inkomsten blijft dus een noodzaak. U kunt de activiteiten van onze vereniging financieel steunen door vrijblijvend een gift over te maken op rekeningnummer BE63 0682 0091 4208. De Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw is u zeer erkentelijk voor uw gift.
Met dank voor hun steun in 2018: Van Ertvelde-Van Riet, Bornem; J. Thysebaert, Temse; B. Van Assche, Laarne; Winckelmans-Vermeir, Bornem; dr. Rubens, Hingene; L. Caluwé, Essen; M. Mees, Lier; J. Ysewijn Lier.

Een klokkengeschiedenis van Klein-Brabant

Voor een volgend Jaarboek van onze heemkundige kring, dat binnen enkele jaren zal verschijnen, plannen we de klokken van Puurs-Sint-Amands en Bornem in de kijker te zetten. In het Jaarboek van 2017 gebeurde dit al deels. Waarom dan toch opnieuw dit onderwerp? Is het wel interessant genoeg? Is de materie wel voor iedereen weggelegd?

Welnu, luidklokken en beiaarden – ééntje in de streek – zijn als het ware het kloppend hart van onze dorpskernen. We zien ze nooit of amper, maar klokken zijn levend erfgoed, soms zelfs met een hele geschiedenis. Daarom is het interessant, zelfs voor klokkenleken, om wat meer over hun bronzen geschiedenis te weten te komen. Klokken hebben vaak een naam gekregen, samen met een vers of spreuk waaruit hun functie blijkt. Er kunnen religieuze of wereldlijke versieringen op de klok aangebracht zijn. Opschriften van schenkers, peters en meters kunnen van belang zijn voor de lokale geschiedenis. Dat laatste heemkundige aspect is voor ons natuurlijk zeer interessant. Naast een eerder technische inventarisatie (afmetingen, beschrijving, klankopname) kunnen we de klokkenhistorie vaak inbedden in een heel verhaal.

We zullen uiteraard ook verder ingaan op het gieten van klokken en hun respectievelijke gieters, hun functies, hun cultuurhistorische waarde, de geschiedenis van de beiaard, enz. Een virtueel bezoek aan de toren maakt het plaatje compleet: het oog wil natuurlijk ook wat.

Omdat niet alle materiaal in de archieven bewaard is gebleven doen we hierbij een oproep. We zijn op zoek naar foto's, prenten of anekdotes rond de klokken van Klein-Brabant. Wie heeft er thuis nog iets liggen? Laat het ons zeker weten! (DPr)

Contactgegevens: heemkundekleinbrabant@gmail.com
Je kan ons ook bezoeken in Erfgoedhuis De Casteleyn te Hingene.

Hierbij al een voorsmaakje met een fotocollage van de klokken van Liezele: een Michielsklok uit 1952 - zicht van op de toren - klokkengat - de klokkenkamer - klepel van de andere Michielsklok uit 1952

Tentoonstellingen om zeker te bezoeken

Tot 1 november 2019 in het streek- en vlechtmuseum De Zilverreiger te Weert, Scheldestraat 18:

Stro van goud

De Zilverreiger viert dit jaar zijn gouden jubileum. Het werd 50 jaar terug opgericht door de V.V.V. Klein-Brabant-Scheldeland en de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant en op 30 april 1969 plechtig opengesteld door Alfred Bertrand, toenmalig minister van verkeerswezen en toerisme, in aanwezigheid van talrijke prominenten.
De jubileumtentoonstelling brengt een unieke verzameling van kunstig uit stro gevlochten voorwerpen, in samenwerking met Sigrun Van Eynde, strovlechtster.
Open op woensdag, donderdag en zaterdag van 13 tot 18 uur. In de voormiddag na afspraak. Dinsdag en zondag van 10 tot 18 uur. Maandag en vrijdag gesloten.

Tot 1 september 2019 in het Emile Verhaerenmuseum te Sint-Amands, Emile Verhaerenstraat 71:

Michael Bastow: belle chair / heerlijk lijf

De dichtbundel "Belle Chair" van Emile Verhaeren werd in 1931 postuum uitgegeven met erotische illustraties van de Franse kunstenaar Aristide Maillol. De bundel met zijn sensuele gedichten over het vrouwelijk naakt vormt een buitenbeentje in het werk van Verhaeren. Speciaal voor deze tentoonstelling creëerde de internationaal gerenommeerde Britse kunstenaar Michael Bastow (Bideford 1943) een reeks aquarellen die samengaan met de verzen van Verhaeren.
Samen met de tentoonstelling werd de bundel "Belle Chair" opnieuw uitgegeven in een Nederlandse vertaling door de befaamde Vlaamse dichter Patrick Lateur. Het is een samenwerking tussen het museum en uitgeverij P uit Leuven. Daarnaast is er ook een bibliofiele uitgave van "Belle Chair/Heerlijk Lijf" verzorgd door de Vrienden van De Zwarte Panter te Antwerpen.
Open tot 1 september tijdens weekends en op feestdagen van 11 tot 18 uur. Tijdens de maanden juli en augustus elke dag, behalve op maandag.

Op 1, 2, 8, 9 en 10 juni te Sint-Amands, Dorpshuis De Leeuw, Emile Verhaerenstraat 71:

Mijn dorp, mijn winkel

De tentoonstelling is volledig gewijd aan de winkels die destijds zo welig tierden in het Sint-Amands van weleer aan de hand van honderden foto's en documenten. Het is een organisatie van de Heemkundige Verzamelkring Heverstam uit Sint-Amands.
Open op 1, 2 en 8 juni van 14 tot 18 uur, op 9 en 10 juni van 10 tot 18 uur.

Op 8, 13 en 15 september te Hingene, Sint-Stefaankerk:

Mariale processiebeelden en vaandels uit kerken van Groot Bornem

Een overzicht van de vele prachtige Mariabeelden en hun mantels en ook de vaandels uit de kerken van Bornem.
Open op zondag 8 september "Monumentendag" van 13 tot 18 uur,
op vrijdag 13 september "avondmarkt Hingene" van 17 tot 21 uur en
op zondag 15 september van 13 tot 18 uur

Scheutist-Missiepater Henri Verbeeck uit Puurs

Louis Callaert

Henri Verbeeck werd geboren op 3 oktober 1879 aan het Kerkstraatje (aan de toenmalige Kerkstraat stonden nog maar enkele woningen) in het gezin van Carolus Verbeeck en Martina Verspreet. Hij trad toe tot de missie-orde van Scheut en werd tot priester gewijd in 1906. Op 21 oktober dat jaar droeg hij in de Puurse Sint-Pieterskerk zijn eremis op.

In hetzelfde jaar werd door Monseigneur Ambrosius Agio, apostolis-vicaris op de Filippijnen aan de orde van Scheut de vraag gesteld om missionarissen te zenden. De orde ging in 1907 in op de vraag en zond dat jaar jonge paters. Op 30 juni werd pater Pieter Dierickx uit Temse aangesteld tot overste van de zending. Op 1 oktober vertrok pater Dierickx met zeven jonge priesters en een broeder via Genua met de stoomboot Prinz Ludwig van de rederij Norddeutsche Lloyd uit Bremen naar Manila, waar ze toekwamen op 2 november. De reis werd onderbroken wegens een gebroken roerwiel en er was nog wat anders aan te merken. De paters moesten op het schip zeer vroeg opstaan om in het damessalon de mis te kunnen opdragen, alvorens dit lokaal voor andere activiteiten gebruikt werd. En er waren ook lichtzinnige vrouwen aan boord waar de missionarissen zich aan ergerden.

Na enkele dagen verblijf in Manila reisde het gezelschap door naar de Bergprovincie, de streek van de Igorotten. Die hadden de naam nog wild en menseneters te zijn. De paters Verbeeck en Devesse vestigden zich in Baguio in de provincie Benguet. Pater Verbeeck werkte 31 jaar in de Filippijnse missie en werd in 1938 in Arito in de provincie Nueva Vizcaya getroffen door een hersenbloeding. Op 20 en 21 september werd hij verzorgd door dokter Arturo Francia Bambang, doch de 21ste overleed hij. Hij werd op 23 september begraven. Omdat toen ter plaatse geen balsemer aanwezig was, heeft de arts zelf het stoffelijk overschot van pater Henri Verbeeck gebalsemd.

Met dank aan Frans Van Humbeeck, rector van het huis van Scheut in Anderlecht

In memoriam Urbain De Smet (1932-2018)

Paul Servaes

Op 20 juli 2018 overleed thuis te Hingene ons bestuurslid Urbain De Smet, geboren in Hingene op 24 april 1932. Tot kort voor zijn dood was hij nog geregeld aanwezig op de bestuursvergaderingen in ons erfgoedhuis De Casteleyn, gelukkig vlakbij zijn woonst.

Niemand kan er zich op beroepen meer Klein-Brabander te zijn als hij. Was hij niet vele jaren plichtsbewust gemeentesecretaris te Lippelo, te Liezele, te Weert en na de fusie van gemeenten te Bornem. Daarnaast was hij een man van de Scheldepolders als bestuurslid van de Polder Scheldeschorren-Noord en vele jaren voordien als griffier van de Polderbesturen van Bornem, Hingene, Weert en van de Generale Dijkagie. Nauwgezet volgde hij de werken aan sluizen en grachten op.

Bovendien was hij lid van De Oude Scheldevrienden te Weert en medestichter en jarenlang voorzitter van het Streekmuseum De Zilverreiger te Weert, in 1969 tot stand gekomen door de samenwerking van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant en de V.V.V. (nu Toerisme) Klein-Brabant-Scheldeland. Jarenlang was hij de toegewijde penningmeester van de V.V.V., een taak die hij steeds plichtsgetrouw en met veel zorg vervulde. Streekgebondenheid is steeds de drijfveer geweest voor al zijn belangeloze inzet.

Zijn interesse voor de geschiedenis van Klein-Brabant was zeer groot. Regelmatig vond je hem terug in het archief van de gemeente Bornem en met veel belangstelling keek hij steeds uit naar de publicatie van onze jaarboeken.

Klein-Brabant zal aan zijn zachtmoedige persoonlijkheid en plichtsbewust werk in dienst van de overheid en van de diverse verenigingen steeds de beste herinnering bewaren.

Nieuwe dichtbundel voor 95-jarige Reninca uit Puurs

Paul Servaes

Ter gelegenheid van haar 95ste verjaardag werd voor de dichteres Reninca (verkorting van Renata in Caritate/Herboren in Liefde), pseudoniem voor Renée Lauwers, geboren te Puurs op 13 september 1923, door priester Dirk Van der Linden een nieuwe dichtbundel samengesteld met niet minder dan zeventig meestal recente gedichten van haar hand. De bundel kreeg de titel "Gouden garven" en werd luxueus uitgegeven op groot formaat. De zeventig diepreligieuze gedichten van de hand van Reninca worden telkens voorzien van een verhelderende tekst die Van Der Linden hiervoor schreef. Vier jaar werkte hij aan de samenstelling ervan om Reninca dit boek als verrassing aan te bieden op haar verjaardag. Verrassend zijn de gedichten niet. Ze liggen volledig in de lijn van wat ze vroeger schreef en publiceerde. De titels van de gedichten spreken voor zich: "Aan de Drie-Ene", "Ave Ave Jesu", "De God van God" en "Doopsel van de Geest" zijn slechts enkele voorbeelden.

Pas negentien maakte zij haar debuut in de Vlaamse Letteren met "Zaad in de wind", een bundel aforismen die een enorm succes kende. Uitgeverij Lannoo was in 1945 al genoodzaakt een tweede uitgave ervan te bezorgen. Schoonheid en kunst, land en volk, leven en werkelijkheid, mens en mensheid waren de thema's van de teksten, verwoord op een aparte manier, sprankelend van levensblijheid en vanuit een sterk gevoed innerlijk leven. In dezelfde geest publiceerde ze nog in 1945 "Wassend Getij". Deze twee bundels bevatten hoofdzakelijk korte poëtische prozastukjes, die vaak, vooral dan in de echte gedichten, van een serene poëtische inspiratie getuigen.

Met de bundels "Brandend heden" (1947), "Een lied der mensheid" (1949) en vooral "Adem der aarde" (1950) deed Reninca zich gelden als een der markantste figuren die sedert de oorlog op poëtisch vlak in Vlaanderen aan bod kwamen. Haar werk werd door velen erg gewaardeerd en soms begroet als dat van een nieuwe Hadewych. Anderen hadden geen goed woord over voor zoveel grootsprakerigheid zodat het een teken van tegenspraak werd in het literaire Vlaanderen. Nochtans kon niemand ontkennen dat ze zich ontpopte tot een rasechte dichteres.

Tien jaar zweeg ze nadien tot in 1960 haar uitgever Lannoo een keuze uit de overvloed aan gedichten uit de voorbije tien jaar op de markt bracht. "Beschavingen we rapen u als schelpen" is de titel van dit nieuw meesterstuk, de bevestiging van haar uitzonderlijk talent. Het wekte de hoop op een vervolg voor deze nieuwe dichtperiode. Het is helaas bij hopen gebleven, want na 1960 publiceerde ze niets meer in boekvorm tot op vandaag. Met de bundel "Gouden garven" komt Reninca opnieuw op het podium in literair Vlaanderen. De thema's zijn verengd tot uitsluitend religieuze onderwerpen die aansporen tot stilte en bezinning. Mgr. Van Looy, de bisschop van Gent, die het voorwoord schreef, is Reninca dankbaar om wat hij in zijn humanioratijd van haar destijds las, maar nu haar levenswijsheid ontdekt op een dieper niveau.

Wij missen in deze nieuwe bundel de hartstochtelijke liefdesverklaringen aan haar geboortegrond zoals Reninca vroeger schreef in o.a. "Wassend Getij": "*Ik denk aan u, Klein-Brabant, land van de felle, duistere zielen, met de polsslag van de Schelde door uw lage landouwen, en door uw luchten de flitsende ziel van het licht …*". Het was omwille van die intense band met Klein-Brabant, het land aan de Schelde, waar haar wieg stond en waar ze haar jeugdjaren doorbracht dat in 1983 bij haar zestigste verjaardag Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland (toen nog V.V.V.) haar tot "Ereburger van Klein-Brabant" wou benoemen en huldigen in haar geboortestreek.

Haar terugkeer naar dat land aan de Schelde had men hierbij op het oog om zo de draad van vroeger weer op te nemen. Ze woonde ondertussen te Bonheiden en te Gent. Nu is dat Oostende geworden. Maar die wens ging niet in vervulling. In een lange brief gaf zij voor haar afwezig blijven een verklaring. Het is een emotioneel geladen groet aan allen die haar in Klein-Brabant lief zijn. Het leed na de oorlog haar en haar ouders aangedaan belette haar te komen tot een openbaar optreden in Klein-Brabant naar waar ze af en toe ongezien nog wel eens terugkeerde. Tien jaar later, bij haar zeventigste verjaardag, publiceerde de V.V.V.-Klein-Brabant-Scheldeland deze brief met haar verklaring om haar te eren met haar eigen woorden.

Bij deze nieuwe opmerkelijke verjaardag, haar 95ste, is het goed dit alles in herinnering te brengen en te bevestigen hoe zij zich nog altijd afsluit van de wereld, maar nog iedere dag en vaak ook in de nacht aan het werk is en gedichten schrijft die zij dan dicteert aan de telefoon voor de vele getrouwen die naar haar boodschap hunkeren. Het geslaagde eresaluut dat priester Dirk Van Der Linden met de bundel "Gouden garven" heeft willen brengen aan de jarige Reninca klinkt als een orgelpunt achter een literaire loopbaan van ruim zeventig jaar sinds haar eersteling "Zaad in de Wind" tot "Gouden garven" van vandaag. Dit is een unieke bloemlezing met de meest uitgelezen vruchten van het menselijk denken, zoals bisschop Van Looy van Gent het zo treffend formuleert in zijn voorwoord.

RENINCA
Gouden garven
Gedichten van Reninca
met commentaren door Dirk Van der Linden
154 blz.

In memoriam Jules Segers (1936-2019)

Louis Callaert

Op 18 maart laatstleden overleed gewezen VHKB-bestuurslid Puursenaar Jules Segers (Mechelen 1936 - Bornem 2019). Hij groeide op in Pullaar-Ruisbroek in een landbouwersgezin met zeven kinderen en was tijdens zijn jeugdjaren lid van de Ruisbroekse scouts. Hij volgde de PTS te Boom en werd technisch tekenaar. Als uitstekend vakman bracht dit hem tot specialisatie in verschillende landen, tot zelfs in de Verenigde Staten. Jules Segers speelde op volwassen leeftijd volleybal bij de Puurse KWB en na zijn pensioen graag petanque bij OKRA. Een andere hobby was heemkunde met vooral interesse voor genealogie en archeologie. Dit laatste kon hij ervaren op de vele reizen naar zijn geliefde Griekenland.

Bij de uitvaart in de Puurse Sint-Pieterskerk las ik volgende tekst voor:
Bij de uitvaart van Jules Segers is het passend terug te blikken op zijn rijke persoonlijkheid. We waren samen reisgezellen, letterlijk en figuurlijk. Jules was stil en aangenaam in omgang, zonder stemverheffing. Maar waar hij dienstbaar kon zijn, was hij steeds paraat. Als lid van het bestuur van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant had hij een grote verdienste bij het gelauwerd boek over stambomen. Meer dan honderd kwartierstaten voerde hij in de computer in. Tijdens de vergaderingen bracht hij, waar nodig, gepast zijn inbreng. Hij was ook één van de pionnen van de Vrienden van Coolhem. Hij was er lid van het dagelijks bestuur en een vaste medewerker bij de opbouw en de afbraak van de kerststal en bij het onderhoud van de parktuin. Volgende week is er weer een werkdag in Coolhem en zijn afwezigheid zal een gemis zijn. Ik meen dan ook de tolk te zijn van de voorzitters en de leden van de verenigingen, ook van Davidsfonds en van OKRA, om te danken voor zijn inzet.

Met Lieve en mijn vrouw waren we ook letterlijk reisgezellen. Eerst met de bus naar Brussel voor het bezoek aan een museum of een tentoonstelling, zelfs naar het parlement. Dikwijls met de trein naar interessante steden in ons land. Maar ook over de grens: Roosendaal, Maastricht, Aken, Rijsel en Luxemburg. Bijzonder waren een jaarlijks weekeind of midweek aan de Moezel, ook een reis naar Kreta, met bezoek aan de belangrijke opgraving van Knossos en bovenal een reis naar het Oostenrijkse oord van Michel en Mara. Deze reizen lagen in het verlengde van de opleidingen van de zonen: biologie en natuur van Ronny, cultuur en toerisme van Michel en geschiedenis en archeologie van Geert. We hebben samen ook veel wandelingen gemaakt, kijkend naar de natuur en filosoferend over het leven. Jules was een familieman en volgde ook intens de opleiding van de kleinkinderen.

Ik ben er zeker van dat de kleinkinderen, later aan hun kinderen, zullen vertellen wat hun overopa voor hun generatie betekende. Rust zacht Jules. We vergeten je niet.

Dringend te herstellen

Als vreemde reizigers in de 19de en zelfs tot ver in de 20ste eeuw het noorden kwijt raakten, dan waren ze blij dat ze in de verte een wegwijzer zagen welke hen de juiste richting aanwees en tegelijk een indicatie van afstand meegaf. In elke gemeente van Vlaanderen kwam je ze tegen, maar ze worden nu zeldzaam en daardoor te bewaren erfgoed.

Ook in fusiegemeente Bornem had je er meerdere. Zo hebben we weet dat het gemeentebestuur van Mariekerke in 1821 er een bestelde bij de firma Van Rompa uit Boom. Denkelijk is hij verdwenen, zoals ook die in Bornem aan het Landhuis, die aan het begin van de Branstsedreef, die aan de vrijheidsboom in Hingene. Enkel 3 exemplaren in en nabij Eikevliet zijn bewaard gebleven in situ, maar zijn dringend aan herstelling toe. En dat het degelijk en met weinig geld kan, heeft men in Puurs bewezen. Misschien toch maar eens een technische school aanspreken? (BCr)

50 jaar Kadee en Dodentocht
De eerste stappen van een 100km-lange wandeltocht

Jos Winckelmans - Gert van Kerckhoven

Mei 1968, ook in Bornem revolutie!

Wanneer men in de 20ste eeuw één iconisch jaar naar voor wil schuiven, dan is dat wel 1968. Er was de Praagse lente, met het historisch beeld van een jongere die met gespreide armen voor een Russische tank postvatte, de Meirevolutie in Parijs, waar studenten na een banaal feit in opstand kwamen tegen de 'oude gevestigde maatschappij' en waar het land werd lam gelegd door steun uit alle lagen van de bevolking. In Amerika kreeg het heersende conflict met de zwarte bevolking een dramatisch hoogtepunt met de moord op Martin Luther King. Maar ook de moorden op Bobby Kennedy en Che Guevara zorgden voor een wereldwijde verontwaardiging. Alle nieuws en beeldmateriaal werd door de 'moderne' televisie snel naar alle uithoeken van de wereld verspreid zodat de revolterende activiteiten door iedereen werden opgemerkt. Dergelijk nieuws uit de ganse wereld werd in het Journaal in het lang en breed uitgesmeerd. Een triest dieptepunt vormden de gruwelbeelden van de oorlog in Vietnam.

Tegenover al het geweld kwam al snel een contra-beweging op gang, dewelke uiteindelijk zou leiden tot het ontstaan en de groei van de 'Flower Power'beweging, de hippies. Zij ijverden voor een vreedzaam verzet en vonden steun bij protestzangers als Bob Dylan, Joan Baez en bij ons Ferre Grignard en Boudewijn De Groot. In eigen land kwamen de Vlaamse studenten op straat voor een ééntalige Leuvense Universiteit en met leuzen als '*Walen buiten*' verkregen zij uiteindelijk een opsplitsing met een Franstalige afdeling te Louvain-la-Neuve. Wereldwijd kwamen de jongeren op straat. Zij maakten van 1968 een magisch kanteljaar. Voor de machthebbers waren het revolterende jongeren. In een juister en meer genuanceerde context noemen we ze geëngageerde jongeren.

En ook in Bornem waren er uiteraard jongeren die op de barricaden postvatten. Luc De Ryck, denker, doener, kunstenaar en duiveldoet-al was er één van. Zelfs als jonge gast was hij een fervent wandelaar. In de zomer van 1968 trok hij met zijn zus Monique De Ryck en drie Sint-Amandsenaren: Willy Van Roy, Leo De Smet en Firmin Hielegems naar Nederland om er voor de eerste keer deel te nemen aan de legendarische 'Vierdaagse van Nijmegen'. Tussen de meer dan 16.000 deelnemers wisten de vier jonge Klein-Brabanders niet wat hen te wachten stond, maar de sfeer in en rond de tocht sprak Luc zo aan dat hij niet alleen besliste om het jaar erna terug te gaan, maar ook nog vele jaren daarna. Daar rijpte ook een waanzinnig idee, want ooit zou in Bornem een vergelijkbaar wandelevenement moeten doorgaan.

Op zijn eentje kon Luc De Ryck dat natuurlijk niet realiseren. Thuisgekomen zette Luc zich aan het werk. Hij maakte een doorlichting van de jeugdwerking in Bornem en we citeren hem met zijn eigen woorden: '*Het Bornem anno 1968 was een braakliggend terrein waar alles nog moest en kon gebeuren! Het dagelijks leven verliep volgens een vastgeroest ritme en iedereen zat afhankelijk van overtuiging en partij in een vast hokje*'. De jongsten konden terecht in enkele jeugdbewegingen, zoals de Chirojongens en meisjes, de scouts (Sint-Bernardus), de gidsen (Sint-Lutgardis), de JKAJ (Jonge Kajotters) en een afdeling VKSJ. Sportievelingen vonden een uitlaatklep bij één van de twee voetbalclubs (Klein-Brabant en Vlug en Vrij), in de basketbalclub Geranimo of bij de turnverenigingen Were-Di of Bosoti. De oudere en studerende jongeren konden aansluiten bij de BJB (Landelijke Gilde) of bij de politiek geïnspireerde CVP-jongeren of zijn socialistische tegenhanger. Muziekfanaten konden vrij traditioneel dan weer terecht bij een harmonie of fanfare. En de oudste jeugd, die reeds de amoureuze 'kriebels' voelde, trok naar dancing het 'Hemelhof' of leefde zich uit tijdens een danspartij in zaal 'Victory', steevast met orkest 'Georgia-Brown Quartet'. Cinema 'De Roos' in de Boomstraat zag met lede ogen de belangstelling verminderen, want de televisie hield velen aan de eigen kleine beeldbuis gekluisterd. Daarnaast werd men in de streek stilaan geconfronteerd met de eerste werkloosheid, vooral door het wegvallen van de werkgelegenheid in mandenmakerijen en brouwerijen.

Foto van de slotdag van de Vierdaagse van Nijmegen in 1970 met de KADEE wandelaars Luc De Ryck, Firmin Hielegems, Jef Van Thienen, Leo De Smet en Carlo Willaert (Foto Jos Winckelmans)

De kelder van de brouwerij als jeugdhuis

De brouwerij Cammaert in de Temsesteenweg met uiterst rechts de doorgang naar het Kelderke onder de Brouwtoren (Chiro en gidsen), links het depot op de hoek van Temsesteenweg en Driesstraat

Luc De Ryck vond dat er in Bornem nood was aan een jeugdhuis zoals er al enkele bestonden in Breendonk, Ruisbroek, Boom en Willebroek en waar de jongeren ongeacht hun strekking vanaf 16 jaar terecht konden. Als locatie was zijn oog gevallen op het 'Kelderke'. Oorspronkelijk was dit een kelder waar zich de waterputten van brouwerij Cammaert bevonden, maar de gebouwen waren ondertussen al herleid tot een depot van de brouwerij Artois. De parochie had het gebouwencomplex grotendeels van de familie Cammaert aangekocht en onderpastoor Pauwels had dit kelderlokaal met veel creativiteit omgetoverd tot een ontmoetingsruimte voor jonge mensen compleet met Jukebox en 'sjotterkes'. De onderpastoor had de lokalen toevertrouwd aan de KAJ en in het bovenstaande torengebouw kregen de Chirojongens en de gidsen een onderkomen. De scoutsjongeren hadden al een onderkomen gevonden in het boerderijgedeelte van de abdij en de Chiromeisjes hadden achter in de tuin van het Gildenhuis houten barakken opgetrokken. Na verloop van tijd was er van het 'Kelderke' niet veel meer overgebleven dan een kaartlokaal voor gepensioneerden en sporadisch hield de Boerengilde er een voordracht.

Samen met zus Monique werd afgesproken om E. H. Pauwels te overtuigen het 'Kelderke' om te vormen tot een jeugdhuis. Deze was voorzichtig gewonnen voor het idee en als proost van de kajotters beloofde hij de zaak te bespreken. Monique De Ryck werkte als freelance reporter voor 'Gazet van Antwerpen' en stuurde een artikeltje naar haar redactie in verband met de stichting van een jeugdhuis met een mogelijk onderkomen in het 'Kelderke'. Door de redactie werd het woord 'mogelijk' echter weggelaten. Het leverde de overijverige journaliste een privé-audiëntie op bij onderpastoor Pauwels. Hij las haar de levieten, voelde zich gepasseerd, maar kon nu eigenlijk niet meer terug.

Samen met de onderpastoor en de KAJ werden de eerste krachtlijnen uitgetekend met als voornaamste bepaling dat het jeugdtehuis los moest staan van alle partijpolitiek en toegankelijk zou zijn voor iedereen.

Karel De Schrijver en KADEE

Het nieuwe jeugdhuis moest een naam krijgen en dit zorgde aanvankelijk voor enige verwarring. Er was het voorstel om de initialen van de te jong gestorven Bornemse karikaturist Karel De Schrijver te gebruiken: KADE. De uitspraak ervan leidde echter tot verwarring met een aanlegplaats of kade en zodoende werd er een 'E' aan toegevoegd. Het jeugdhuis kreeg de naam KADEE, in de volksmond ook het toonbeeld van een jonge ietwat eigenwijze of gedurfde snotneus. Een afbeelding van een revolterende jongere, die zijn eerste sigaret in de mond houdt, werd weergegeven in het embleem, uiteraard een ontwerp van de creatieve Luc De Ryck. Roken was toen ook vooral stoer doen en opstandig zijn tegenover de ouderlijke generatie en vormde geen groot probleem, althans dat vond Luc zelf.

Het embleem van Jeugdtehuis KADEE: een rokende snotneus (Fonds Luc De Ryck)

Op 19 oktober 1968 ging het jeugdtehuis KADEE van start met een eerste activiteit en dit werd – hoe kan het ook anders – een jongerenfuif, een KADE-Dansant. Op de strooibrieven voor de Bornemse brievenbussen stond nog wel het verwarrende KADE, maar het succes was overweldigend. Het 'Kelderke' zat proppensvol. Het 'Kelderke' werd ingericht en de muren kregen beschilderingen met opvallende slogans, zoals '*Alle Menschen werden Brüder*' en '*Love and Peace*'. In de relaxruimte werd ook een visserstafereel met Mariekerkse visnetten en anker, zoals in een zeemansbar, aangebracht, een fietsdecoratie aan de toog, haringtonnen als tafels. Aan het ijzeren hek van de pastorij werd een grote reclameplaat bevestigd. Deze reclame, samen met affiches en een perstekst moest de Bornemse jeugd wakker schudden.

Onderpastoor Pauwels zag dat dansen geen zonde was en om ongeruste ouders te sussen werden ze uitgenodigd op een relaxavond. Zo konden ze ook ervaren dat 'minder licht en meer lawaai' niet noodzakelijk verkeerd hoefde te zijn. Om de jongeren naast alle plezier en vertier ook zinvolle vrijetijdsbestedingen aan te bieden, werden er negen hobbyclubs – zelf spraken ze over 'kluppen' – opgestart. De fotoklup bouwde een donkere kamer, de kreaklub werkte aan enkele kolossale kerststallen, de toneelklub zat over een spannend en ontroerend toneelstuk gebogen, de debatclub organiseerde met pater Vermeiren een voordracht over ontwikkelingshulp, de Milacklup werkte aan een soldatenblad voor de opgeroepen Bornemse dienstplichtigen en ook de karateklup zag het levenslicht met een demonstratie gevechtssport. Voor ieder wat wils, want er ontstond ook een skifflegroep, een relaxclubje en een verloofdenclub.

En de wandelgroep, waar het eigenlijk mee begon, organiseerde op 17 november een dijkenwandeling van een 20-tal kilometer. Eind 1968 waren er 270 leden ingeschreven en tijdens het eerste volledige werkjaar 1969 werden al 647 leden genoteerd, wat bewijst dat er meer dan voldoende nood was aan een jeugdhuis. Het aantal jongens voerde de lijst aan met 414 personen. Door het overgrote succes kwam het er op aan om iedereen een gepast tijdverdrijf te bieden en het aantal subcomités of onderafdelingen steeg hierdoor al snel tot 17 'hobbykluppen', van Cupido-club tot zwemklup. Na twee jaar was het aantal 'kluppen 'nog verder opgelopen tot 31.

Eén van de doelstellingen van voortrekker Luc De Ryck was jongeren aan te zetten tot meer creativiteit en engagement. Waar jongeren kansen krijgen, bruist het van creativiteit. Zelfs de relaxavonden ontsnapten er niet aan met o.a. de verkiezing van Mister-Been en Miss-Lamp. Enkele keren kwam het jonge jeugdhuis in conflict met de bestaande Kultuurkring, wat ervoor zorgde dat de echte erkenning en subsidiëring enige tijd vertraging opliep. Heel snel werd Kadee in Bornem en in de streek een begrip, het werd synoniem van initiatief, durf en vernieuwing. Uiteindelijk kan men gerust besluiten dat heel wat socio-culturele en sportieve verenigingen die Bornem vandaag zo bruisend en boeiend maken, hun voedingsbodem vonden in het prille jeugdhuis, de Bornemse revolutie van mei 1968. Zonder deze nieuwe engagementen en initiatieven, was er misschien geen volleybal of ping-pongclub, geen foto- of schaakclub en geen kleinkunstavonden.

Wandelclub eist prominente rol op

Vanzelfsprekend eiste de wandelclub een prominente rol op. In oktober 1969 werden de eerste oktobermarsen ingericht. Deze eerste editie trok niet minder dan 600 wandelaars aan en het ijs was gebroken. In het voorjaar van 1970 werden de Paastochten georganiseerd en KADEE werd onmiddelijk een gekende naam in de wandelwereld, want telkens oogstte men lof over aanpak en organisatie. Deze kleinere tochten zouden de perfecte voorbereiding vormen voor het grotere werk. In stilte werd immers al gedacht aan een speciale wandeltocht, een unicum in de wandelwereld. In Holland organiseerde men als langste tocht de '80 km van Utrecht'. Voor de vooruitstrevende Kadeërs zou het dus iets meer mogen zijn. In Bornem vond men bovendien onvoldoende overnachting of hotel-infrastructuur om een meerdaags evenement in te richten, zoals de 4-daagse van Nijmegen.

Door de wandelmicrobe gebeten, werd geopteerd voor een echte uitdaging, een ééndaagse 100 km-tocht, een ware 'Dodentocht' verwijzend naar de wellicht te zware uitdaging voor vele starters. Als datum werd gekozen voor 14 augustus omdat men bij de organisatie zo kon rekenen op vele studenten en leerkrachten, m.a.w. de grootste groep Kadee-leden, en zelfs voor werkende leden was het dan vaak de verlofperiode. De vakantieperiode werd bovendien aangewend voor de organisatorische voorbereiding, geen makkelijke klus omdat men volledig in het duister tastte over het aantal deelnemers.

In juli 1970 trok een KADEE-afvaardiging naar Nijmegen en speciaal voor deze trip werden meertalige Dodentochtfolders gemaakt in het Frans, Engels, Duits en het Esperanto. Er werd gewandeld, maar tegelijk fungeerde deze groep als promoteam. Naast Luc De Ryck zelf waren ook Monique De Ryck, Luc De Maeyer, Karel Van Den Bossche, Danny Van De Moortele, Jan Drossaert, de Sint-Amandsenaren Leo De Smet en Firmin Hielegems en de Lippelonaars Jef Van Thienen, Francois De Buyser en Jos Winckelmans mee naar Nijmegen getrokken.

De eerste tocht

14 augustus 1970. De allereerste 100km-tocht ging van start. De inschrijvingen gebeurden in klas 4 van de Jan Hammeneckerschool (nu CC. Ter Dilft). De deelnemers verzamelden op de schoolkoer en bij de start kregen zij van Guido Scheppers, Tony Heyens of Theo Callewaerts hun startstempel. Stoetsgewijs, voorafgegaan door één politiewagen, een fanfare en de plaatselijke majorettes trokken de deelnemers door de Boomstraat naar het kerkplein waar burgemeester René Van Eetvelt om 19u45 de officiële start zou geven. Een radiowagen zorgde voor de nodige ambiance aan de start. Op een copy van een stafkaart was met de hand het parcours uitgestippeld. Danny Vandemoortele had tijdens zijn legerdienst enige ervaring opgedaan met kaartlezen en ontfermde zich hierover. Met een klein comité werd nadien het zo getekende parcours nog afgereden en gecontroleerd op het aantal kilometers. Met deze primitieve kaart in de hand vertrokken 65 dappere deelnemers de nacht in.

Plannetje van de eerste dodentocht mee uitgestippeld door toekomstig schoonbroer Danny Vandemoortele (Fonds Luc De Ryck)

Vanuit Bornem was het wandelen tot de eerste controlepost in Kalfort (kerkplein), vervolgens Londerzeel, Meusegem (café de Molen), Opwijk (Jeugdhuis Nijdrop), Aalst (Kapucienenklooster), Denderbelle (café Gildenhuis), Baasrode (café de Sportvriend), Lippelo (café den Boer), Sint-Amands (tent Scheldekaai) en terug naar Bornem met aankomst in de Jan Hammeneckerschool, klas 4. Sommige gemeenten gaven geen toestemming om bewegwijzering aan te brengen door pijlen op te hangen of op de grond te kleven. Daarom werd er drastisch geopteerd voor geschilderde pijlen op het wegdek. Met latexverf werden driehoeken aangebracht waarvan de geschilderde tip de richting van het parcours aangaf. In de meeste dorpen op het parcours wist men niet wat er gebeurde en keek men de nachtelijke groep wandelaars nieuwsgierig en misschien zelfs een beetje achterdochtig toe. Mariekerke vormde een uitzondering, hier stonden de mensen buiten met water voor de wandelaars.

Controlekaart van de eerste Dodentocht.
Elke controle-post had haar eigen stempel met vermelding van een welgekomen aanmoediging.
(Fonds Luk De Ryck)

Het grootste probleem bij de inrichters was het wagenpark, want slechts weinig Kadee-leden beschikten over een eigen wagen. Gelukkig sprongen de ouders van een aantal leden bij. Uiteindelijk beschikte men toch over vijf personenwagens voor de bemanning der controleposten, één voor de coördinatie, één voor de parcoursverantwoordelijke en één radiowagen. Tenslotte nog drie camionetten, waarvan één als bezemwagen diende, één voor de bevoorrading en één voor de bagage werd ingeschakeld. Deze werden gratis ter beschikking gesteld door sympathiserende firma's. Door het gebrek aan een tweede bezemwagen werden drie Kadee-wandelaars afwisselend ingeschakeld als 'levende bezemwagen'. Zij wandelden dan achteraan als laatste en keken uit naar opgevers en verdwaalde wandelaars.

Eén van de grootste onkostenposten waren de herinneringsmedailles. Voor de oktobermarsen had men plastieken exemplaren, maar voor zo'n heroische Dodentocht werden deze niet degelijk genoeg bevonden. Zo ging de organisatie bij de leverancier van de 'Nijmegen'-medailles aankloppen. Om invoerrechten en extra onkosten te omzeilen werd een creatieve oplossing gezocht en werden de medailles op het logeeradres van de Bornemse wandelaars in Nijmegen geleverd. Men had gerekend op 25 deelnemers, maar voor alle zekerheid werden er toch een 50-tal medailles besteld.

Het onzeker aantal inschrijvingen vormde natuurlijk ook een probleem bij de bevoorrading, zodat alle voorziene broodjes al bij de eerste controlepost volledig waren verorberd. Verschillende deelnemers hadden zich moeten haasten na het werk om tijdig, maar zonder te eten, aan de start te verschijnen. Om toe te laten dat deelnemers zich beter zouden kunnen voorbereiden – en ook voorzien in eigen bijkomende bevoorradingen – werd beslist om volgende edities van de wandeltocht pas om 9 uur 's avonds te laten starten.

Voor de verzorging onderweg en bij de aankomst werd geen beroep gedaan op de plaatselijke Rode-Kruisafdeling omdat men tijdens de Oktobermarsen van 1969 hieraan minder goede ervaringen aan overgehouden had. Maar ook het Francofone karakter van het hoofdbestuur lag mee aan de basis van de beslissing. In juli 1970 werd door een Kadee-delegatie deelgenomen aan de 'Vierdaagse van Antwerpen' en daar werd er contact gelegd met Bruno Bruyninckx van de afdeling Kontich van het 'Vlaams Kruis'. Zij waren bereid de EHBO-taak tijdens de eerste Dodentocht op zich te nemen en kwamen met vier interventiewagens naar Bornem. Ondanks of dankzij hun goede zorgen bereikten 47 deelnemers de eindstreep, zodat men bij aankomst gelukkig ook iedereen een medaille rond de nek kon hangen. Voor hen die te vermoeid waren of niet naar huis raakten werd logies voorzien in de jeugdlokalen van jong KAJ, Chirojongens en het 'Kelderke'. Het militair kwartier 'Westakkers' zorgde voor de nodige veldbedden en dekens, zoals ze ook voorzien hadden in de controleposten onderweg.

Bij de tweede editie had men voor het eerst een affiche met het ontwerp van een doodshoofd dat jarenlang gebruikt zou worden

Aan de deelnemers werd 100 Belgische frank (€ 2,50) inschrijvingsgeld gevraagd, 1 frank per kilometer, alle kosten inbegrepen, ook voor eventuele logies moest niet extra worden betaald. Dit kon enkel na bedeltochten bij de plaatselijke firma's en winkeliers. Het revolutionaire idee van een dergelijke heroïsche 100km wandeltocht was geslaagd, maar hier en daar kwam toch kritiek naar boven. Sommigen vonden het niet de taak van een jeugdhuis om dergelijk evenement te organiseren, … en wat als er straks echte doden zouden vallen, was de vraag. Mocht dat gebeuren dan zou het imago van Bornem ernstig worden beschadigd. Ook hadden enkelen problemen met het 'doodskop'-embleem, wat zou verwijzen naar het Nazisme en de beruchte 'dodenmarsen' tijdens de laatste Wereldoorlog. Het feit dat Kadee aanknoopte met de 11 Julivieringen, maakte hen bovendien te Vlaamsgezind. Het was eveneens de periode van de Vietnamoorlog en dat resulteerde dan weer in kritiek door leden uit eigen rangen, want zij hadden problemen met al wat militair was en hekelden de militaire deelnemers in uniform.

Medewerkers eerste Dodentocht 1970: Monique De Ryck, Danny Van De Moortele, Willy Permentier, Lena Van Doorslaer, Harry Van Ranst, Cecile Van Riet, Lutgart Heymans, Luk De Bleser, Bert Van Lent, Luc, Nicole en Lutgart Messelis, Erwin en Chris De Clippeleir, Mark Laisnez, Celina Cools, Eugeen Van Lent, Guy Wuilmus, Georges Van den Bergh, Marleen De Maeyer, Gerda Van Doorslaer, Jenny Vleminckx, Georges en Johan Grolus, Tony en Jeannine Heyens, Brigitte Koeck, Herlinda De Clercq, Solange Meersman, Willy Coeck, Godeleen Welter, Gaby Plettinckx, Greta Van Riet, Jacques Van Ertvelde, Tony Heyens, Fons Van Riet, Honoré en Theo Caluwaerts, Jos en Jeannine De Bruyn, Raf en Guy Pauwels, Rita Boeykens, René Van Bogaert, Maria De Smedt, Arlette Van De Moortel, Bea Van Laken, Mady Meeus, Erna Jansegers, John Kerremans, Monique Verlinden, Rita Kerremans, Marie-Louise Meskens, Myriam Borremans, Maria Cleirbout, Rita De Man, Albert Laisnez, Gudrun Van Duyse, Mark Laisnez, Eddy Cuyt, Francois Peeters, Martha Maerevoet, Desi Segers, Agnes Helleboogh, Reinhilde Van Ranst, Guido Scheppers, René Smet, Bertrand Vermeulen, Isidoor Van Den Broeck. (Dit zijn de namen die vermeld stonden in het boekje van de werkverdeling.)

Al bij al hield men een goed gevoel over aan deze eerste tocht en werd meteen de voorbereiding gestart voor een tweede editie. Men trok lessen uit de eerste tocht, zo werd de start met één uur naar achter geschoven, de deelnemingsprijs naar 200 frank opgetrokken, er kwam een betere bewegwijzering en een betere 'vliegende controle' om valsspelers te ontmoedigen.

Bij de tweede editie van de Dodentocht was het aantal deelnemers al meer dan verdrievoudigd en bij de derde editie deed de doodskist haar intrede. Bij de vijfde editie werd de magische grens van 1.000 deelnemers overschreden. De Dodentocht is voor Bornem en Klein-Brabant ongetwijfeld de beste promotie en heeft Bornem op de wereldkaart der sportievelingen gezet.

In augustus 2019 zal de 50e internationale 100km Dodentocht georganiseerd worden. De wandelaars zullen klaar staan voor een lange en moeizame wandeltocht. Een quasi eindeloze tocht van duizenden stappen, maar voor elke deelnemer begint de tocht met een eerste stap. De eerste stap van de gekende Dodentocht werd in 1968 gezet….

Dank zij de weduwe van Luc, Maria Maerevoet, werd het gros van zijn levenswerk in bewaring gegeven aan de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant. Alles werd met de hulp van vrijwilligers Jesse van Herrewegen en Guy Delanoy zorgvuldig gesorteerd, in mappen gestoken en geïnventariseerd. Het werd zo een rijk archieffonds dat een perfect beeld geeft van kunstenaar Luc De Ryck, maar ook van zijn organisatorisch talent. Voor de Dodentocht, jeugdhuis Kadee en tal van verenigingen bevat het unieke documenten. Het ontstaan van de Dodentocht, de eerste tochten en de pijlsnelle groei naar een ongekend succes wordt door dit archief rijk geïllustreerd.

Start van de tweede editie met Luk De Ryck (10), Frans Rochtus (6), Karel Van Den Bossche (2) en Honoré Callewaerts (8)

KADE
opent
JEUGDTEHUIS
met een
KADE-DANSANT
in "t Kelderke" te Bornem
zaterdag 19 oktober. 20 uur

KADEE-JEUGDTEHUIS - BORNEM
Vrijdag 23 mei 1969 - om 20 uur
BALLET
DE GESCHIEDENIS V.H. BALLET
OF DE DANS DOOR DE EEUWEN HEEN
EEN FEEËRIEKE DANSAVOND
DOOR DE BALLETGROEP
VAN DE MUZIEKACADEMIE VAN HEIST-OP-DEN-BERG
IN 'T KELDERKE - TEMSESTEENWEG - BORNEM
INKOM 20 FR.

KA
ka
AVOND
KLEIN-KUNST-AVOND IN 't KADEE-KELDERKE
OP 1 MEI 1971 OM 20 UUR
TOEGANG 20.-F
ANDY
JO
RIK

100 KM
DODENTOCHT
100-km-DODENTOCHT
ingericht door het Kadee-Jeugdtehuis-Bornem
Start : Vrijdag 14 augustus om 20 uur op het kerkplein te Bornem
Aankomst : Zaterdagavond 15 augustus rond 18 uur in het Kadee-Jeugdtehuis
Inschrijfgeld : 100,-F of 1,-F per kilometer; inbegrepen : bevoorrading, verfrissing, verzorging en herinneringsmedaille
Beloning : Speciaal ontworpen dodentochtmedaille
Inschrijven : vóór maandag 10 augustus op het Kadee-secretariaat, Dulftstraat, 32, Bornem

De Commandant Rasquinroute
Kandidaat Wandeling van het jaar

Thiebaut,

Ik ben op een punt beland
waar mijn zenuwen de toestand
niet meer de baas kunnen.
In het belang van de verdediging van het
fort wens ik er zo geen deel meer vanuit te maken
U zal me moedig vervangen
Hierbij een brief aan mijn vrouw
Vaarwel,
Adolphe Rasquin

De Commandant Rasquinroute start aan het Fort van Bornem en neemt je mee langs verschillende relicten uit de Eerste en Tweede Wereldoorlog. Het fort maakt in de eerste wereldoorlog deel uit van de buitenste fortengordel rond Antwerpen en was het laatste fort in deze linie dat tot overgave werd gedwongen. Tijdens het interbellum werd het ingericht als infanteriesteunpunt en nog later, in WOII, vervulde het vooral een logistieke taak.

Het initiatief voor deze wandelroute werd genomen door de Studiegroep Fort Bornem en is één van de kandidaten voor de wedstrijd 'Wandeling van het jaar'. De tocht in Bornem concurreert met wandelingen in Hoogstraten, Laakdal, Mechelen en Meerhout.

"*Wandelen wint duidelijk aan populariteit. Naast het bekende knooppuntennetwerk van provincie Antwerpen zijn er ook heel wat steden en gemeenten, toeristische diensten en verenigingen die zelf wandelingen uitstippelen. De knapste realisaties bekronen wij vanuit Toerisme Provincie Antwerpen in de wedstrijd 'Wandeling van het jaar'*", zegt Gedeputeerde voor Toerisme Jan De Haes.

"Na een grondige doorlichting van alle kandidaten op het terrein, maakte de wandeljury ook dit jaar weer een selectie op basis van onder meer landschap, beleving, infrastructuur en toeristische relevantie. Dat resulteerde in een 'shortlist', met 5 wandelingen, o.a. deze Commandant Rasquin route in Bornem."

De wandeling vertrekt in de Barelstraat aan het betonnen pantserfort van Bornem. Het fort was het decor voor enkele dramatische gebeurtenissen, waaronder de plotse dood van commandant Adolphe Rasquin. Wandelaars ontdekken er in de omgeving ook de bunkers, die populaire schuilplaatsen waren voor de dodelijke V-bommen in 1944. Ze komen bovendien meer te weten over de moeizame wederopbouw na de 'Groote Oorlog' en de Duitse bezetting van de Bornemse Sint-Bernardusabdij.

De kandidaten voor 'Wandeling van het jaar' zijn bekend en nu is het nu aan de wandelaars zelf om de uiteindelijke winnaar te kiezen. Stemmen kan tot en met 31 augustus via de website **www.wandelingvanhetjaar.be** Op deze website kan je meteen ook een gedetailleerde wandelfiche en de gpx-coördinaten van het parcours terugvinden.

Heb je graag een geïllustreerde brochure? Die kan je gratis bekomen op het toeristisch kantoor in de Boomstraat te Bornem.

De wandeling is ongeveer 16 km lang en loopt deels langs veldwegen. Liever een kortere route? Geen probleem! De wandeltocht kan 5 km ingekort worden tot 11 kilometer.

Lena
of de kunst van geschiedenis[1]: Lecture de Verhaeren

N. N.

© Museum voor Schone Kunsten Gent

LENA
Kom mee, Adonis, in een van de volgende zalen hangt een van mijn favoriete schilderijen.

BOY
Ik ben benieuwd Lenaatje, want jouw favorietenlijstje is goed gevuld heb ik al gemerkt.

LENA
Het heet "Lecture de Verhaeren" of vrij vertaald "De lezing door Emile Verhaeren" en is misschien wel het topwerk van Théo Van Rysselberghe. Die pakte er begin vorige eeuw mee uit op een tentoonstelling in Brussel en kort daarop al werd het door het museum hier in Gent aangekocht. Wist je dat zijn broer Charles architect was en dit museum getekend heeft?

BOY
Hoe zou ik dat weten? De naam Van Rysselberghe zegt me niet zo veel. Was hij dan bekend in zijn tijd?

LENA
't Zal nog niet zijn. In de Europese kunstmiddens van eind negentiende, begin twintigste eeuw werd Théo Van Rysselberghe erg gewaardeerd. Bovendien genoot België in die periode van fin-de-siècle met namen als Van de Velde, Verhaeren, Ensor, Meunier, Maeterlinck en nog zo vele anderen van een cultureel heropleven. Brussel was gekend als artistiek centrum, maar Parijs was 'the place to be'. De Lichtstad was toen de bakermat van cultuur en wou je iets betekenen in Europa, dan moest je daar zijn. Vele van onze kunstenaars en intellectuelen verbleven er dan ook regelmatig. Ook kunstschilder Théo Van Rysselberghe. Hij was een van de betere pointillisten. Weet je wat dat is?

BOY
Ik probeer me er iets bij voor te stellen, maar leg het toch maar eens uit. Ik hoor het graag uit jouw mond.

LENA

Eind negentiende eeuw was het een stroming in de schilderkunst, waarbij de kunstenaar stippen van meerdere basiskleuren naast en door elkaar schakeerde op het doek en zo een beeld creëerde. Maar het vreemde is dat we van op afstand andere kleuren zien dan die er geschilderd zijn. Bijvoorbeeld gele en blauwe stippen naast elkaar ervaren we als groen, blauw en rood als paars. Die licht- en kleureffecten waren dus van het allergrootste belang voor de sfeerschepping. We mogen stellen dat de schilderijen in die stippeltechniek late uitlopers waren van het impressionisme.

BOY

Impressionistische doeken zijn niet echt mijn ding. Sta je er te dicht bij, dan lijkt het of je vergeten bent je lenzen in te steken. Strepen verf zonder dat je enig scherp contour ziet, alles vloeit ineen.

LENA

Je moet die werken leren genieten, Boy. En als je de schilderijen van Renoir en Degas zou gezien hebben, dan zou je anders praten. Bovendien is het pointillisme niet te vereenzelvigen met het impressionisme, waarbij enplein-air om reden van de steeds veranderende lichtinval het vastleggen van het moment, van de impressie snel en spontaan schilderen van de kunstenaar vereiste. Bij de arbeidsintensieve stippeltechniek daarentegen was alles uitgekiend en werkte de kunstenaar, na het maken van voorbereidende schetsen, in zijn atelier. Het duurde weken of zelfs maanden voor zo'n schilderij af was.

BOY

Was Van Rysselberghe de inspirator van die stippeltechniek?

LENA

Neen. Daarvoor moeten we naar Frankrijk waar in de tweede helft van de jaren tachtig Georges Seurat en Paul Signac op tentoonstellingen uitpakten met hun gedurfd procedé. En er niet bij iedereen bijval mee oogsten, neen, hun schilderijen werden zelfs in het belachelijke getrokken. Nochtans waren er ook lovende kritieken. Emile Verhaeren bijvoorbeeld vond die nieuwe kunst verbazend.

BOY

Verhaeren behoorde dan ook tot een progressieve intellectuele elite van kunstenaars, schrijvers en uitgevers die met avant-gardecultuur experimenteerden. Toch?

LENA

Denkelijk wel. Maar globetrotter Van Rysselberghe, die dikwijls naar Parijs trok en uiteindelijk in Frankrijk ging wonen, onderging de invloed van Seurat en Signac, met wie hij bevriend werd. Oorspronkelijk schilderde Van Rysselberghe, die in Brussel nog samen met Van Gogh op de academie had gezeten, impressionistische landschappen en vooral ook portretten voor de betere burgerij. Maar op zijn eigen manier ging hij die stippeltechniek stapsgewijs toepassen op zijn portretten, landschappen en strandtaferelen. En heeft dat een paar jaar volgehouden. Tot hij zijn stijl ging aanpassen en in plaats van de te kleine stippen met grotere vlekken ging schilderen. "Lecture" is het summum van die aangepaste stijl. Het is een ode aan Emile Verhaeren, met wie hij al jarenlang bevriend was en die naast dichter ook kunstcriticus was. Het werd een groepsportret met de Franse en Belgische vrienden en kennissen van Verhaeren in het huis van de dichter nabij Parijs.
Voilà, oordeel zelf.

BOY

Het is inderdaad op het eerste gezicht bijzonder en erg realistisch. Vrij donker eigenlijk. Maar het is duidelijk een compositie met een aantal luisteraars, vooral rechts van de tafel gegroepeerd en, merkwaardig genoeg, allemaal in blauw pak. Toch is het de voorlezende en gesticulerende Verhaeren, in zijn opvallend roodoranje jasje, die de aandacht trekt.

LENA

Ja, en vol vuur probeert de dichter zijn hoogstaand publiek te raken.

BOY

Wat volgens mij niet echt lukt, want niet iedereen lijkt geïnteresseerd te luisteren. Enkelen zijn zelfs meer met de eigen gedachten bezig. Zoals de man in het midden die dromerig voor zich uit staart en ook zijn buur die het hoofd met zijn rechterhand ondersteunt. Ze kijken ook niet naar Verhaeren, buiten de persoon volledig rechts.

LENA

Dat is Maeterlinck, die enkele jaren later de Nobelprijs voor Literatuur zou ontvangen. Gelijk Verhaeren schreef hij in het Frans, hun studietaal van het college en de universiteit. Ook Van Rysselberghe was in het Frans opgevoed.

BOY

Voor vele mensen blijft het vreemd dat Verhaeren, geboren in die door en door Vlaamse gemeente Sint-Amands, in het Frans dichtte. Zeker op het moment dat de Vlaamse ontvoogdingsstrijd in volle ontwikkeling was. Ken jij nog een van de gedichten van Verhaeren? Ik heb in de humaniora, derde of vierde jaar, enkele strofen van "Le passeur d'eau" van buiten moeten leren. Maar vraag er niet naar, compleet vergeten.

LENA

Ik heb kunsthumaniora gedaan en daar moesten we van die van Frans een gedicht voordragen dat over Sint-Amands ging. Het begin ken ik nog.

BOY

Laat eens horen. Ahum! Stilte in de zaal alstublieft!

LENA

Une place minime et quelques rues,
avec un Christ au carrefour
et l'Escaut gris et puis la tour
qui se mire, parmi les eaux bourrues.

Euh, even geduld. Hoe ging het nu weer verder? Ah ja:

Et le quartier du Dam, misérable et lépreux,
jeté comme au hasard vers les prairies.
Et près du cimetière aux buis nombreux,
la chapelle vouée à la Vierge Marie.

Enzovoort en zo verder. 't Is al te lang geleden om alles nog te kennen.

BOY

Chapeau! En met zóveel drama gebracht.

LENA

Lach met een ander. Zeg jij nu maar eens een gedicht op of durf je niet?

BOY

Ik schrijf die liever zelf. Ooit heb ik op de muur van een kasteel, achter het loszittende behang in een kamer op de eerste verdieping, een gedicht neergepend, voor haar die mij het meest nabij staat. Hopelijk werd het tijdens de restauratie niet uitgewist. Neen, gedichten kan ik me niet zo direct voor de geest halen, maar ik ken nog wel iets anders … de schuldbelijdenis van Reynaert de vos. Het verhaal over de bij de pinken zijnde en voor zichzelf opkomende Reynaert heeft me altijd geboeid. En ook de recente bewerkingen erop, zoals het satirische "Wapenbroeders". Heerlijke lectuur, zoals daar gekapt wordt op kerk en staat. Het gaat zo:

Confiteor pater, mater
dat ik den otter en de kater
en alle andere dieren heb misdaan
daarvan wil ik mij door mijn biecht 'dwaen'.

LENA

Waar slaat dat op?

BOY

Tja, ook Grimbeert de das, die tegenover Reynaert stond, krabde bij het horen van die zinnen in zijn haar. 'Dwaen' is Middelnederlands en wil niets anders zeggen dan 'zuiveren'. Enfin, de das verstond die vreemde praat van Reynaert niet, toch zeker de eerste regel niet, dacht dat het koeterwaals was en vroeg Reynaert om Diets te spreken. Je ziet, ook in de middeleeuwen waren er al taaltoestanden. Waarover waren we nu eigenlijk bezig?

LENA

Waarom de gedichten van Verhaeren in 't Frans zijn, daarover waren we bezig. Hoe zat het met het gebruik van het Nederlands en het Frans in Vlaanderen?

BOY

Wel, België werd in 1815 bij Nederland gevoegd, als bufferstaat tegen Frankrijk. En weet je, de Nederlandse koning Willem I meende het goed, maar kon niet verhinderen dat in de Brusselse politieke milieus onvrede binnen sloop. Pijnpunten waren de fiscaliteit en de altijd terugkerende shit van religieuze kwesties, maar ook zijn idee om geleidelijk het Nederlands als officiële taal in de overheidsinstellingen in te voeren viel niet in goede aarde. Toen jaren later de Belgische Revolutie een feit werd, was de reactie dan ook dat het gebruik van het Frans bestendigd werd en meer en meer ging domineren. Echt nieuw was dat niet, want al tijdens de Franse overheersing vóór 1815 was de taal van Molière de officiële bestuurstaal geworden. Bijgevolg communiceerden de leidende klassen en de welvarende burgerij 'en Français', ook in Vlaanderen en ook thuis en ze verwachtten dat iedereen het Frans zou aanleren. Het Nederlands, of wat er moest voor doorgaan, want de volksmens sprak zijn dialect, was nog enkel goed voor boeren en zuipend werkvolk, het proletariaat zeg maar. Vlaams-sprekenden kregen van de Franstalige elite het predicaat 'cultuurloos' opgespeld. Maar straffer nog: zelfs zij die het Nederlands genegen waren, waaronder heel wat orangisten, spraken in de huiskring… Frans. En als een vreemd iemand in een gesprek betrokken raakte, schakelde men direct over naar het meer beschaafde Frans, neen, eigenlijk naar dat Frans gekruid met belgicismen, met veel haar op dus.

LENA

Iets waaraan we ons ook vandaag nog gemakkelijk bezondigen.

BOY

Het leven verfranste, zelfs in de kleinste dorpen. De barbier werd een coiffeur, de huisschilder een peintre-decorateur, de herberg of afspanning werd café of établissement of zelfs brasserie. En de burger vond dat vanzelfsprekend. Buiten een enkeling zag niemand daar graten in. En het verpauperde, zo goed als analfabete volk wist niet beter. Maar weet je, proberen een taal uit te roeien staat voor mij gelijk aan culturele genocide.

LENA

Tja, hetzelfde kan je nu over de verengelsing zeggen. Al kiezen we daar zelf voor. Of niet?

BOY

Da's waar. De media en het internet spelen daar een nefaste rol in. Alles wordt eenheidsworst en de door politiekers opgehemelde globalisering versterkt dat nog. Waar blijft onze eigenheid eigenlijk? Zelfs op school zijn de geschiedenislessen al in het Engels. Moeten we dan verwonderd zijn dat onze jeugd Engelstalige "Harry Potters" leest in plaats van Elsschot of Boon of Reve of Claus, niet meer weet dat Vondel, Bredero, Huygens en Hooft Nederlandse dichters waren en fouten schrijft bij de vleet? Geloof me, ons onderwijs gaat naar de kloten.

LENA

Man, je bent weer zo cynisch. Dat Verhaeren in het Frans dichtte heeft volgens mij meerdere oorzaken. De eerste is dat zijn papa een Franstalige Brusselaar was, een lakenhandelaar en handelsreiziger – ik dacht bijna voyageur te zeggen – die introuwde in de bemiddelde familie De Bock uit Sint-Amands, welke een winkel in stoffen en ijzerwaren hield. Vader Verhaeren kwam uit een begoed Brussels nest en daar was Frans de voertaal. Toen hij in Sint-Amands arriveerde was het voor hem gemakkelijker te communiceren in het Frans dan in het Brusselse dialect. De tweede reden is dat Emile Verhaeren, die in zijn kinderjaren wel les kreeg in het Nederlands in de dorpsschool van Sint-Amands, al vrij jong naar een kostschool in Brussel werd gestuurd en kort daarop naar een jezuïetencollege in Gent, waar Frans zowel de taal in de lessen als tussen de studenten onderling was. De finale reden is uiteraard dat de Franse taal in Europa meer uitstraling had dan het Nederlands en dat men er een groter doelpubliek mee kon bereiken. En elke auteur wil gelezen worden. Toch?

BOY

Zeker.

LENA

Bovendien kunnen we niet ontkennen dat Verhaeren Vlaamse poëzie schreef in het Frans, wat door de meeste lezers en kenners zo ervaren wordt. Wat bedoelde je daarnet met orangisten?

BOY

Orangisten waren die Belgen die trouw wensten te blijven aan Willem I en niet akkoord gingen met de Belgische Omwenteling. Veelal ging het om academici en personen met aanzien. Hertog d'Ursel en graaf de Marnix bijvoorbeeld waren orangisten. Door deze opstelling kwamen ze, politiek gezien, aan de verkeerde kant te staan en werden om hun anti-Belgische gezindheid gezien als vijanden. En ook de katholieke kerk oordeelde de orangisten, ook al waren ze diepgelovig, als verraders van de ware religie. Maar compleet ongevaarlijk waren ze niet, want met de steun van het leger probeerden ze een staatsgreep te plegen. Het was enkel door de tussenkomst van het Franse leger dat de coup mislukte. Daarop volgde repressie en werden de huizen van de orangisten geviseerd. Zo verzamelden

in de lente van 1834 tientallen Brusselse Belgicisten zich voor het hôtel d'Ursel, gooiden de ruiten in en brachten als geoefende vandalen heel wat schade toe aan het interieur. Ook het huis van graaf de Marnix was een van hun doelwitten.

LENA

Maar d'Ursel en de Marnix zullen toch wel eerder Franstalig dan Nederlandstalig geweest zijn, vermoed ik.

BOY

Juist. Het toenmalig orangisme heeft dan ook weinig te maken met de Vlaamse Beweging, die eind negentiende eeuw uitsluitend gefocust was op de bescherming van de Nederlandse taal en daarvoor steun zocht in het noorden. Het orangisme is ook geen synoniem van de Groot-Nederlandse Gedachte, zeg maar de hereniging van Vlaanderen en Nederland, waarvoor ik enige sympathie heb. Ik ben trouwens graag in Nederland. Ik voel me daar thuis. Zeg, het moet niet gemakkelijk zijn geweest voor Van Rysselberghe om al die min of meer prominente figuren bijeen te krijgen voor zijn doek.

LENA

Dat is ook niet gebeurd. Ter voorbereiding van dit schilderij heeft de schilder vele schetsen gemaakt waarvoor de vrienden apart in zijn atelier werden uitgenodigd. Die schetsen bleven bewaard en daarom weten we inderdaad dat het schilderij een compositie is in een toch wel realistisch decor. Want Van Rysselberghe was een frequent bezoeker van Verhaeren en kende bijgevolg heel goed de leefruimte waarin hij de groep heeft geplaatst. Je ziet ook dat de vrienden zich op hun gemak voelen in de zitplaats van Verhaeren, net of ze elke week langskwamen om over kunst en literatuur en misschien tal van andere zaken te palaveren. Vermoedelijk leest de dichter een van zijn gedichten uit 'Toute la Flandre' voor.

BOY

Hoe kan je dat weten? Leest hij wel een gedicht voor? Misschien is het een pamflet. Mogelijks behoren de aanwezigen tot een geheim genootschap zoals de rozenkruisers of tot de loge. Of vormen ze een groep vrijzinnige, progressieve wereldverbeteraars die met een internationale revolte de sociale ongelijkheid uit de wereld willen bannen.

LENA

Boy, nu slaat jouw fantasie op hol. We durven niet ontkennen dat Verhaeren inderdaad een sociaal voelend mens was, die geen onrecht verdroeg en in gelijkheid voor iedereen geloofde. Denkelijk werd hij beïnvloed door de ideologie van de vrijzinnige en invloedrijke advocaat Edmond Picard, bij wie Verhaeren na zijn rechtenstudies stage gelopen heeft. Maar de kunstminnende Picard dreef Verhaeren eerder in de richting van de literatuur dan in die van de keiharde, niemand ontziende politiek. Hij zorgde er trouwens voor dat Verhaeren met zijn dichtwerk een subsidie van de staat kon binnenrijven.

BOY

Weet je, Edmond Picard, die enkele jaren geleden nog in een slecht daglicht werd gesteld wegens zijn antisemitisme, was ook de bedenker van het intellectueel recht, waardoor men via brevetten het eigendomsrecht op uitvindingen en ideeën kan verzekeren. Naast een uitmuntend pleiter was Picard lid van de Belgische Werkliedenpartij en met zijn 'Manifest' vroeg hij de uitbreiding van het kiesstelsel. Wat een goede zaak was en noodzakelijk. Maar als radicaal socialist organiseerde hij meetings, die zijn publiek van arbeiders opruide om van de regering betere arbeidsvoorwaarden af te dwingen, als het niet anders kon met stakingen en geweld.

LENA

Ja, en een enthousiaste Verhaeren stapte mee in dat verhaal en hield meerdere lezingen, onder andere in de Borinage, waar het in de jaren tachtig bij stakingen tot zware schermutselingen kwam met de ordediensten, waarbij meerdere doden vielen te betreuren. Maar daarvoor kunnen de nogal brave, culturele spreekbeurten van de dichter niet verantwoordelijk zijn. Trouwens, vele arbeiders zullen er niet gaan luisteren zijn naar zijn uiteenzettingen. Verhaeren moeten we eerder zien als een sociaal geëngageerde man die met woorden zijn ideologie uitdroeg. Moest hij te verbrand geweest zijn, dan zou hij later door koning Albert en koningin Elisabeth niet zo vriendschappelijk bejegend zijn. Wat ben jij nu eigenlijk aan 't forceren?

BOY

Ik probeer al de hele tijd mijn hand op dezelfde manier als Verhaeren te houden, maar dat is niet te doen.

LENA

Dat zal eerder aan jou liggen. Het is geweten dat Verhaeren slanke handen had, maar ook dat hij een onrustig iemand was, die met nerveuze gebaren zijn woorden kracht bijzette. Ieder zijn stijl. En die rechterhand staat niet voor niets bijna centraal op het doek. Het is namelijk die hand waarmee hij zijn wondermooie gedichten schreef. Van Rysselberghe heeft dat volgens mij willen benadrukken. Verhaerens boezemvriend heeft hem meerdere keren geportretteerd. Zo is er de studie van Verhaeren aan zijn bureau, waarbij die ranke rechterhand op de schrijftafel rust. En zijn etsen van de dichter aan het strand zijn uiteraard het best gekend.

BOY

Emile Verhaeren was dan wel afkomstig van Sint-Amands, maar had hij ook niets te maken met Bornem? Ik denk daar ooit iets over gelezen te hebben.

LENA

Ja. Zijn zuster was getrouwd met Cranleux, de rentmeester van graaf de Marnix. Cranleux had ook een weverij in Bornem en behoorde bijgevolg tot de topklasse van het dorp. In hun huis aan de Boomstraat was de dichter altijd welkom. Verhaeren bezocht hen frequent en bleef dan enkele dagen logeren. Daar leerde hij zijn vrouw, Marthe Massin, kennen, die tekenles gaf aan de kinderen de Marnix en op de vriendschappelijke, culturele avonden bij de Cranleux piano speelde en liederen zong, samen met de andere gasten.

BOY

Naar zo'n bijeenkomsten snak ik eigenlijk ook. Samen zingen, over boeken en films praten, van gedachten wisselen over kunst en geschiedenis.

LENA

Van het een kwam het ander en de verliefde Verhaeren schreef haar talloze brieven en wist met zichzelf geen blijf. Maar na veel over en weer geschrijf en enkele brave onderonsjes trouwden de twee tortelduiven en vertrokken op huwelijksreis.

BOY

En ze leefden nog lang en gelukkig, zeker?

LENA

Zeker wel. Marthe Massin moet een bijzondere vrouw geweest zijn, die haar eigen carrière als kunstenares opgaf voor haar toch wel rusteloze man. Niettemin moet Verhaeren op een bepaald moment gevoelens gehad hebben voor de vrouw van zijn vriend, Théo Van Rysselberghe, en die gevoelens zouden wederzijds geweest zijn, maar ook snel onderdrukt. Kan gebeuren.

BOY

Het moet ware liefde geweest zijn, want trouwen met een dichter, al had die al enige bekendheid, hield toch een financieel risico in. En je weet, dan mogen ze nog zo verliefd zijn, vrouwen kiezen overwegend eieren voor hun geld.

LENA

Hé, hoe bedoel je?

BOY

Wel, enkele jaren terug had ik een intens contact met een zielsverwante. Ken je dat, Lena? Zo'n bijzonder iemand, intelligent en zachtmoedig, die diepgang en schoonheid prefereert en die door in je ogen te kijken weet wat je denkt. En vice versa. En je vleugels geeft. En je hart laat tekeergaan als zot. En waarvan je kan stellen, om het met de afscheidswoorden van Robert Kincaid aan Francesca in de film "The bridges of Madison County" te zeggen: '*Dit soort zekerheid voel je maar één keer in je leven.*'

LENA

Hola, gaan we melig worden?

BOY

Maar als puntje bij paaltje komt, blonk bling-bling ook in haar ogen: toch maar liever een minnaar met een appartement aan zee en een chique auto voor de deur.

LENA

Romantiek is niet altijd een drijfveer. Of mogelijk speelde toch iets anders bij haar beslissing?

BOY

Misschien heb ik het verkeerd voor. Dat zal wel. Maar zo zat ik eens op een erg zonnige dag van een drankje te genieten op een drukbevolkt terras, toen ze in een Mercedes-cabrio opvallend traag voorbij reden en zij naar die ongeschoren blaaskaak glimlachte, met een air van '*tu m'as vu*?' Dat sneed diep. En ik vroeg me duizendmaal af: waarom? En vond geen antwoord.

LENA

Hét antwoord op dé vraag is soms moeilijk te vinden, Boy. Zo toefde ik een tijd geleden graag in een stille tuin met grasvelden, bloemperken, hoge bomen en slingerpaadjes, waar ik kon nadenken over het leven, mijn leven. Ik zat er een boek te lezen, of dat probeerde ik, want mijn gedachten dwaalden af naar de man die ooit onverwacht mijn leven was binnengestapt, maar die ik om god weet welke reden verbannen had. Ik trachtte zijn stem te herinneren, zijn gezicht te zien, maar het was allemaal zo lang geleden en wazig en dof. Maar de tinteling, toen hij voor de eerste keer mijn vingers streelde, die voel ik nog. En terwijl ik zo zat weg te dromen, komt een man richting mijn bank. En mijn adem stokte, want het was hem en ik wenkte en riep zijn naam. Groot was mijn teleurstelling toen hij dichter kwam en beleefd knikte en ik zag dat het niet mijn Adonis was, maar gewoon iemand die erop leek. Binnenin mij schreeuwde het: waarom heb ik je in 's hemelsnaam weggeduwd? Toen was er leegte en ik heb mijn hand gestreeld zoals hij dat deed.

BOY

Jij bent een romantische ziel, Lena, en op die vraag denk ik een antwoord te hebben. Maar da's voor een andere keer.

LENA

Laat het rusten. Een blaaskaak, zei je daarnet, het was toch geen deurwaarder?

BOY

Ik denk het niet. Waarom?

LENA

Omdat blaaskaak en deurwaarder al lang synoniemen zijn.

BOY

Hoe dat?

LENA

Wel, de Quevedo, een Spaans schrijver, tijdgenoot en vriend van Cervantes – maar met een veel scherpere pen – heeft dat in zijn satirisch boek 'Dromen' uiteengezet. Terwijl, stelde hij, in de hel ieder op een vaste plaats gepijnigd wordt – de architecten bij de architecten, de chirurgijnen bij de chirurgijnen, enzovoort, enkel toneelschrijvers, procureurs en aanklagers zitten samen wegens hun verzinsels – dan mogen deurwaarders vrij rond lopen omdat ze als blaaskaken het hellevuur hevig aanwakkeren. Een welgekomen hulp voor de duivels en een fikse besparing op blaasbalgen.

BOY

Is 't waar? En dan zeg jij dat ik teveel verbeelding heb! Ik – en zij ook, dat weet ik – koester in stilte nog die platonische band die boven alles staat. Maar liever had ik voor haar de finale gespeeld in plaats van een intermezzo. Nu ben ik als Mesrour in zijn hemelse droom over de blonde Melinade, waarbij die eenogige zakkendrager zich even een prins waant uit duizend en één nacht. Toch hoop ik dat ze gelukkig is. Maar er gaat geen dag voorbij zonder dat ik haar naam fluister.

LENA

Man, het is net of ik een liefdesgedicht van Verhaeren hoor voor zijn Marthe. Probeer het filosofisch op te vatten, Boy. Moet ik die Mesrour kennen?

BOY

Nee, maar misschien wel de moraal van het verhaal.

LENA

En die is?

BOY

Mensen hebben twee ogen, het Ene waarmee ze het goede, het positieve zien en het Andere waarmee ze het slechte, het negatieve zien. Nu sluiten de meeste mensen overwegend het Ene oog. Maar Mesrour niet, die is blind aan het Andere en ziet daarom met zijn Ene oog enkel het goede in mens en natuur.

LENA

Da's mooi! Ik begrijp eruit dat we beter positief tegenover het leven staan dan in alles wat ons tegenzit een complot te zien of ons moeten laten meeslepen in de spiraal van negatieve gedachten.

BOY

Ja, maar tegelijk mogen we niet naïef zijn en denken dat alles vanzelf in de plooi valt. Het is door je eigen wilskracht dat een negatieve gebeurtenis kan verwerkt worden en eventueel kan omgebogen worden naar iets positiefs. Want Geluk, mijn beste Lena, daar moet g'om vechten!

LENA

Zeg, wist je dat de naam van Verhaeren ooit genoemd werd voor de Nobelprijs voor Literatuur? Vooral in de Belgische pers werd hij als de ideale kandidaat voorgesteld. Maar toen het allemaal niet goed vlotte, stelden het Belgische Ministerie van Wetenschappen en Kunsten en enige letterkundige instellingen aan de Zweedse jury voor om de fel begeerde onderscheiding zowel aan Verhaeren als aan Maeterlinck te geven. Uiteindelijk ging de prijs naar deze laatste, tot ongenoegen van velen uit de Belgische literaire wereld.

BOY

Als Verhaeren verkozen was, dan zou Sint-Amands te klein zijn geweest. Hoe is Verhaeren eigenlijk aan zijn einde gekomen?

LENA

Daar bestaan diverse theorieën over, gaande van zelfmoord tot een stom ongeval. Het meest waarschijnlijke is dat de dikwijls in zichzelf gekeerde Verhaeren op het perron van het station van Rouen te dicht bij de rand liep en dat hij een openslaande deur van een binnenrijdende trein tegen zich kreeg en zo onder de wielen sukkelde. Zwaargewond is hij kort daarop overleden. Na enkele plechtigheden in Rouen werd hij in Adinkerke begraven.

BOY

En toch kunnen we zijn graf aan de Schelde in Sint-Amands bezoeken. Hoe is dat te rijmen?

LENA

Het ongeval gebeurde eind 1916, midden de Eerste Wereldoorlog. In tegenstelling tot Adinkerke lag Sint-Amands in bezet gebied. Maar het is ook niet zeker of Verhaeren ooit duidelijke afspraken heeft gemaakt of niet mis te verstane wensen heeft geuit over een eventuele begraafplaats, Sint-Amands of ergens anders. Zijn graf aan de oever van de Schelde berust op een interpretatie van een van zijn gedichten. En het is pas in 1927 dat het lichaam van Verhaeren overgebracht werd naar Sint-Amands.

BOY

Naar het graf zoals we het nu kennen.

LENA

Nee, het zag er toen eenvoudiger uit. Sommigen vonden het zelfs lelijk: een betonnen ding als een scheepsboeg. Het is al een paar keren aangepast en ook Verhaerens echtgenote, Marthe Massin, ligt nu begraven bij haar man.

BOY

Bijna met hun voeten in het water, maar wel op een van de mooiste plekjes van Klein-Brabant. Als je daar zit, kom je vanzelf tot rust. Zijn de gedichten van Verhaeren nog altijd zo populair als in zijn tijd?

LENA

Dat weet ik niet, maar ze zijn wel in vele talen vertaald en de verspreiding was dan ook enorm. Maar zeg nu zelf, heb jij vele kennissen die gedichten lezen?

BOY

Nee, maar heel wat mensen zijn daar ook een beetje beschaamd over. Als je vertelt van poëzie te houden, krijg je direct de stempel "dromer" op je voorhoofd.

LENA

Dat is zo. Ik weet wel dat de gedichten van Verhaeren een danige invloed hebben gehad op andere schrijvers, zowel van proza als poëzie: Wies Moens bijvoorbeeld, toch een heftig flamingant, was een van hen, maar ook August Vermeylen en in mindere mate ook Paul van Ostaijen. En al staan ze in zijn schaduw, ook in ons Klein-Brabant waren de dichters Bert Peleman, Pol Le Roy en Reninca schatplichtig. Zelfs de erg katholieke en Vlaamsgezinde priester-dichter Jan Hammenecker kon niet voorbij Verhaeren.

BOY

Hoe is het verder gegaan met Van Rysselberghe?

LENA

Na het groepsportret met Verhaeren heeft hij vooral landschappen en naakten geschilderd, eerder realistisch en niet meer in de stippeltechniek. Hij bleef in Frankrijk wonen en is er gestorven. Naast zijn schilderijen was hij een begenadigd etser en wat velen niet meer weten is dat hij een gedegen boekillustrator was. Zo heeft hij de meeste kaften van de dichtbundels van Verhaeren geïllustreerd. Ik durf besluiten dat Van Rysselberghe een veelzijdig kunstenaar was.

BOY

Lieve Lena, draag je nog een gedichtje voor?

LENA

Wel, omdat je het zo lief vraagt, een uitsmijtertje. Enkele strofen van De Scheldedijken van dorpsgenoot Hammenecker:

Heer God van hemelrijken
schoner dingen dan de dijken,
schoner dan de Schelde, prijken
er onder heel de hemel niet!

Schoonheid door de wereld dragen
wil ik al mijn levensdagen!
Sterke bomen, wilt me schragen:
soms is schoonheid zulk een vracht!

Mocht mijn wezen ooit verslappen
laat mij dan van uw sappen
van uw levenskrachten tappen
bomen, gij, van sterven vrij!

BOY

Dank je wel, lieve schat. Kom, we gaan naar de volgende zaal.

[1] Voor de introductie op deze reeks dialogen tussen twee fictieve personen over geschiedenis, kunst en literatuur, zie Mededelingen 27, (VHKB), Bornem 2016, p. 11

Toverij

Benny Croket

Tot diep in de twintigste eeuw werden verhalen verteld over duivels, geesten en toverij en vreesden zowel de vertellers als de luisteraars, die allen gewone volksmensen waren, de "kwade hand".[1] In het Klein-Brabants Sagenboek, gebaseerd op de licentiaatverhandeling van Jan Wauters uit 1962, worden we getuige van meeslepende vertellingen over heksen en tovenaars, waar die volksmens geloof aan hechtte.[2] Want toverij was en is serieuze materie.

Heksen, toveressen en tovenaars zijn van alle tijden en alle culturen hebben ermee te maken gehad of hebben er nog mee te maken. Ook nu, in de eenentwintigste eeuw, lezen we in de kranten dat met voodoo geprobeerd wordt mensen te genezen door het uitdrijven van de duivel uit iemands lichaam of geest. En dat is niet enkel in Afrika of Zuid-Amerika zo, nee, zelfs in ons eigenste Brussel, de hoofdstad van Europa, bestaat het fenomeen. En ook exorcisme, de christelijke tegenhanger van voodoo, wordt nog gepraktiseerd, meer dan je zou durven denken. Trouwens, er zijn onder ons genoeg vertwijfelden die al eens langs zijn geweest bij een kaartlegster of een wichelaar om het een en ander te weten te komen over hun toekomst. Ook die klaarblijkelijk onschuldige handelingen zitten in dezelfde magische sfeer als toverij.

Eigenlijk zou het ons moeten verbazen dat wij, die vooral op een rationele manier omgaan met wat rondom ons gebeurt, nog met dergelijke dingen bezig zijn. Toch heeft volkskundig onderzoek uitgewezen dat zeker in de jaren vijftig en zestig van vorige eeuw veel mensen overtuigd waren van het bestaan van heksen in hun omgeving. Ook in onze Klein-Brabantse gemeenten was het geloof in heksen nog niet uitgestorven. Zo vertelt mijn moeder dat haar ouders, mijn grootouders dus, haar waarschuwden voor die en die persoon en dat ze tijdens een wandeling met de kinderwagen er moest over waken dat die persoon haar kinderen niet zou strelen of zelfs maar een snoepje geven. Ik herinner me nog dat ze het evenzeer hadden over een oude vrouw die thuis, niet zo ver van ons vandaan, een "boek" had en niet kon sterven zonder die "boek" door te geven aan iemand anders. Voor mij kwam dat allemaal erg bevreemdend over. In mijn jeugdige onwetendheid ging ik die oude vrouw zelfs op een andere manier bekijken, maar ik geraakte wel geïnteresseerd, want ik had vooral graag dat boek eens gezien. Uiteindelijk is dat madammeke gestorven en ze zal dus wel een kandidaat boekenliefhebber gevonden hebben.

Waarom iemand in toverkunst gelooft

Geloven dat heksen, tovenaars en toverij bestaan, is terug te brengen tot twee elementen: volksgeloof en angst. Als zich daarbij nog een socio-economische crisis voordoet of net heeft voorgedaan, dan wordt dat geloof nog versterkt.

Volksgeloof is de mix van zowel christelijke lering, aan onze voorouders steevast opgelegd door de Roomse kerk, en bijgeloof, overgeleverd van generatie op generatie. Laat ons zeggen, tot zestig jaar terug was de plattelandsbevolking grotendeels praktiserend katholiek en werd al wat door de Kerk gesteld werd als waarheid aanvaard. Over de kerkelijke dogma's bestond geen twijfel. Qua religieuze beleving deden de gelovigen net hetzelfde als wat hun ouders en grootouders hadden gedaan. Via devotie zochten deze mensen in hun geloof onder andere bescherming. Met allerlei christelijk geïnspireerde gebruiken dwongen ze die protectie af. Bijvoorbeeld door voor het brood aan te snijden er met het mes een kruis over te maken of door in elke kamer gewijde palmtak aan te brengen of door kruisen te kalken boven de openingen in stallen op de boerderijen. Zelfs de moeder die bij het slapengaan haar kind een kruisje op het voorhoofd vormde, vroeg of eiste bescherming van God over haar kind tijdens de nacht. Die manier van doen gaf die mensen in ieder geval een geruster gevoel. Eigenlijk is dit een vorm van magie. Maar dan wel een vorm aanvaardbaar voor het instituut Kerk.

Met bijgeloof komen we terecht bij het bovennatuurlijke, het occulte. Voorbeelden van bijgeloof zijn onder andere het vermijden van met 13 aan tafel te gaan zitten of het pad kruisen van een zwarte kat of het gekruist neerleggen van mes en vork op zijn bord. Via het bijgeloof probeerde men een verklaring te vinden voor schijnbaar onverklaarbare gebeurtenissen waar men als gewone mens geen vat op had. En men ging er dan ook proactief mee om: door dit niet te doen, zal dat me niet overkomen. Het bijgeloof had bijgevolg een erg grote impact op het dagelijks leven. Bijgeloof werd gevoed door het geloof in de duivel. En daar zit een logica in,

want wie in het goede, het heilige of hemelse geloofde, kon ook niet naast diens tegenhanger: het slechte, het kwade. En dit kwade werd beheerst door de duivel en zijn trawanten.

En dan is er nog de angst. Al wat vreemd of ongekend is, maakt de mens minstens onwennig en kan zelfs uitgroeien tot benauwdheid. Wie is niet angstig, alleen in het donker in een onbekende omgeving? Als dat nu nog zo is, dan was dat vroeger nog tien keer erger. Je moet je de onverlichte zandwegen voorstellen tussen de dorpscentra en de afgelegen hoeven. Dat die nachtelijke voetgangers dan Kleudde in hun nek voelden of tussen de bomen en op de akkers allerhande vreemde verschijnselen zagen of een stem hoorden die zei: "*De nacht is voor mij, de dag is voor u!*" was te wijten aan de combinatie van angst en bijgeloof. De angst voor de directe toekomst werd extreem als slachtoffers of getuigen geen antwoord vonden op een gebeuren. Als bijvoorbeeld op een hoeve in een week tijd al het vee stierf, dan waren ze overtuigd dat er toverij in het spel was, vreesden wat nog komen zou en gingen op zoek naar de verantwoordelijke voor dit onheil: de zondebok.

Wat is eigenlijk toverij en wie bepaalde dat?

Om hierop een antwoord te kunnen formuleren, moeten we een heel eind terug in de tijd. Toverij is een heel breed begrip gaande van het maken van voorspellingen tot het ingrijpen in het dagelijks leven van zijn medemensen. Dit kon ten goede zijn, door bijvoorbeeld met een ritueel hetzij mens of dier te genezen, maar kon ook aangewend worden om kwaad te berokkenen, het zogenoemde 'Maleficium'. Maar magie en toverkunst werden in onze Westerse samenleving niet altijd als zwaarwichtig beoordeeld; enkel indien iemand erdoor stierf, werd hij of zij die hiervoor verantwoordelijk werd geacht ter dood veroordeeld. Bovendien moeten we een onderscheid maken tussen hekserij en toverij. Tovenaars gebruikten middeltjes, medicijnen en voorwerpen om bovennatuurlijke krachten op te roepen en hun handeling kon zowel nuttig zijn voor mens of dier of integendeel schadelijk zijn. Heksen benadeelden anderen via hun wil en zij hadden een uitgesproken band met de duivel.

Vanaf de late tweede helft van de zestiende eeuw zal de houding ten overstaan van tovenaars en heksen drastisch verstrakken. Van toen af werd toverij gelijkgesteld met ketterij, omdat verondersteld werd dat iemand die zich met dergelijke praktijken bezighield een pact met de duivel had gesloten en zodoende de Kerk bestreed. En op ketterij stond de doodstraf, op toverij dus ook.

De definitie van heks was door de Kerk vastgelegd en werd uitvoerig beschreven in een werk van net voor 1500: de Heksenhamer. Op het einde van de zestiende eeuw werd een reeks boeken uitgegeven die een handleiding vormden voor de vervolging van heksen en tovenaars. Onder andere door deze boeken wijzigde niet alleen de visie van de rechterlijke macht, ook de publieke opinie veranderde geleidelijk. De aanwezigheid van heksen en tovenaars in de eigen omgeving werd als bedreigend ervaren. Tussen haakjes: het omschrijven van toverij door de Kerk heb ik altijd dubbelzinnig gevonden: als een tovenaar met wat woorden en gebaren of wat kruiden iemands paard genas, dan was dat zwarte magie, als Christus een lamme deed lopen of water in wijn veranderde, dan was dat een mirakel. Vreemd.

Naar heksenwaan

Het laatste kwart van de zestiende eeuw was voor onze gewesten een crisisperiode. Door de burgeroorlog waren vele dorpen deels ontvolkt en de gebleven inwoners waren niet veilig voor rondtrekkende troepen en vrijbuiters. Indien niet ingegaan werd op hun eisen werden boerderijen in as gelegd. We zien dan ook in de archiefstukken van rond 1600 frequent de vermelding "afgebrande hofstede". Omdat de graangewassen toch werden opgeëist of zelfs gestolen en omdat heel wat mensen op de vlucht waren, maar ook omdat uit militaire overwegingen grote oppervlakten onder water werden gezet, bleven heel wat akkers ongebruikt. Bovendien waren de graanoogsten tussen 1593 en 1596 mislukt. Gevolg was een tekort aan alles en hongersnood. Bij mensen met weinig of niets, zie je dan de solidariteit met hun buren, het gemeenschapsgevoel, sterk verminderen. Dit zal een belangrijk gegeven worden bij de heksenvervolging.

Langs de andere kant komt tijdens het laatste decennium van de zestiende eeuw een katholiek reveil tot stand, dat historici later de Contrareformatie zijn gaan noemen. Tal van kloosterorden richtten in steden en dorpen nieuwe kloosters op. Enkele orden, zoals de jezuïeten en de minderbroeders of dominicanen, predikten overal de strikte Roomse standpunten: alles wat naar ketterij rook, moest eruit. Ook de pastoors controleerden of in hun parochies geen verdachte elementen verbleven. Indien wel, dan werd dat gemeld aan de deken of aan de bisschop. Van op hun preekstoel maakten ze de mensen bang voor tovenaars en heksen en wezen op de verplichting hen te ontmaskeren.

Dit resulteerde in achterdocht en verklikking. Het is net in die periode dat heksenvervolging heksenwaan werd: overal 'zag' men nu toverij en met een sneeuwbaleffect werden steeds meer en meer vrouwen, in veel mindere mate mannen, aangeklaagd en vervolgd. Een hoogbejaarde weduwe zijn of een ronduit asociaal gedrag of bepaalde fysische kenmerken of dat alles tezamen, konden genoeg reden zijn om als heks, toveres of tovenaar aanzien te worden. Gedurende jaren hadden de dorpelingen, om hun kennis van kruiden of gewoon om hun ervaring met ziektebeelden, beroep gedaan op die buren, maar als er nu plots iets verkeerd ging waarbij één of meerdere dorpelingen zich slachtoffer voelden, dan kwamen die buren in een negatief daglicht te staan en werden ze al snel aangewezen als trawant van de duivel. Het wantrouwen en de roddel deden vervolgens hun werk. Ook de familiale afkomst kon een argument zijn: was de moeder veroordeeld als heks, dan zal de dochter ook wel een heks zijn en die haar dochter ook. Nageroepen worden als heks of tovenaar was genoeg reden voor de baljuw, de plaatselijke functionaris van justitie, om een procedure op te starten. En eens die procedure in gang, was de kans miniem om het er levend vanaf te brengen.

Je moet weten, tot einde achttiende eeuw werd men, als de dorpsheer het hogere justitierecht bezat, gerechtelijk beoordeeld door de eigen dorpe-

lingen. Bij een crimineel misdrijf werd de dader als inwoner van het dorp door de meier of de baljuw voor de plaatselijke schepenbank gebracht en die schepenen, soms bijgestaan door specialisten of na advies van rechtsgeleerden, spraken na een procedure de veroordeling uit, die dan door de baljuw werd uitgevoerd. Ketterij en toverij waren echter misdrijven zowel tegen de Kerk als tegen de vorst en daarom kon het gebeuren dat ze door hogere rechtbanken werden behandeld: de Raad van Vlaanderen of de Raad van Brabant, de Geheime Raad, maar ook de officialiteiten, zijnde de bisschoppelijke rechtbanken, wilden hun zeg doen.

In principe stonden heksen en tovenaars dus voor eigen mensen, voor kennissen en familie zelfs, terecht. Het hing er dikwijls vanaf hoe fanatiek de baljuw was gefocust op heksenvervolging. Was hij de ultra-katholiek die voorbeelden wilde stellen, eventueel onder druk van de dorpsheer, of was hij meer van het nuchtere type, die behoedzaam omging met geruchten en hersenspinsels? Het is ook niet ondenkbaar dat veten met de gerechtsofficier geleid hebben tot vervolging. Aan de andere kant liep hijzelf gevaar bij niet-vervolging, want de goegemeente en de hogere overheid zouden hem kunnen verdenken dat hij de volgelingen van de duivel in bescherming nam en hij dus zelf een tovenaar was. Ook de schepenen, die een oordeel moesten vellen, konden diverse meningen hebben; mogelijks volgden ze gemakkelijkheidhalve de argumentatie van de baljuw, zeker als ze diens invloed bij de dorpsheer vreesden. De baljuw of de dorpsheer betaalden de rechtsgang, maar werd iemand veroordeeld als heks of tovenaar, dan werden diens goederen aangeslagen en te gelde gemaakt voor ofwel de baljuw of de dorpsheer of voor hen beiden. Maar overwegend was dat geen doorslaggevend argument, want de meeste veroordeelden bezaten weinig of niets.

Sommige gerechtsofficieren in de Nederlanden benutten zonder veel procedure de hallucinante waterproef om te zien of men met een heks te doen had. Vastgebonden aan handen en voeten, rechterhand aan linkervoet en omgekeerd, werd de verdachte aan een koord in het water gelaten. Bleef die persoon drijven, dan was het een heks; ging men kopje onder dan was men geen heks en dan hing het ervan af hoe snel men je uit het water haalde. De waterproef was een van die uitwassen van de heksenwaan en was principieel verboden. Vele gerechtsofficiers hadden die waterproef echter niet nodig. De tortuur of ermee dreigen was meestal genoeg om iemand alles wat hem in de mond gelegd werd te laten beamen.

De misdrijven

Hekserij of toverij was dus een ernstig misdrijf: het was immers een zondig vergrijp tegenover God en bovendien nog een delict tegenover de vorst. De verdachten werden van heel veel beschuldigd, maar samenvattend kunnen we stellen dat het om volgende (denkbeeldige) criminele feiten ging:

- Genezen van mensen en dieren door onttovering;
- Vernietigen van gewassen en fruitoogsten en het laten mislukken van voedselbereidingen (boter, melk, bier, …);
- Onvruchtbaarheid veroorzaken bij mens en dier;
- Beïnvloeden van het weer: hagel, droogte, onweer, storm;
- Plegen van incest;
- Misbruik van de H. hostie in drankjes en dergelijke (bijgelovige boeren namen na de communie de hostie uit hun mond en verstopten ze in hun stal ter voorkoming van veeziekten);
- Ziek maken en doden van vee door poeders of aanraking;
- Ziek maken, pijnigen en doden van volwassenen door poppetjes te maken en er met spelden in te prikken;
- Ziek maken, pijnigen en doden van kinderen en volwassenen via drankjes, voedsel of aanraking;
- Het doden van kinderen en pasgeborenen: vooral ongedoopte baby's en doodgeborenen werden aangeboden aan de duivel en werden benut in poeders en brouwsels; hierdoor was er wantrouwen ten overstaan van vroedvrouwen;
- Eten van mensenvlees en drinken van bloed door opgraven van lijken;
- Godslastering en het aanbidden van de duivel, afzweren van doopsel;
- Verbond met de duivel: duivelspact en deelname aan de heksensabbat;
- Seksueel contact met de duivel.

De heksen, dikwijls vrouwen die in de meest extreme ellende leefden, deden dit zogezegd om er zelf beter van te worden; de duivel spiegelde hen een rijker leven voor. Maar helaas werden de heksen altijd door de duivel bedrogen.

Procesgang rond 1600

Hierboven werd al aangehaald dat vanaf de aanklacht er nog weinig hoop was voor de beklaagde. Toch zijn er heel wat vrouwen geweest die zich, samen met hun procureurs en advocaten, sterk verdedigd hebben tijdens de gerechtsprocedure. We mogen ook niet denken dat de rechters een vrijbrief hadden om zoveel mogelijk mensen de doodstraf op te leggen, neen, zij hadden strikte regels te volgen zodat een correcte procedure gegarandeerd was. Maar theorie en praktijk durven al eens verschillen. De keuze bestond uit ofwel de extraordinaire gerechtsgang of de ordinaire, waarbij de mogelijkheid was voorzien tot "scherp examen" of tortuur. De gerechtsprocedure, met in de hoofdrol de baljuw als het proces voor de schepenbank doorging en de procureur-generaal als het voor een van de provinciale raden werd gehouden, was ongeveer de volgende:

- Aanklacht:
  - aangifte van vermoeden van toverij of formele klacht, waarbij het risico dat het enkel om een lasterlijke aantijging gaat reëel is;
  - afgeperste verklikking: onder tortuur worden andere personen genoemd die zich schuldig zouden hebben gemaakt aan toverij;
  - wegens eerroof, ingesteld door de beklaagde: als iemand voor heks of tovenaar wordt uitgescholden, dan laat deze hiervan proces-verbaal opstellen tegen de schelder (niet reageren zou immers gelijk kunnen gesteld worden met aanvaarden);
- Vooronderzoek met getuigenverklaringen: hierbij worden onder eed getuigen verhoord, waarbij gespeurd wordt naar bezwarende feiten om de verdachte te kunnen aanhouden;
- Aanhouding en opsluiting van verdachte met inbeslagname van bezwarend materiaal; eens opgesloten moeten de gerechtsofficieren voorkomen dat de verdachte zich zou zelfmoorden;

- Verhoor van de verdachte: binnen 24 uur na arrestatie moet de verdachte, soms besprenkeld met wijwater, ondervraagd worden. Hiervoor gebruiken de 2 ondervragers, in aanwezigheid van een griffier, een vragenlijst waarop de verdachte, zonder bijstand van een advocaat, mag antwoorden. Via de vragenlijst wordt de verdachte gevraagd of hij de christelijke gebeden, zoals de Tien Geboden, kent, maar wordt hij ook geconfronteerd met de getuigenverklaringen;
- Eventuele invrijheidsstelling tegen borg of verdere opsluiting;
- De strafrechter kan nu al een eindvonnis vellen, zeker als de verdachte bekende, maar meestal wordt de procedure voortgezet, waarbij de verdachte kan rekenen op juridisch-technische bijstand van een procureur;
- Schriftelijke voortgang van het proces voor de schepenbank of hogere rechtbank:
  - geargumenteerde eis door de baljuw of de procureur-generaal;
  - antwoord van de procureur van de beklaagde;
  - repliek, dupliek, tripliek, enz.;
  - aanvoeren van bewijsstukken door de baljuw of de procureur-generaal;
  - bezwaren tegen die bewijsstukken door de procureur van de beklaagde;
  - enz, …
- Eventueel eindvonnis of voortzetting van de procedure;
- De baljuw of de procureur-generaal stellen een chronologische en genummerde feitenlijst op en voegen er bewijzen aan toe of gaan over tot een nieuw getuigenverhoor, waarvoor die getuigen gedagvaard worden;
- Hierop mag de verdachte, of beter gezegd zijn procureur, dan weer reageren door tegenbewijzen aan te voeren;
- Eventueel eindvonnis of voortzetting van de procedure;
- Vordering van de baljuw of procureur-generaal voor verhoor van de verdachte onder tortuur (pijnlijk verhoor): om tot tortuur over te gaan, zijn aanzienlijke en ondubbelzinnige bewijzen van schuld noodzakelijk. Een dergelijk bewijs kan bestaan uit ofwel de verklaringen van twee betrouwbare ooggetuigen ofwel de gerechtelijke vaststelling van strafbare feiten;
- Procureur van beklaagde argumenteert om pijnlijk verhoor te voorkomen;
- Schepenbank of de hogere rechtbank oordelen over toelating tot pijnlijk verhoor;
- Pijnlijk verhoor: in principe kon het "scherp examen" 3 keer hernomen worden, maar als de verdachte tijdens de tortuur sterft, zijn de beul en de toezichthoudende magistraat aansprakelijk. Het verloop:
  - de verdachte is naakt en ondergaat een volledige kaalschering, zodat eventuele duiveltekens (moedervlek, litteken, wrat) zichtbaar worden. Ziet men een dergelijk duiveltekeen, dan steekt de beul er een naald in. Komt er geen bloed uit, dan is de verdachte een heks of tovenaar;
  - er wordt gezocht naar stukjes perkament (geschreven door de duivel) of andere tovermiddelen op en in het lichaam, die de tortuur draaglijk zouden kunnen maken;
  - de nagels worden afgeknipt;
  - de verdachte wordt vervolgens met een met wijwater besprenkeld kleed aangekleed;
  - de eigenlijke tortuur: de verdachte komt in de "palei" te hangen: hij of zij wordt, met de handen vastgebonden op de rug, opgetrokken met een katrol met tussen de voeten een houten lat of koord waaraan een gewicht. Andere folterpraktijken zijn geseling, de duimschroeven en de beenijzers. Ook de tortuurstoel is populair bij het scherp examen: de verdachte zit in het midden van de folterkamer op een hoge driepikkel zodat zijn voeten de grond niet raken en krijgt om zijn nek een halsband met scherpe pinnen aan de binnenzijde. De halsband is kruiselings met vier strak gespannen koorden of staven vastgemaakt aan de muren en wanneer de verdachte zijn hoofd beweegt, kwetst hij zich aan de pinnen. Om het hem nog ongemakkelijker te maken, wordt het vuur opgestookt, zodat hij wel moet bewegen;

  - tijdens de tortuur wordt de verdachte ondervraagd via een vragenlijst: of hij of zij contact hadden met de duivel en of er geslachtsgemeenschap is geweest met de duivel; of ze deelgenomen hadden aan bijeenkomsten van heksen, enz. De ondervragers insinueren strafbare feiten, waarop de getormenteerde slechts met ja of nee moet antwoorden. Er wordt ook gevraagd om de namen te noemen van trawanten;
- Na het scherp examen wordt buiten de folterkamer de eventuele bekentenis voorgelezen en wordt om bevestiging gevraagd: deze bekentenis moet binnen 24 uur bevestigd worden buiten de folterkamer en indien beklaagde niet bekent of zijn bekentenis intrekt, moet men hem vrijlaten of een lichtere straf, zoals verbanning op grond van vermoedens, opleggen. Maar als zware vermoedens blijven bestaan, herbegint het "scherp examen";
- Bij herhaalde bekentenis vordert de gerechtsdienaar de terdoodveroordeling en de inbeslagname van goederen om onder andere de gerechtskosten te betalen. De familie kan tegen deze beslaglegging wel een rechtszaak aanspannen;
- Eventueel genadeverzoek door de procureur van de beklaagde;
- Eindvonnis door de schepenbank of de hogere rechtbank;
- Openbare executie door verbranding, waarbij de heks, toveres of tovenaar als gunstmaatregel meestal eerst wordt gewurgd, vastgeklonken aan de staak;
- Openbare verkoop van de in beslag genomen goederen.

Abracadabra in Hingene

In de periode tussen 1590 en 1630 zijn alleen al in Vlaanderen en Brabant honderden mensen vervolgd voor toverij en vele tientallen zijn terechtgesteld. Vooral vanaf 1595 waren er toverijprocessen bij de vleet en deed op vele plaatsen de brandstapel zijn werk. Het is dan ook logisch dat in onze regio en meer specifiek in Hingene eveneens mannen en vrouwen aangewezen werden als tovenaars en heksen en een gelijkaardige gerechtsprocedure hebben doorlopen. Er moet hierover nog veel historisch onderzoek gebeuren in diverse archieffondsen, die momenteel nog niet geheel ontsloten zijn, maar toch hebben we weet van een aantal zaken in Hingene rond 1600.

Het is eigen aan een gemeenschap, die toch kort op mekaars lip leeft, dat er af en toe, in een kwaad moment of beneveld door drank, al eens iets minder fraais wordt geroepen naar een dorpsgenoot. Zo lezen we regelmatig in het juridisch archief dat X naar Y geroepen heeft dat zijn of haar herberg een bordeel is of dat Y een '*vuile diel*' is of zelfs dat iemand tegen de rondegast durft zeggen: '*Ik heb schijt aan de meier.*' Als de tegenpartij dit onbetamelijk vindt, dan gaat ze zich beklagen bij de baljuw en volgt er een rechtszaak voor de schepenbank. Meestal draait het uit op een geldboete, te geven aan de plaatselijke Armentafel, en de roeper mag zich komen excuseren voor de schepenbank in aanwezigheid van een talrijk publiek. Maar zich verontschuldigen is niet voldoende, de kwaadspreker moet dit doen barrevoets, blootshoofds en in zijn hemd en moet op zijn blote knieën, dikwijls nog met een brandende kaars in zijn handen, zeggen dat zijn bewering fout was en dat de aangesprokene deugdzaam is en een man of vrouw van eer. Hij of zij moet bovendien vergiffenis vragen aan God, aan moeder Maria en aan alle heiligen. Vermoedelijk staan de toehoorders in stilte te lachen bij deze vertoning.

Erger wordt het als het woord 'heks' of 'tovenaar' valt. Wie hier niet op reageert, dreigt schuldig bevonden te worden. In ieder geval, als die belediging aan de oren van de baljuw komt, dan opent die een onderzoek om uit te klaren wat er echt aan de hand is. Misschien is er toch wel toverij in het spel, is dan zijn argument. Zo is er een zaak die in 1589-1590 voor de Hingense schepenbank loopt en waarbij de vrouw van Herman Luytgaren tussen neus en lippen door beweert dat de moeder van Jacquemyne de Buysere een "toveresse" was. Die moeder is al een tijdje overleden, maar het gezegde zou ook Jacquemyne in een lastig parket kunnen brengen. Zij en haar man, Jan van Vloeberge, spannen onmiddellijk een proces aan en na veel over en weer gepraat in de schepenbank vellen de schepenen uiteindelijk een vonnis waarbij zowel Herman Luytgaren als zijn vrouw het mogen komen vertellen voor de schepenbank, waar ze in het openbaar hun bewering moeten wederroepen en bovendien de gerechtskosten moeten ophoesten.[3] Ook een zekere Jan Daems vond het nodig om Margriete Goovaers te betitelen als "toveres". Baljuw Adriaen van Boetselaer neemt haar in hechtenis en de juridische molen begint te malen. Daems kan zijn beweringen niet hard maken en moet zijn beschuldiging inslikken, maar niet zonder zelf een zware boete te betalen, want de gerechtskosten waren ondertussen opgelopen tot 125 gulden. Maar Margriete mocht gezond en wel terug naar huis, toch misschien wel een beetje aangeslagen door het gebeuren en ze zal Daems in het vervolg wel gemeden hebben.

Kwalijker was het gesteld voor twee mannen, die kort na elkaar als tovenaar werden veroordeeld. De eerste is Lambrecht Stevens, smid in Eikevliet, maar afkomstig van Muizen bij Mechelen. Wat hij juist uitgespookt heeft, weten we niet, maar smid zijnde zal hij frequent aangesproken zijn door de boeren om hun ziek vee te komen genezen, want een hoefsmid werd gezien als veearts. Als het dan een paar keer misloopt, dan krijgt hij de schuld op zich geladen en kan er niets anders dan "toverij" in het spel zijn. Misschien waren er in Muizen al voorgaande feiten geweest, want het is vreemd dat het Officie-Fiscaal van de Raad van Brabant zich met de kwestie bemoeit, terwijl Eikevliet in Vlaanderen lag.[4] De man was eerst licht gestraft nadat hij eerlijk blijk gaf van boetedoening, maar had de pech opgemerkt te worden door "heksenjager" Jan Bacx. Deze voormalige schepen van Antwerpen, die zichzelf Baxius noemde en gesteund werd door de aartsbisschop van Mechelen, liet zich betalen om heksen en tovenaars te ontmaskeren en eens deze fanaat iemand in het vizier kreeg, liet hij niet meer los. Dikwijls oordeelde hij de schepenbanken te laks en ging dan klagen bij hogere rechtbanken. Zo contacteerde hij frequent de procureur-generaal van het Officie-Fiscaal van de Raad van Brabant. Hij vond het niet genoeg dat tovenaars lange tijd in de gevangenis werden gestopt, nee, ze moesten en zouden branden. De Eikevlietse hoefsmid Lambrecht Stevens werd door Bacx terug aangeklaagd, was aanwezig tijdens de verhoren, die aanleiding gaven tot een bekentenis en tot een executie moesten leiden. Stevens werd in september 1595 verbrand aan het "Gerecht" in Hingene en zijn goederen werden aangeslagen. De gerechtskosten voor de hechtenis en de strafuitvoering, die baljuw Van Boetselaer in rekening bracht, beliepen tot 246 pond Arthois, waarvan hij twee derde doorrekende aan Conrardt van Grobbendonck, heer van Hingene.[5] Stevens' goederen werden openbaar verkocht.

Kort daarop werd een boer uit Wintam beschuldigd van toverij en werd opgesloten in de muit, die als gevangenis doorging. Was hij genoemd door Stevens? Op een bepaald moment moeten ze zelfs met vier in die muit gezeten hebben. De betreffende boer, Peeter over de Hey(de), werd ter dood veroordeeld en ook zijn lichaam werd al snel de prooi van de vlammen. Zijn hofstede en gronden in Wintam en Eikevliet werden aangeslagen en door de baljuw verkocht. Denkelijk deels ook ten voordele van de heer van Hingene, want we lezen in de rekening over 1596 dat een zekere Gerard Fierens vanaf maart 1596 van de heer het pachthof met huis, schuur, stal en hof in Wintam, "*toebehoord hebbende aan Peeter over de Heyde*", huurt.[6]

Mogelijks waren er nog andere gevallen, want eens de geesten door heksenwaan bezeten, zag men overal heksen en tovenaars opduiken. En wat in Hingene gebeurde, zal eveneens in andere dorpen van Klein-Brabant te zien zijn geweest.

En daarna

Uiteindelijk viel de waanzinnige heksenvervolging midden zeventiende eeuw vanzelf stil. Als men bijna iedereen ging vervolgen, zelfs tot in de hoogste kringen, ja dan stopt het. De heksen kwamen nog wel voor de rechtbanken terecht, maar de doodstraf werd nog zelden uitgesproken.

De bevolking bleef wel overtuigd van de aanwezigheid van heksen en tovenaars, we hebben gezien tot zelfs diep in de twintigste eeuw, maar hun denkbeeldige toverij werd uit de criminele sfeer gehaald. Voor de zogenoemde heksen betekende dit geen ultieme oplossing, want geregeld namen de dorpelingen het recht in eigen handen en werden deze vrouwen door hen in elkaar getimmerd. Of ze werden genegeerd en uit de dorpsgemeenschap uitgesloten. En wat is er erger voor een mens dan uitgesloten worden?

---

1 Dit artikel is een bewerking op mijn voordracht gehouden op 20 september 2013 in de Havesdonckhoeve te Hingene-Nattenhaasdonk ter gelegenheid van de voorstelling van het jeugdboek 'Heksen moeten branden' van auteur Roger van Hoeck

2 Een uitgave van VHKB, jaarboek 2004 (aangepaste heruitgave van 1968)

3 Rijksarchief Antwerpen, Oud gemeentearchief Hingene, D056/196

4 Rijksarchief Anderlecht, Officie-Fiscaal van de Raad van Brabant, portefeuilles, 1195

5 Algemeen Rijksarchief, fonds d'Ursel, L1024-9: rekening over 1595; meer specifieke gegevens ontbreken omdat die beschreven werden in de baljuwrekening, die echter niet bewaard is gebleven

6 Algemeen Rijksarchief, fonds d'Ursel, L1024-10: rekening over 1596

Cooman genealogie. Onbekend maakt onbemind

Dirk Binon uit Ruisbroek heeft een nieuwe brochure klaar, deze keer een genealogische studie over de familie Cooman, voor velen geen onbekende familienaam. Deze familie COOMAN was vooral afkomstig uit Puurs. Al in de 16de eeuw vindt men deze familie daar terug. Zij werden er onverschillig Coomans, Coyman en Cooiman geheten.

Wie was de familie COOMAN?

Zij werden door de abt van Sint-Bernards (Hemiksem), die heer was van Puurs, benoemd in de meest belangrijke functies. Verschillende onder hen werden vooraanstaande handelaars en meiseniers. De nog beschikbare archieven leveren boeiende perspectieven voor historisch onderzoek naar de plaatselijke geschiedenis. Het financiële succes van de familie Cooman uitte zich op sociaal vlak. Zo belandde de familie nog meer te midden van de meest vooraanstaande en vermogende burgers van Puurs en omgeving. Elisabeth Cooman vestigde zich (1695), na haar huwelijk, te Antwerpen. Petrus Cooman verliet Puurs (1710) en werd te Antwerpen "*coopman van canten en gaeren*". Er waren ook de begijntjes Cooman die, tijdens hun leven op het Groot-Begijnhof te Mechelen, steeds verbonden bleven met Puurs. Op hun edelmoedigheid werd dikwijls beroep gedaan en niet zonder succes.

Aan de hand van o.a. het leenboek, landboeken, erfenisakten, stichtingen, gedetailleerde staten van roerende en onroerende goederen, notariële akten en verschillende afbeeldingen kan het doen en laten en de instandhouding van het familiaal bezit worden gereconstrueerd. Deze genealogische studie (56 blz.), met duidelijke bronvermelding, bevat niet alleen namen, beroepen en data. Er is aandacht voor de achterliggende maatschappelijke ontwikkeling in de tijd van de beschreven personen. Dit maakt deze studie ook voor een breder publiek aantrekkelijk.

Wie geïnteresseerd is in deze studie, kan een pdf aanvragen bij Dirk Binon op adres: Dirk.Binon@skynet.be

Filip De Pillecyns "Blauwbaard" nu ook in het Frans

Paul Servaes

Het Filip De Pillecyncomité, het literair genootschap dat onverminderd ijvert om leven en werk van deze prominente Vlaamse schrijver ruimere bekendheid te geven, heeft nu, na "Mensen achter de Dijk", ook een tweede roman van De Pillecyn in het Frans uitgegeven, namelijk zijn "Blauwbaard" uit 1931. De titel van deze door Roger De Vos uitstekend vertaalde roman is "Barbe-bleue au Pays de Flandre" geworden.

Bij zijn publicatie bijna negentig jaar geleden, oogstte "Blauwbaard" enorm succes en werd begroet als een der "*gaafste werken uit de Nederlandse literatuur, gedragen door de adem van de Schelde en ruikend naar riet en vochtige aarde*", zoals Maria Rosseels het zo raak typeerde bij een van de vele herdrukken in 1957. Het is het verhaal van een naamloos geworden soldaat, de Lange, met een lange baard met een wondere staalblauwe glans. Hij moordt en brandt, steelt en verkracht, maar is op zoek naar het geluk. Hij meende het te vinden langs de Schelde, in het kasteel van Bornem, bij een goudblond gravenkind. Na de dood van de oude graaf wordt hij de nieuwe heer over stroom en land. Op een nacht brengt hij de vrouw naar de toren van het slot en met een degen doorboort hij haar borst. Een vergeten goudstuk valt uit haar kleren. Hij raapt het op en tussen de bloedvlekken op zijn vingers vermenigvuldigt de gouden munt tot een enorme hoop. Vrij vlug hangt er een tweede vrouw in de torenkamer. Een weduwe uit Dendermonde is het volgende slachtoffer omdat ze het aangedurfd heeft de verboden torenkamer te betreden. Op zijn hieropvolgende zwerftochten ontmoet hij Anne-Lieze, de volgende prooi. De gezellin van een avonturier is nummer vijf. Op de terugweg naar het Scheldeland voltrekt hij het doodvonnis voor een heks. Teruggekeerd in Bornem wordt een koopmansdochter zijn nieuwe bruid, die hem echter geen nakomelingschap kan schenken. Dit bekoopt ze met een plaats, de zevende, in de slottoren. Zijn hunkering naar liefde is hem ook nu weer fataal, maar leert hem uiteindelijk medelijden zodat hij verlossende tranen kan laten vloeien bij dit afscheid. Het begin van het einde want tijdens een stormnacht in een poging een jonge knaap te redden, vindt Blauwbaard de dood door het water.

De Pillecyn heeft dit bekende sprookje van Charles Perrault uit 1697 van een kasteelheer die zeven vrouwen doodt, helemaal naar zijn hand gezet. Hij laat het verhaal zich afspelen in het kasteel van Bornem op de oever van de Schelde. Blauwbaard is geen seriemoordenaar, maar wel een door hebzucht bezeten man die doodt voor het geld. Het bloed dat vloeit verandert steeds in gouden muntstukken, aldus de versie van De Pillecyn. Het is het eerste belangrijk creatief prozawerk van De Pillecyn dat zijn vervolg nog zal kennen in andere grote Schelderomans zoals "De Veerman en de Jonkvrouw" en "Mensen achter de dijk" en de Boerenkrijgroman "Jan Tervaert".

Met de bedoeling Franstaligen, die misschien wel De Pillecyns in Malmédy gesitueerde "Monsieur Hawarden" kennen, te laten kennismaken met nog ander werk van Filip De Pillecyn, werd deze "Barbe-bleue" uitgegeven. Het boek kreeg een sobere maar attractieve vorm en werd geïllustreerd met de mooie houtsneden van Jan Frans Cantré bij de eerste druk uit 1931. Voor de vertaling van de hand van Roger De Vos niets dan lof. Hij laat de tot sieraad gepolijste taal van De Pillecyn tot haar recht komen. Volmondig kunnen we herhalen wat Dorian Cumps, hoofddocent Nederlandse literatuur aan de Sorbonne te Parijs, schreef voor "Monsieur Henri", de Franse vertaling door dezelfde Roger De Vos van "Mensen achter de Dijk": "*fruit du minutieux travail*".

FILIP DE PILLECYN
BARBE-BLEUE AU PAYS DE FLANDRE
Traduit du néerlandais par Roger De Vos
Filip De Pillecyncomité, Antwerpen
99 blz.

Scaldislied

Op YouTube kan je recent een fotografische en muzikale ode aan Klein-Brabant vinden. Kunstfotograaf Peter Van den Eynde noemt het zelf een audio-visuele wandeling langs onze Scheldedorpen. Het is dan ook prachtige fotografie, waarbij we met onze neus gedrukt worden op de schoonheid van onze streek, zowel qua natuur als qua onroerend erfgoed. En waarop we terecht trots kunnen zijn. De beelden lopen synchroon met de tekst van het Scaldislied, gezongen door Renaat Boeykens, met achtergrondkoor, op een melodie van Kris de Bruyne. De tekst werd geschreven door Paul Ielegems. Te vinden via google of een andere zoekrobot: YouTube Scaldislied. Zeker bezoeken! Delen mag ook!

Rik Hemmerijckx tien jaar conservator van Verhaerenmuseum te Sint-Amands

Paul Servaes

Het is geen toeval dat Rik Hemmerijckx, de dynamische conservator van het Emile Verhaerenmuseum te Sint-Amands, na juist tien jaar onvoorwaardelijke inzet, een hoge onderscheiding kreeg van de Franse regering. Hij werd benoemd tot "ridder" in de "Ordre des palmes académiques" voor zijn enorme culturele verdienste aan het hoofd van het literaire museum voor de wereldberoemde dichter uit Sint-Amands. Dit prestigieus eerbetoon schept de gelegenheid om even stil te staan bij dit decennium opdat dit niet onopgemerkt zou voorbijgaan. In het tijdschrift "Le Carnet et les Instants", volledig gewijd aan de Franstalige Letterkunde van België, publiceerde René Begon al een uitvoerige bijdrage over het museum en zijn jubilerende conservator.

Afkomstig uit Aalst studeerde Rik Hemmerijckx geschiedenis aan de VUB te Brussel en maakte er zijn eindwerk over de Luikse vakbondsman André Renard en zijn doctoraatsthesis over het verzet van het ABVV tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zo kwam hij in contact met Franstalig België en kon hij zijn kennis van het Frans, verworven bij zijn moeder die lerares Frans was, perfectioneren. Hij begon zijn loopbaan aan het AMSAB (Archief en museum van de socialistische arbeidersbeweging) te Gent en stapte in 2001 over naar de Auschwitzstichting waar hij de Vlaamse tak onder zijn hoede nam. In 2008 dan werd hij aangesteld als conservator te Sint-Amands. Emile Verhaeren was voor hem geen onbekende want over de dichter had hij in verband met het Volkshuis te Brussel en de socialistische leiding ervan al geregeld gelezen. Ook andere figuren zoals de politicus Emile Vandervelde en kunstenaar Frans Masereel werden al aan Verhaeren gelinkt. Bij zijn aankomst te Sint-Amands kon hij zijn kennis van leven en werk van Verhaeren aanscherpen en de geschiedenis van het museum ontdekken. In 1955 werd het in het Veerhuis op de Kaai te Sint-Amands geïnstalleerd door René Gevers, achterneef van Verhaeren. In 1966 ontstond er onenigheid in de raad van bestuur van het museum en verliet Gevers met zijn collectie het museum en bracht ze onder in wat hij het "Intiem Emile Verhaerenmuseum" noemde en dat zich te Ruisbroek bevond. Voor het museum te Sint-Amands moest men op zoek naar een nieuwe collectie. Dankzij vooral Maurits Naessens en Leon Rochtus uit de raad van bestuur verwierf het vrij vlug belangrijke stukken en kon men ook rekenen op meerdere schenkers. In 1982 kwam het museum onder de hoede van het Provinciebestuur van Antwerpen. Het werd een Provinciaal Museum dat sinds 1995 beheerd wordt als vzw waarin de provincie Antwerpen, de gemeente Sint-Amands en de privé-sector zitting hebben. Voorzitter werd de industrieel Guido Peleman uit Puurs en conservator werd Paul Servaes. Als de gemeente Sint-Amands een dorpshuis bouwde, kwam de bovenverdieping ervan volledig beschikbaar voor het Verhaerenmuseum en verhuisde het dus naar een nieuwe locatie. In 2005, bij de 150ste verjaardag van de geboorte van Emile Verhaeren te Sint-Amands, kreeg het museum bovendien een heel moderne look dankzij een ontwerp van interieurarchitect Monique Verelst. Tien jaar lang heeft conservator Rik Hemmerijckx zich uitermate ingespannen om de collectie van het museum te verrijken met enorm veel publicaties, vooral vertalingen in alle mogelijke talen van Verhaerens oeuvre, maar ook met tal van kunstwerken. Het gaat hier om portretten van Verhaeren of werken geïnspireerd door zijn poëzie. De conservator kan met fierheid verwijzen naar grote namen als Théo Van Rysselberghe, Boleslaw Biegas, Constant Montald, René Pajot en Louis Hayet. Ook in de bekommernis Verhaeren nog dichter bij het Vlaamse publiek te brengen, ijverde hij voor vertalingen in het Nederlands. Stefaan van den Bremt is de voornaamste vertaler naar het Nederlands. Hij is goed op weg om het hele poëtisch oeuvre van Verhaeren in hedendaags Nederlands aan te bieden.

De toekomst voor het Verhaerenmuseum werd na het afstoten van alle culturele activiteit door het Antwerpse provinciebestuur plots erg onzeker. Een overgangsmaatregel was de financiering door het Vlaamse gewest via het Vlaams Fonds voor de Letteren. Nadien zou dit via het Gemeentefonds moeten gebeuren, gekoppeld aan de fusie van de gemeenten Sint-Amands en Puurs tot de nieuwe gemeente Puurs-Sint-Amands. Gerugsteund door de na de fusie verwachte dynamiek heeft de conservator een prestigieus programma opgesteld voor 2019. Geopend wordt met de tentoonstelling "Emile Verhaeren, een profiel". In deze expo wordt ingegaan op Verhaerens vriendschap met grote kunstenaars als James Ensor, Stefan Zweig en Constant Montald. Uit de eigen collectie van het museum worden belangrijke kunstwerken getoond van o.a. Théo Van Rysselberghe, Odilon Redon, Julien Van Santen, Marthe Massin en Constant Montald. Blikvanger is een neo-impressionistisch schilderij uit de periode 1894-1896 van de Franse kunstenaar Louis Hayet die Verhaeren voorstelt lezend bij een olielamp. Het is een recente en unieke aanwinst voor het museum. De zomertentoonstelling is gewijd aan de dichtbundel "Belle Chair" van Verhaeren die in 1931 postuum werd uitgegeven. Opmerkelijk is dat deze bundel sensuele gedichten bevat die een onverhulde ophemeling zijn van het vrouwelijk naakt. Ze sluiten perfect aan bij het oeuvre van de Britse kunstenaar Michael Bastow die zijn aquarellen zal tonen. Bij die gelegenheid wordt de bundel "Belle Chair/Mooi Lijf" heruitgegeven met een Nederlandse vertaling van de gedichten door Patrick Lateur. In de herfst komt dan nog de tentoonstelling "Emile Verhaeren & Sint-Amands" gewijd aan de hechte band van Verhaeren met zijn geboortedorp. De bundel "Les Tendresses premières" met gedichten van Verhaeren over zijn jeugd te Sint-Amands wordt dan gebracht in een Nederlandse vertaling door Stefaan van den Bremt.

Conservator Rik Hemmerijckx kan met rechtmatige trots terugkijken op een rijkgevuld decennium en hoopvol de toekomst tegemoet treden. Dat zijn tweede voornaam toevallig "Emile" is, kan alleen maar een extra stimulans hierbij zijn.

Nooit meer naar huis

Linda Caluwaerts

Op zoek gaan naar de geschiedenis van je familie kan zoveel meer zijn dan een opsomming geven van namen, plaatsen en data. Door in de archieven wat extra opzoekingen te verrichten, vind je al snel meer informatie terug over je voorouders. Het zijn juist deze, vaak kleine, details die het verhaal van je familie meer "kleur" geven en waardoor je lang vergeten gebeurtenissen kan reconstrueren.

Na het overlijden van Jan Caluwaerts in Brest (F) werd zijn familie in Sint-Amands op de hoogte gebracht, maar men kreeg zeker geen gedetailleerd verslag over de feiten. Het weinige dat men te weten kwam, raakte dan nog vergeten door de tijd. De kinderen zelf hebben er nooit veel over verteld en de kleinkinderen waren in 1941 nog te jong om alles te begrijpen en om het gebeuren een plaats te kunnen geven.

Onderstaand verhaal, dat na twaalf jaar opzoekingwerk kon gereconstrueerd worden, is samengesteld aan de hand van de bevolkingsregisters, de akten van de burgerlijke stand en documenten uit de archieven van de gemeente Sint-Amands en de stad Brest. Verder werd onder andere ook gebruik gemaakt van internetfora, ooggetuigenverslagen en krantenartikels uit die tijd die berichtten over wat toen gebeurd is. Er bleven nog wel enkele vragen onbeantwoord en enkele details zullen misschien nooit opgelost geraken, maar de (achter)kleinkinderen van Jan weten nu waarom hun (over)grootvader nooit meer naar huis kwam.

Brest, Frankrijk
Maandag 14 april 1941

22u00

Terwijl de klok de laatste uren van die paasmaandag in 1941 wegtikte, vroegen de inwoners van Brest zich af wat de komende nacht zou brengen. Sinds enkele weken werd de haven van deze stad regelmatig gebombardeerd door de RAF en dat gebeurde voornamelijk 's nachts. Op zaterdag 22 maart arriveerden immers twee Duitse oorlogskruisers, de Scharnhorst en de Gneisenau, na een missie in de Atlantische Oceaan. Beide schepen stonden onder het commando van admiraal Günther Lütjens.[1] De RAF, die in de schepen een geliefd doelwit zag, ging daarom de haven van Brest intensiever bombarderen. De voorbije dagen had zij al enkele raids uitgevoerd, waardoor beide schepen zwaar beschadigd raakten. Maar sommige bommen zorgden ook voor heel wat menselijk leed omdat zij per ongeluk op de stad zelf terechtkwamen.

Deze avond hing er een dikke mist over Brest. Deze was zo dik dat zelfs het licht van de maan er niet kon doordringen. Ondanks deze ongunstige weersomstandigheden maakten piloten aan de overzijde van het Kanaal zich klaar om een nieuw bombardement op de twee vijandige oorlogsbodems uit te voeren. Zij zouden die nacht een bommentapijt boven Brest uitwerpen en zorgen voor een tot dan toe nooit geziene ravage.

De Scharnhorst en de Gneisenau (links in de dokken) worden gebombardeerd door Britse vliegtuigen in de haven van Brest (Foto: Imperial War Museum Londen - Foto C4109)

Ook in het Hospice Civil aan de Rue Traverse maakte men zich op voor de komende nacht. De zusters deden nog een laatste ronde en wensten hun patiënten *bonne nuit*. In een van de ziekenzalen probeerde een al wat oudere man de slaap te vatten, maar dat lukte niet zo goed. Hij dacht na. Veel meer kon hij hier niet doen. Ondertussen verstond hij wel enkele woorden die de ziekenzusters en de andere patiënten met elkaar wisselden, maar Frans was niet zijn moedertaal. In tegenstelling tot de andere zieken kwam er nooit bezoek voor hem. Zijn familie woonde immers ver weg. Hij wist trouwens niet of zij al op de hoogte waren van wat hem enkele weken terug overkomen was. Hij dacht aan zijn geboortedorp Sint-Amands, aan zijn buren en vrienden op het Heiken en vooral aan zijn familie, zijn kinderen en kleinkinderen…

Jan Caluwaerts werd geboren in Sint-Amands op 24 februari 1878. Zijn vader, Jozef, was afkomstig van Oppuurs Nijven. Maar zijn grootvader, Karel, werd geboren in Londerzeel en die was bij zijn huwelijk naar Oppuurs verhuisd. De familie van zijn moeder, Maria Catharina Van Ranst, woonde echter al generaties lang in Sint-Amands. Zijn kindertijd bracht hij door op de boerderij van zijn ouders, samen met twee broers en drie zussen. Het Heiken lag een heel eind verwijderd van het centrum van Sint-Amands. Naar school, naar de kerk en naar de markt gaan, was tijdens koude winterdagen vaak een zware beproeving. Maar de vele weiden en de beken rondom het Heiken en de Keten vormden het speelterrein van zijn kinderjaren.

23u30

Plotseling ging het luchtalarm af. Niet lang daarna vloog een eskadron Britse vliegtuigen laag over de stad heen. Hun monotone gebrom werd afgewisseld met het geluid van het Duitse afweergeschut. Pas omstreeks 2u de volgende morgen zou alles weer even rustig worden. Jans gedachten

dwaalden terug af naar de tijd voordat de Duitsers een tweede keer België binnentrokken. Naar een tijd voor alle ellende begon…

Op 17 november 1905 huwde hij met Pauline Lenaerts uit Oppuurs. Zij was de dochter van Jacques Lenaerts en Carolina De Decker die in Oppuursdorp café De Welkom uitbaatten. Zijn schoonvader was graag gezien in Oppuurs. Eerst oefende hij, net als zijn vader en broer, het beroep uit van wever. Maar later werd hij, naast cafébaas, ook grafmaker en knapte allerlei karweitjes op voor de plaatselijke parochie. Toen hij op 14 maart 1903 overleed, wijdde de krant zelfs een klein artikeltje aan hem. „De oudste grafmaker van het land, Jaak Lenaerts van Oppuers, is overleden. Zijne begrafenis werd door eene groote menigte bijgewoond. De brave man was in de streek algemeen gekend voor zijn vrolijken aard", blokletterde Het Nieuws Van Den Dag toen. Ondanks hun verdriet was Jans schoonfamilie in Oppuurs best fier over dit artikel.

Na hun huwelijk woonden Jan en Pauline nog een tijdje in Oppuurs. Nog geen jaar later verhuisden ze naar Sint-Amands, eerst naar de Larendries en dan naar de Keten. Sedert 1928 woonden zij op het Heiken, vlak bij de boerderij van zijn ouders. Hij en Pauline kregen zeven kinderen, waarvan er slechts drie in leven bleven. De oudste twee, Jef en Maria, waren ondertussen getrouwd en hadden zelf al kinderen. Enkel de jongste zoon, Louis, woonde nog altijd thuis. Pauline overleed bijna drie jaar geleden, op 14 augustus 1938.

Dinsdag 15 april 1941

02u15

De rust duurde slechts een kwartier. Toen keerden de vliegtuigen terug en dropten hun bommen her en der boven de stad. Het gefluit van de bommen en de daaropvolgende explosies waren duidelijk hoorbaar binnen de muren van het ziekenhuis. Zij kwamen op het centrum van de stad terecht, maakten daar slachtoffers en zorgden voor heel wat stoffelijke schade. Nadat de rust terugkeerde, werd een deel van de gewonden in het Hospice Civil binnengebracht.

De dokters Augustin Romé en Alexis Corre vingen samen met twee zusters deze gewonden op en begaven zich naar het operatiekwartier om hen de eerste zorgen toe te dienen. Niettegenstaande het gevaar nog niet geweken was, bleef het toch een hele tijd vrij rustig. Jan dacht terug aan hoe hij in Frankrijk en daarna in dit ziekenhuis verzeild was geraakt…

Als jongeman was Jan gaan werken bij een bouwfirma uit Sint-Amands. Hij werkte er nog steeds toen de Duitsers in mei 1940 België binnenvielen. Hoewel het Belgische leger vanaf september 1939 mobiliseerde, kwam de Duitse inval in de vroege morgen van 10 mei 1940 toch nog vrij onverwacht. Een groot deel van de bevolking raakte toen in paniek en sloeg op de vlucht. En dat gebeurde ook in Sint-Amands. De Duitsers hadden bij het begin van „De Groote Oorlog" in 1914 namelijk lelijk huisgehouden in Klein-Brabant en omstreken en de schrik zat er bij de inwoners van Sint-Amands nog goed in. Zijn zoon Jef, die net gebouwd had in de Buisstraat, was daarom met zijn gezin terug even op het Heiken komen wonen om dichter bij de familie te zijn, moest er iets gebeuren.

Na de capitulatie van het Belgisch leger, op 28 mei, kwam het dagelijks leven stilaan terug op gang, al was het dan onder Duits gezag. En al had de oorlog zelf hier slechts achttien dagen geduurd, toch was de Belgische economie er sterk door ontwricht en heerste er grote werkloosheid.

Toen besloot zijn baas om te gaan meewerken aan allerlei grote bouwprojecten, ook om te vermijden dat er afdankingen zouden moeten vallen. Veel van zijn collega's gingen werken op het vliegveld van Hingene waar allerlei nieuwe infrastructuurwerken gepland waren. Zijn werkgever deed ook het voorstel om in Frankrijk aan de slag te gaan voor de bouw van de Atlantic Wall. Men beloofde daar vooral een goed betaalde job en nog enkele andere voordelen. Sedert het overlijden van Pauline was hij alleen, hij hoefde toch met niemand nog rekening te houden. Bovendien herinnerde Jan zich de hongersnood tijdens de vorige oorlog en hij had toen gezworen om dit nooit meer te moeten meemaken.

In Brest kwam Jan terecht bij de Entreprise Bergtcamp, een firma in onderaanneming van Julius Berger Tiefbau AG uit Berlijn.[2] De Entreprise Bergtcamp werkte in Brest aan de bouw van de Atlantic Wall, meer bepaald aan de constructie van een nieuwe duikboothaven. De bunkers voor duikboten, waarvan de bouw begon in 1941, zouden de grootste ooit gebouwd worden.

En toen kwam die vermaledijde woensdag 26 maart 1941. Die dag werkte Jan op de werf die men "La Grande-Rivière" noemde. Die werf bevond zich in de nabijheid van het arsenaal en de nieuwe duikboothaven. Omstreeks 11u30 was hij samen met een collega aan het werk toen er plotseling een stapel platen loskwam en naar beneden viel. Voor ze het zich realiseerden, lagen ze beiden gekneld onder de platen. De pijn was ondraaglijk. Nadat enkele toegesnelde medearbeiders hen bevrijd hadden, werd duidelijk hoe ernstig de verwondingen wel waren. Zijn rechter arm en been bleken verbrijzeld en de werfleider bracht hem en zijn werkmakker in allerijl naar het Hospice Civil in het centrum van de stad. Onderzoek wees uit dat zijn arm niet meer te redden was en de dokter besloot over te gaan tot amputatie. En hier lag hij nu dus te herstellen in een ziekenhuis, heel ver van zijn familie en zijn geboortedorp. Hij dacht aan de Schelde, waarin de kerktoren van de Sint-Amanduskerk zich weerspiegelde en waarin de boten langs de kade lagen aangemeerd. Hoe verlangde hij naar zijn familie en hoopte hij hen snel terug te zien.

A LA GRANDE-RIVIÈRE
DEUX OUVRIERS
GRAVEMENT BLESSÉS

Un accident s'est produit hier, vers 11 h. 30, dans l'un des chantiers de l'entreprise Bergtcamp, à la Grande-Rivière, où deux ouvriers ont été coincés entre des tôles et des rails.

L'un d'eux, Jean-Baptiste Calnwaerts, 63 ans, sujet belge, a eu la jambe et un bras fracturés.

Dès son arrivée à l'hospice civil, il a dû subir l'amputation du bras droit.

Son camarade, également de nationalité belge, a eu la mâchoire fracassée; il portait en outre de multiples contusions, et c'est sans connaissance qu'il a été transporté à l'hôpital.

Zelfs de lokale krant wijdde een artikel aan het ongeval van Jan
(Bron: La Dépêche de Brest & de l'Ouest, 55 année, nr. 20.801, dd. 27/03/1942, p. 2)

04u20

Een volgend eskadron vliegtuigen was in aantocht. Nog geen half uur later, het moet ongeveer kwart voor vijf 's morgens geweest zijn, daverde het hele gebouw op zijn grondvesten. Er was een bom ingeslagen op het deel van het ziekenhuis waar patiënten met besmettelijke ziekten waren ondergebracht. De twee dokters, die nog steeds in het operatiekwartier aan het werk waren, liepen naar buiten om poolshoogte te nemen van wat er gebeurd was, terwijl beide zusters in de operatiekamer bleven om de gewonden verder te verzorgen. En toen sloeg een tweede bom in op het ziekenhuis.

De ravage aan het Hospice Civil na het bombardement
(Foto: Archives Municipales Brest 2Fi04995 en 2Fi02444)

Die nacht vielen in totaal vijf bommen op het Hospice Civil, waar op dat ogenblik zo'n 220 patiënten verbleven. Daarbij kwamen nog een aantal ouderlingen, kinderen geplaatst door de *Assistance Publique* en personeelsleden. Het ganse ziekenhuis werd op enkele seconden tijd herleid tot een ruïne. Niet enkel het Hospice Civil lag in puin, de hele wijk er rond was zwaar getroffen door het bombardement.

Negenenvijftig jaar na de feiten zou dokter Corre zijn verhaal doen aan het dagblad Le Télégramme: "*De eerste bom valt op het verblijf van de tuberculoselijders. Wij (dr. Corre en dr. Romé, n.v.d.r.) verlaten de operatiezaal, doen twee stappen in de gang: geen zaal meer! (De zaal die beide dokters juist verlaten hadden, werd getroffen door de tweede bom, nvdr) Alleen maar doden! Alleen maar gewonden! Wij konden niets doen. Wij stonden in het pikdonker, te midden van het gehuil van de slachtoffers.*"[3]

Omstreeks zes uur 's morgens was alle gevaar geweken. Pas dan kon men van start gaan met de evacuatie van de gewonden. Zij werden overgebracht naar het Hôpital Maritime in de Rue Lannouron. Ondanks de inzet van de brandweer en de burgerbescherming zou het puin ruimen en de evacuaties nog enkele dagen in beslag nemen. Al snel werden 33 doden vanonder het puin gehaald, maar het aantal bleef aangroeien. Pas op donderdag 17 april kon men vrij gedetailleerde lijsten publiceren van hen die in het bombardement waren omgekomen en van degenen die doorgevoerd waren naar het Hôpital Maritime. En ook daar overleden nog enkele slachtoffers aan de gevolgen van hun verwondingen.

Naderhand verklaarden sommige getuigen dat het bombardement op het Hospice Civil door de Duitsers zelf zou uitgevoerd zijn om de Engelsen in diskrediet te brengen. Enkele van de argumenten die daarvoor aangehaald werden, zijn: 1) het luchtalarm zou niet gewerkt hebben zoals normaal; 2) er zou geen Duitse luchtafweer actief geweest zijn; 3) de zoeklichten, die de lucht moesten afspeuren, zouden gedoofd geweest zijn; 4) het geluid van de vliegtuigen zou niet geklonken hebben zoals dat van Engelse vliegtuigen.

In afwachting van hun begrafenis werden de doden opgebaard in de half verwoeste kapel van het Hospice Civil, waar familieleden toestroomden om de slachtoffers te identificeren. Ondertussen kwamen ook allerlei notabelen en hoge functionarissen hun medeleven betuigen aan de nabestaanden en aan de stad Brest, zoals Jean-Pierre Ingrand dit deed namens de minister van Binnenlandse Zaken in bezet Frankrijk.

Het merendeel van de slachtoffers kreeg een gezamenlijke begrafenisplechtigheid op zaterdag 19 april 1941 in de kerk van Saint Louis te Brest. Deze plechtigheid werd voorgegaan door monseigneur Duparc, de bisschop van Quimper. Negenenveertig onder hen kregen een laatste rustplaats op het kerkhof van Kerfautras in het centrum van Brest. Veel mensen kwamen naar de kerk of naar de begraafplaats om eer te bewijzen aan de slachtoffers en om hun deelneming te betuigen.

Jan Caluwaerts zou één dag na de gezamenlijke begrafenis van de slachtoffers, op zondag 20 april 1941 om 10u15 's morgens, overlijden in het Hôpital Maritime aan de gevolgen van zijn verwondingen. Hij werd 63 jaar en 55 dagen. Ook hij werd begraven op het kerkhof van Kerfautras. Het register van het kerkhof geeft een duidelijke indicatie van de plaats: "fosse 2, rang 9, carré 36." Zijn graf werd geruimd bij verfraaiingwerken aan het kerkhof in de jaren '80.

Heer, Gij hadt hem ons gegeven tot ons geluk; Gij eischt hem terug, wij geven hem zonder morren maar met een gewond hart weder. H. Ephrem.

✠

BID VOOR DE ZIEL VAN ZALIGER

Jan Baptist Caluwaerts

weduwenaar van

ANNA PAULINA LENAERTS

geboren te St-Amands den 24 Februari 1878, smartelijk overleden te Brest (Frankrijk) den 20 April 1941.

De mensch weet niet hoe zijn einde wezen zal. Eccl. 9. 12.

Wij weten dat, al wordt dit huis waar wij op aarde voor dezen tijd in wonen te niet gedaan, wij een andere woning van God zullen krijgen, die met geen menschenhanden gemaakt is, maar eeuwig duren zal in den hemel. 2 Cor. 5. 1.

Bemind: kinderen en familieleden, ver van u trof mij de dood. Doch weest niet ontroostbaar; hoe onverwacht onze scheiding ook is, zij is geen eeuwige. Leeft zoo dat gij altijd en op alle plaatsen bereid zijt dit kortstondige leven te verlaten. Tot blijde wederzien in den hemel. Bidt ondertusschen voor uw vaders zielerust.

Drukkerij, Van der Borght, St-Amands.

Bidprentje van Jan Caluwaerts
(Archief: L. Caluwaerts)

Bibliografie

- Gemeentelijk Archief Sint-Amands: bevolkingsregisters 1878-1947
- Gemeentelijk Archief Sint-Amands: akten van de burgerlijke stand gemeente Sint-Amands
- Gemeentelijk Archief Sint-Amands: akten van de burgerlijke stand gemeente Oppuurs
- Archives Municipales Brest: document 3E391/121 - actes état civil - décès
- Archives Municipales Brest: document 4N45 - Cimetière de Kerfautras - Inhumations 1932-1942
- HELLWINKEL, L., *Hitlers Tor zum Atlantic. Die Deutschen Marinestützpunkte in Frankreich 1940-1945*, (Ch. Links Verlag), Berlin, 2012
- La Dépêche de Brest & de l'Ouest, 55° année, nr. 20.801, d.d. 27/03/1941
- La Dépêche de Brest & de l'Ouest, 55° année, nrs. 20.820 tot 20.825, d.d. 16/04/1941 tot 22/04/1941
- L'Ouest-Eclair. Journal Quotidien Régional, 42° année, nr. 16.210, d.d. 17/04/1941
- Het Nieuws Van Den Dag, 19de jg., nr. 67, d.d. 20/03/1903
- www.letelegramme.fr/15-04-2000-991857.php
- www.letelegramme.fr/19-04-2000-1009446.php
- www.brest3945.com/bombardement-de-paques-1941/

---

[1] Admiraal Günther Lütjens was later de bevelhebber van het slagschip Bismarck en zou op 27 mei 1941 omkomen bij het tot zinken brengen van dat schip door de Royal Navy.

[2] Julius Berger Tiefbau AG was al lang betrokken bij allerlei grote bouwprojecten en voerde sedert het aantreden van de nazi's in Duitsland werken uit voor Organisation Todt. De oorspronkelijke eigenaar van de firma, Julius Berger, was een jood en diende omwille van zijn afkomst een stap opzij te zetten. Sindsdien namen nazi's de belangrijkste bestuursfuncties over. Julius Berger zou later samen met zijn echtgenote naar het concentratiekamp Theresienstadt gevoerd worden en overleed daar op 13 juli 1943.

[3] *La première bombe tombe sur le pavillon des tuberculeux. Nous sortons de la salle d'opération, faisons deux pas dans le couloir : plus de salle! Que de morts! Que de blessés! Nous ne pouvions rien faire. Nous étions dans le noir absolu, au milieu des hurlements des victimes.*

Oproep naar lezers-paleografen

Al enkele jaren zijn we met een ploeg sterk geïnteresseerde vrijwilligers oude documenten aan het lezen. Deze documenten komen zowel uit het voor de ruime regio belangrijke archief van kasteel de Marnix als uit het niet minder omvangrijke archieffonds d'Ursel. In die archivalia vinden onze paleografen tussen de vele 'droge' processtukken en rekeningen al eens een merkwaardig handschrift. Dat kan een pittige aanklacht zijn of een gedicht of een tekeningetje van een klerk die zich verveelde en ook al eens een anderstalige tekst, waarbij we ons afvragen waarover het gaat. En het moet gezegd, op de meeste vragen volgt na enig overleg tussen de vrijwilligers een antwoord. Het lezen van die documenten en het maken van regesten erop zijn en blijven dan ook groepswerk, waar de ene van de andere iets opsteekt, ieder in zijn eigen tempo en onder het devies: al doende leert men!

De uiteindelijke bedoeling blijft de inventarisatie en bredere ontsluiting van deze archieven. En daarom zou het fijn zijn dat we deze vrijwilligersgroep kunnen uitbreiden met enkele paleografen in spe. En zeker ook onze vrienden- en vriendinnen-paleografen die in de loop van de jaren om een of andere reden afgehaakt hebben, zien we graag terugkomen! We denken er ook aan in de toekomst meer digitaal te gaan werken, van thuis uit dus. Wie bijgevolg zin heeft zich te smijten in een hobby waarbij hij of zij de culturele beleving belangrijk vindt, kan altijd eens langskomen in De Casteleyn, W. d'Urselstraat 5 te Hingene, elke dinsdag van 9 tot 12 uur en van 13 tot 16 uur en op zaterdag van 9 tot 12 uur. Dan vind je onze paleografen aan het werk en zullen ze je graag te woord staan.

Ook een Coloma kan botsen

Benny Croket

Detail uit de kaart van Brussel van Martin de Tailly (1640) met de Bergstraat, rechts vertrekkend aan de Grasmarkt en lopende naar links voorbij de zwart omcirkelde Sint-Annakapel, langs de wit omcirkelde kruising met de Stormstraat tot aan het klooster van de Engelse benedictinessen uiterst links (©KBR)

Bij de inventarisatie van het kasteelarchief de Marnix de Sainte Aldegonde vinden onze vrijwilligers-paleografen naast de rekeningen met ontvangstbewijzen, naast de pacht- en verkoopcontracten en nog zoveel meer interessants ook ettelijke processtukken. Inderdaad, de baronnen en graven van Bornem hebben niet-aflatend geprocedeerd voor meerdere rechtbanken, als eiser en als verweerder. Sommige van de aanklachten lijken ons nu zo banaal dat ze ons bij lezing minstens doen glimlachen. Langs de andere kant waren het gebeurtenissen die ons ook vandaag kunnen overkomen. Bijvoorbeeld, iedereen kan in het verkeer een foutieve inschatting maken en een ongeval veroorzaken met schade voor de tegenpartij. Dan rekenen wij nu op onze ongevallenverzekering of op de familiale polis, maar in de zeventiende eeuw bestonden die niet en rekende de tegenpartij vooral op de goodwill van de veroorzaker. Liet die het afweten, dan bleef er enkel een burgerlijke rechtszaak over om de geleden schade proberen te recupereren. In onderstaande zaak, waarbij Jean-François Coloma graaf van Bornem, was betrokken, was ook flinke druk nodig om tot een overeenkomst te komen. Paleograaf Walter De Smet transcribeerde voor ons de teksten.[1]

De huizen in de Brusselse Bergstraat

Maar omdat het feit zich in Brussel afspeelde, moeten we eerst wat vertellen over het verblijf en de eigendommen van de graaf in Brussel. Grootvader Pedro I Coloma, die gehuwd was met Jeanne L'Escuyer en in 1586-87 de heerlijkheid Bornem had gekocht en tegelijk baron werd, kon in de loop van de jaren een of meerdere huizen verwerven in de Bergstraat in Brussel. Zijn aanwezigheid daar was een noodzaak omdat hij als Spanjaard en als edelman en als gewezen militair toch dicht bij het landsbestuur stond, dat mogelijks nog van zijn diensten zou gebruik maken. Bovendien was het leven in een stad veel aangenamer dan het leven in een afgelegen kasteel in Bornem, dat volop gerenoveerd werd.

De Brusselse Bergstraat was en is een oude straat – al blijft er door de aanleg van de Berlaymontlaan maar een deel van over – die nooit van naam veranderde, wat wijst op een zekere belangrijkheid. Ze begint aan de Grasmarkt, niet zo ver van de Grote Markt, en liep in de richting van het Eetengat waar ze op de eerste stadsomwalling botste. Via een doorgang in die omwalling kwam men op het terrein van het in 1599 gestichte klooster van Engelse benedictinessen (nr. 50 op de kaart hierboven). Net binnen die omwalling werd in 1625 nog het Klooster van Berlaymont voor augustinessen gesticht. Wandelde een bezoeker vanaf de Grasmarkt de Bergstraat in, dan kon hij op de hoek met het Simmestraatje de Sint-Annakapel binnengaan. Liep hij echter verder de Bergstraat in, dan kwam hij op het kruispunt met links de Lange Beenhouwersstraat en rechts de Corte Wagenstraat. Vertoeven op dat kruispunt kon hij niet, want in de langs beide zijden bebouwde Bergstraat heerste een drukke bedoening van voerlui en handelaars en ambachtslieden en was er heel wat vertier in meerdere herbergen. Liet onze wandelaar de herbergen voor wat ze waren, dan kwam hij aan het kruispunt met de Arenbergstraat links en de Loxumstraat rechts. Stapte hij nog wat verder, dan had hij de keuze om rechtdoor het Eetengat in te gaan of links af te slaan in de Stormstraat. Maar eerder zal hij op dit kruispunt voor rechts kiezen, want op ongeveer honderd meter zag hij de trappen van de imposante Sint-Michielskerk.

Waar stond in die Bergstraat de residentie van baron Pedro Coloma? Moeilijk te zeggen. We weten wel dat hij en zijn familie verbleven in het 'grote huis' op de hoek van de Bergstraat met recht er tegenover een huis of herberg met de naam 'De Witte Duif'. Nog eens drie huizen, waarvan een gekend was als 'Den Coninck van Engeland' paalden aan dit grote huis en waren eigendom van de Coloma's. Maar mogelijks zijn deze aanpalende huizen door Pedro II Coloma gekocht, want in een brief van een zekere Michiel Hamers de dato 13 augustus 1639 is er sprake van de openbare verkoop van drie huizen, waarvoor de baron van Bornem de opdracht had gegeven om er op te roepen en waarop inderdaad het hoogste bod was gedaan door de vertegenwoordiger van de baron.[2] De drie huizen werden

verhuurd, in 1683 aan Jan De Hont, aan de weduwe van Jan van Auwermeulen en een zekere Bernaert Janssens.[3] Die laatste was enige jaren later vertrokken want het huis werd dan verhuurd aan apotheker Mosselman.[4] Het huis met het torentje op de hoek van de Bergstraat en de Arenbergstraat op de kaart van Martin de Tailly, die zeer realistisch het straatbeeld van 1640 weergeeft, zou ons kunnen verleiden om daar het 'grote huis' in te zien. Maar dat is het niet, want in het kasteelarchief vinden we onder andere een betalingsbewijs van twee steenhouwers die een hele tijd aan het werk zijn geweest voor het vervangen van witte steen aan de gevels en voor het gebruik van blauwe steen aan de galerij. Zij situeren het huis tegenover de Stormstraat en dan moet het zich bevinden in de witte cirkel op bovenstaande kaart.[5]

We treffen nog meer gegevens aan in het archief. Bijvoorbeeld in 1624 een renteverkoop van Fl 2.000 kapitaal van Jeanne L'Escuyer aan een zekere Philippe Vitz om daarmee de erven Busleyden te kunnen betalen.[6] Een achterstallige betaling? Het was immers het gevolg van een uitspraak van de Raad van Brabant gaande over "*huis en erf in de Bergstraat waar mevrouw nu woont*". Ook nog in 1641 en 1642 zijn er betalingen van renten, gehypothekeerd op de "*achtergelaten huizen van juffrouw Busleyden beneden St. Goedele trappen*".[7]

heeft
betaelt voor syn
gheftaen
in voldoeninghe van vyf guldens van elck
hondert, van de huere oft taxatie, de som-
me van
over den twintighsten penninck
aen syne Ma. geaccordeert voor den jaere
1673. Actum den

De heer van Bornem moest jaarlijks belasting betalen op de verhuurwaarde van het huis en op die biljetten wordt het omschreven als staande in de Bergstraatwijk folio 15.[8] De Brusselse administratie heeft dus, zoals in andere grote steden, gebruik gemaakt van 'wijkboeken'. Die registers zouden ons meer informatie kunnen bezorgen over het huis en zijn bewoners. Navraag bij de Brusselse stadsarchivaris heeft echter tot nu toe niets opgeleverd.

Jeugdige onbezonnenheid

Jean-François Coloma, zoon van Pedro II en sinds 1658 graaf van Bornem, was in 1654 gehuwd met Marie-Thérèse d'Ongnies. Een jaar later werd in hun Brusselse residentie hun eerste zoon geboren en als Pierre-Claude gedoopt. Bijna elk jaar kwam er een kindje bij in het grafelijk gezin en in de lente van 1667 genoot de bijna twaalfjarige Pierre-Claude het gezelschap van twee jonge broertjes en nog enkele zusjes.

Het oudste zoontje van graaf Coloma moet zich goed thuis gevoeld hebben in de omgeving van de Brusselse Bergstraat waar hij als jonge ruiter blijmoedig met zijn paardje door de straten galoppeerde. Maar de buurt van de Grasmarkt en de Bergstraat was druk en de rijkunst van de jongeling was nog niet van die aard dat hij alle plotse hindernissen kon vermijden. Of dacht hij in zijn jeugdig enthousiasme dat alle andere weggebruikers opzij zouden springen voor een Coloma? Feit is dat hij kort voor de middag van 20 april 1667 een oude vrouw omver reed. Die 83-jarige weduwe, Anna Hennincx heette ze, kwam vanaf de Grasmarkt gewandeld en was net aan de Sint-Annakapel toen ze langs achter geraakt werd door de borst van het paardje, denkelijk een pony. De vrouw smakte tegen de stenen en verloor onmiddellijk het bewustzijn terwijl het bloed duchtig uit een wonde aan haar hoofd liep. Enige mensen uit de buurt ontfermden zich over het slachtoffer en droegen haar binnen bij chirurgijn Joseph Bigee om haar de eerste zorgen toe te dienen. Het jonge graafje zal met een benepen hart naar huis gereden zijn en zal zich al die tijd ofwel gedeisd gehouden hebben of zal bij zijn mama zijn hartenpijn uitgestort hebben.

Veertien dagen later was het sterfgevaar voor Anna Hennincx nog niet geweken en was er ook niet echt zicht op beterschap. De weduwe lag in bed in het huis van haar zoon en had nog veel pijn. Dag en nacht werd er bij gewaakt. Twee chirurgijnen en ook een dokter kwamen dagelijks langs om haar wonde te verzorgen. Om haar terug op krachten te krijgen, gaf men haar het beste eten. Maar een goede verzorging en voedzame maaltijden kostten geld en dat had ze niet. En mevrouw de gravin had dan wel gezegd dat het in der minne zou geschikt worden, maar schijnbaar deed de graaf van Bornem moeilijk. Er zat dus niets anders op voor haar zoon Laureys Clement, meester hoefsmid, om een klacht in te dienen tegen Jean-François Coloma. Want dat de jonge graaf, nog geen twaalf jaar oud en zonder begeleiding van een bediende rondreed, was niet oké. En de rechter volgde het argument van de aanklager want de graaf werd onmiddellijk verplicht tot het betalen van alle gedane kosten, moest voorzien in de nodige medicatie en voedsel en hij kon zich nog verwachten aan bijkomende uitgaven, want het was niet te voorzien hoe en wanneer het voor de vrouw gunstig zou eindigen. Op 10 mei betaalde hij al zestig gulden aan de zoon.

Of het nog ten gevolge van het ongeval was of eerder door de hoge ouderdom, Anna Hennincx overleed een dik half jaar later op 6 januari 1668. En of het eveneens een gevolg was van het incident of eerder de gepaste leeftijd om er aan te beginnen, Pierre-Claude Coloma werd naar Antwerpen gestuurd om er bij de strenge jezuïeten les te gaan volgen. Rijlessen misschien. Tevergeefs, want hij is jong gestorven, klaarblijkelijk in Engeland.

---

1 KAB_S3_D089_L248_020
2 KAB_S3_D062_L009_001
3 KAB_S3_D039_L024_001
4 HOOGHE F., VERSTRAETEN W., ROCHTUS L., Het kasteel van Bornem Duizend jaar Europese Geschiedenis Deel 2 Van Pedro I Coloma tot de graven de Marnix de Sainte Aldegonde, (VHKB), Bornem 2012, p. 36
5 KAB_S3_D083_L409_003
6 KAB_S3_D028_L011_001
7 KAB_S3_D031_L046_001
8 KAB_S3_D089_L0248_002

Een zwarte maandag

Marita De Bruyn

Maandag 4 november 1776

Het is een herfstige morgen. De twee broers, David en Peter Suykens, zijn al vroeg op inspectieronde vertrokken. Als jachtopzieners in dienst van hertog d'Ursel moeten zij stropers uit het jachtgebied in Hingene houden. Ze hebben letterlijk hun handen vol: in de ene hun '*fusicq*" of geweer en in de andere de hond aan de leiband.

In het naburige Bornem hebben diezelfde dag vier jonge snaken afgesproken om te gaan jagen. Het zijn Jan Van Haegenborgh, zoon van Adriaen en 20 jaar oud, zijn neef Gillis Van Lent, de 18-jarige zoon van Gaspar, en "*antwercker ende poullier van stijle*", Joseph Merx, zoon van Michael, 23 jaar en handwerker en tenslotte Francis Merx, zoon van Maximiliaan, zo'n 21 jaar jong en eveneens handwerker. Deze vier jonge mannen zijn inwoners van Bornem. En ook zij dragen geweren en zijn vergezeld van hun honden.

Tussen 9 en 10 uur komen de twee groepjes elkaar tegen "*op het canton van Cleen Mechelen ter distantie van ontrent de 29 stappen jegens de limietscheijdinghe der prochie van Bornhem tot op de hofstede van Peter Polfliet woonende onder de jurisdictie van Hingene.*" En wat dan gebeurt?

Klein-Mechelen volgens Ferrarris (1771-1774).
Onderaan in stippellijn de Vliet als grenslijn met Puurs en in kader de boerderij van Peeter Polfliet.
De grens tussen Bornem en Hingene liep tussen de huizenrijen:
de gebouwen aangeduid met nummer 29 horen bij Hingene,
die met nummer 30 bij Bornem.

Over de omstandigheden van die ontmoeting bestaan twee versies. Volgens Joseph Merx waren ze "*met hunne toebackpijpe gevult met toebak*" naar het huis van Peter Polfliet gegaan. Deze 70-jarige landbouwer kwam kort daarop met zijn "cordewagen" toe op zijn hof. Omdat de vier het huis van Polfliet nog gesloten vonden, besloten ze om verder te trekken en kregen David en Peter Suykens in het vizier die de hofstede van Polfliet naderden. En omdat de Bornemnaren de broers Suykens kenden en omdat ze beseften dat ze op het jachtgebied van hertog d'Ursel zaten, wat door de tegenpartij verkeerd zou kunnen geïnterpreteerd worden, maakten ze zich uit de voeten. Tenminste, dat probeerden ze, want toen gebeurde iets onherroepelijks.

Peter Suykens had een andere kijk op de feiten: Merx en zijn kornuiten waren helemaal geen pijpje aan het roken, maar wel aan het jagen. Wanneer hij en zijn broer hen betrapten, sloegen ze immers op de vlucht. De Bornemse jagers zetten het op een lopen, achtervolgd door Peter en David Suykens. Die laatste riep nog: "*Staet ende leght af quitteert uw fusicq ofte ick schiet*". Maar tegelijk hoorde iedereen een schot afgaan en de 20-jarige Jan Van Haegenborgh zeeg neer. De gekwetste werd in het huis van Peter Polfliet gedragen waar hij 's avonds overleed.

De chirurgijnen Arnoldus Adrianus De Winter en Anthonius Schilders, die de dag daarop de lijkschouwing doen, stellen vast dat de hagel in de buikholte van het slachtoffer doorgedrongen was en daar bloeduitstortingen en kwetsuren aan de darmen veroorzaakte die de dood tot gevolg hadden. Deze trieste gebeurtenis krijgt uiteraard een gerechtelijk vervolg. De Hingense vierschaar zal uitmaken of het gaat om een ongeval of om doodslag, met een eventueel vonnis tot gevolg.

De vierschaar van Hingene

Een vierschaar vormt het gerechtelijk bestuur van een plaatselijk gebied in de Lage Landen tijdens de middeleeuwen en het ancien regime. Aangezien 'bestuur' op dat ogenblik nog niet is opgedeeld volgens het principe van de scheiding der machten (wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht), maakte deze rechtspraak integraal deel uit van de taken van het bestuur, zeker wat het burgerlijk recht betreft. Om criminele daden te beoordelen moest de plaatselijke rechtbank wel de hoge jurisdictie bezitten, die in handen van de plaatselijke heer was gegeven. Vanaf de late middeleeuwen lieten deze heren hun rechterlijke bevoegdheid door anderen waarnemen en lieten zich vertegenwoordigen door leenmannen en een schepenbank, die optraden als jury en rechters. De baljuw was zowel voorzitter van de vierschaar als aanklager van feiten en als uitvoerder van het gestelde vonnis. In Vlaanderen werd een vierschaar "gebannen", dit is plechtig bijeengeroepen. In de periode waarin "de zaak Suykens" liep, bestond de vierschaar van Hingene uit volgende personen: de leenmannen Jacobus Landuyt, Peter Jacobus Pauwels en Joannes Cools, de baljuw Alexander Joseph De Backer en de schepenen Jan Van Fraeyenhoven, Francies Suykens, Judocus Van de Vijver, Cornelis De Wolf en Gabriel Van der Kinderen.

Het slachtoffer

Joannes Van Haegenborgh, zoon van Adriaan Van Haegenborgh en Catharina Tijpels, was op 27 juni 1756 geboren in Bornem. Hij had vijf zussen en drie broers. Het procesverslag geeft geen inlichtingen over zijn beroep. Zijn begraving werd ingeschreven in de parochieregisters van Puurs. Klein-Mechelen, plaats delict, hoorde parochieel bij Puurs.

Mijn Mechel. Den 6 gbris 1776 sepultus est joannes van Haegenborgh ex Bornhem filius Adriani, et Catharinæ pypels.

De dader

Er is nooit betwisting geweest over de persoon die al of niet per ongeluk het fatale schot loste: David Suykens. Hij bekende dat zelf van bij het begin. Hij was het vierde kind van Olivier Suykens en Maria Steps en geboren op 13 november 1735 in Hingene. Op de bewuste zwarte maandag was hij dus 41 jaar. Hij stamde uit een gezin dat helemaal in dienst stond van hertog d'Ursel. Zo was zijn vader Olivier ook jachtopziener. Zijn broers en zussen worden regelmatig vermeld in de hertogelijke rekeningen in verband met het opknappen van allerlei karweien. David zelf was naast jachtopziener ook conciërge van het kasteel. Regelmatig werd hij door de hertog naar Brussel gestuurd om er in hun hôtel werken uit te voeren of er toezicht op uit te oefenen. In Brussel leerde hij ook zijn vrouw, Josina Gossiaux, kennen en trouwde er met haar. Ook zij werkte voor de hertogelijke familie in Hingene en was verantwoordelijk voor de linnenkamer. Zijn broer Francies zetelde in de vierschaar die zijn proces afhandelde.

De vierschaar aan het werk

Om tot een vonnis te komen, waren heel wat juridische en administratieve stappen nodig, zodat een rechtszaak heel lang kon duren. Voor wat de rechtszaak Suykens betreft, geven we onderstaande chronologie:

- 4 november 1776: de schepenen Van Fraeyenhoven en Van der Kinderen en griffier Toebente gaan op verzoek van de baljuw naar Klein-Mechelen om getuigenverklaringen op te tekenen;
- 5 november 1776: dezelfden gaan in de voormiddag opnieuw naar Klein-Mechelen voor het bijwonen van de lijkschouwing;
- 6, 7 en 11 november: de schepenen Cools, Van de Vijver, Suykens, Van Fraeyenhoven en De Wolf stellen samen met de griffier een inventaris op van wat het neerhof van David Suykens te vinden is;
- 12 november 1776: schepen Joannes Cools wint advies in van rechtsgeleerden;
- 13 november 1776: extraordinaire vierschaar betreffende de zaak Suykens;
- 27 november 1776: de schepenen Van Fraeyenhoven en Van der Kinderen bestuderen met de griffier de getuigenverklaringen;
- 5 december 1776: schepen Suykens gaat naar Sint-Niklaas om advies in te winnen over de vraag van David Suykens om alsnog vrijgesproken te worden van moord;
- 15 januari 1777: op verzoek van de baljuw doen de schepenen Gabriel Van der Kinderen en Joannes Van Fraeyenhoven samen met de griffier een bijkomend getuigenonderzoek;
- 15 en 19 januari 1777: drukke correspondentie en heen en weer reizen naar juridisch adviseur Van Landegem in Sint-Niklaas;
- 4 februari 1777: de griffier verleent op verzoek van de baljuw een kopie van een besluit om commissarissen te bekomen;
- 12 en 19 februari 1777: de leenmannen en de schepenen Jacobus Landuyt, Joannes Cools en Francis Suykens hebben alle geschriften doorgenomen;
- 24 maart 1777: reis naar Sint-Niklaas tot het overdragen van de processtukken aan de advocaten-consultanten met vraag om advies;
- 2 april 1777: omdat geoordeeld wordt dat geen recht gedaan kan worden met de bestaande processtukken, spreekt baljuw De Backer geen vonnis uit in de vierschaar;
- voor 11 april: schepen Cools trekt naar Brussel met kopies van alle stukken om de chef-president (van de Privéraad?) te consulteren;
- 11 april 1777: reis naar Sint-Niklaas met het verzoek van de baljuw om terug advies in te winnen bij de advocaten;
- 17 juni 1777: de leenmannen en de schepenen Landuyt, Cools en Suykens verifiëren de processtukken;
- 29 juni 1777: reis naar Sint-Niklaas om de processtukken aan de consultanten te bezorgen;
- 10 juli 1777: weer naar St-Niklaas om de stukken op te halen;
- 12 juli 1777: doornemen van de adviezen uit Sint-Niklaas waaruit volgt dat David Suykens voor 10 jaar moet opgesloten worden in het provinciaal correctiehuis.

Het eindoordeel

Na ongeveer acht maanden beraadslagen, spreekt de vierschaar op 7 augustus 1777 haar eindoordeel uit. David Suykens wordt schuldig bevonden aan de dood van Jan Van Haegenborgh door hem een dodelijk schot toegebracht te hebben zonder evenwel *'dat die scheute sonder u toedoen wel is toegebracht'*. De vierschaar beschouwt de gebeurtenissen van 4 november 1776 dus als een ongeval. Suykens wordt met andere woorden gestraft voor onvrijwillige doodslag en niet voor moord. Toch is de straf die hij krijgt niet min: 10 jaar opsluiting met dwangarbeid in het provinciaal tuchthuis in Gent. Hij moet ook 2/3de van alle gerechtskosten betalen. Van een vergoeding voor de familie van het slachtoffer is geen sprake. Deze uitspraak betekent voor Suykens: 10 jaar zonder inkomsten met daar bovenop de terugbetaling van de proceskosten. Het verlies van zijn hofstede en land komt zo heel dicht bij. David zelf is bij de uitspraak niet aanwezig. Sinds hij vernomen heeft dat zijn slachtoffer overleden is, is hij voortvluchtig.

Hertog d'Ursel heeft het laatste woord

Gelukkig voor David Suykens springt zijn baas, hertog Wolfgang Guillaume, voor hem in de bres. Die heeft de toenmalige landvoogd van de Oostenrijkse Nederlanden, Karel van Lorreinen, kunnen overtuigen om per

decreet van 7 augustus 1777 gratie te verlenen aan David Suykens en de straf van de vierschaar om te zetten in twee maanden vrijheidsberoving, echter niet in de gevangenis, mits hij alle gerechtskosten vergoedt. Gelukkig ook voor de hertog dat hij zoveel invloed heeft: zo kan hij immers blijven rekenen op de loyale medewerking van een personeelslid waarin hij veel vertrouwen stelt. Dat hij zo zijn eigen vierschaar in haar hemd zet, is de minste van zijn zorgen. "Eind goed, al goed," hebben hij en David Suykens wellicht gedacht! En wij? Wij hebben er zo onze bedenkingen bij.

David Suy(c)kens stierf op 20 december 1788 in Hingene en was toen nog steeds kastelein, zeg maar conciërge van het kasteel d'Ursel

Een nieuwe uitgave van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw

De geschiedenis van de Vissenholhoeve in Breendonk en drie andere Breendonkse pachthoeves uit het patrimonium van de Sint-Bernardsabdij

Paul De Borger en Dirk Binon

In 1278 kwam Breendonk samen met de rest van Puurs in het bezit van de Sint-Bernardsabdij van Hemiksem. De jonge cisterciënzerabdij (gesticht in 1237) voerde een dynamisch beleid in Puurs en bracht het domein tot bloei. Gronden werden ontgonnen en in pacht gegeven, hoeves gebouwd en verhuurd. Zo bezat de abdij in Puurs tientallen grote en kleine pachthoven. In dit boek vertellen de auteurs het verhaal van vier van die historische hoeves. Ze bevonden zich alle vier in Breendonk.

De 'Vissenholhoeve' was de grootste en de enige met een officiële naam. Ze stond in de wijk 'De Wachting', meer bepaald in de huidige Zavelstraat. Haar geschiedenis is te traceren tot het begin van de 17de eeuw, maar gaat mogelijk terug tot de middeleeuwen. Het was de grootste pachthoeve van Sint Bernards in Breendonk.

De andere drie hoeves dateren van het einde van de 17de eeuw. Ze waren gesitueerd op de Moorheide, in het huidige centrum van Breendonk. De 'Hoeve van Feles' stond tegenover het kruispunt van de Beenhouwerstraat en de Groenstraat. De 'Hoeve van Kobe Teck' – de enige van de vier die nog altijd bestaat – vinden we terug in de Jan Hammeneckerstraat. En de 'Hoeve van Winstenhoven' lag in de schaduw van de kerk, op het huidige kerkplein.

Het boek situeert de hoeves in het hedendaagse landschap en reconstrueert de evolutie van de gebouwen en de landerijen. We maken kennis met de pachters en hun relatie met de abdij. Tussen de lijnen van oude archiefstukken proberen we ook een glimp op te vangen van het dagelijkse leven op de pachthoeves.

In 1797 werd de Sint-Bernardsabdij door de Franse bezetter opgeheven en haar eigendommen verbeurd verklaard. Ook de vier Breendonkse hoeves werden openbaar verkocht en kwamen in het bezit van private investeerders uit Parijs, Brussel, Mechelen of Vilvoorde. Vanaf dan gingen ze hun eigen weg. Maar wat doorheen hun geschiedenis opvalt, is de standvastigheid van de pachters. Dezelfde families bleven vaak eeuwenlang op de hoeve wonen, ook na de verkoop in 1797. Of ze probeerden de hoeve zelf in handen te krijgen. Sommigen van hen hebben een cruciale rol gespeeld in de ontwikkeling van Breendonk. Dat maakt hun verhaal extra boeiend.

De geschiedenis van de Vissenholhoeve telt 128 pagina's en is rijkelijk geïllustreerd met foto's, kaarten en andere afbeeldingen. Het boek kost 19 euro.

Voor inlichtingen en bestellingen: zie cover achteraan

De Vissenholhoeve alias de Hoeve te Wachtinck

Paul De Borger

De geschiedenis van De Vissenholhoeve en drie andere Breendonkse pachthoeves uit het patrimonium van de Sint-Bernardsabdij is een nieuwe uitgave in onze reeks hoevestudies. In het boek onderzoeken Paul De Borger en Dirk Binon de geschiedenis van vier historische hoeves in onze regio. Wat ze gemeen hadden, is dat ze alle vier in Breendonk stonden en eeuwenlang deel uitmaakten van het uitgebreide bezit van de Sint-Bernardsabdij in Hemiksem, waarvan de huidige abdij van Bornem de rechtstreekse erfgenaam is. Eén van de hoeves is de zogenaamde Vissenholhoeve. Haar geschiedenis is te reconstrueren tot het begin van de 17de eeuw. Ze stond ook bekend als Hoeve te Wachtinck, naar het gehucht waar ze zich bevond. Dat riep de vraag op of deze Hoeve te Wachtinck kon worden geïdentificeerd met het Hof te Wachtecke, een pachthoeve van het Gasthuis in Kalfort die al in het begin van de 14de eeuw in dezelfde buurt werd gesitueerd. Een onderzoek drong zich op. Het resultaat leest u in het boek en bij wijze van voorsmaakje ook in dit artikel.

De grootste pachthoeve in Breendonk van de Sint-Bernardsabdij

'Caerte van het Vissenhol' (detail) in het Land-boeck van Pudersse, supplement, f° 241.

Tot in de jaren '90 van de vorige eeuw stonden aan het begin van de Zavelstraat in Breendonk nog enkele overwoekerde restanten van een eeuwenoude hoeve: het Vissenhol. De laatste bewoners, de familie Van den Brande, hadden de bouwvallige hoeve verlaten in 1962. Zij waren, zonder het zelf te beseffen, verre nakomelingen van de eerste gekende eigenaars in de 17de eeuw, de familie De Sager, al was de hoeve in de loop der eeuwen geregeld van eigenaar gewisseld.

De Vissenholhoeve, ook 'Hoeve te Wachtinck' en 'De schoonste van sevene' genoemd, werd in 1627 na een proces in beslag genomen door de Sint-Bernardsabdij. Bijna twee eeuwen lang behoorde ze tot het patrimonium van de machtige en invloedrijke cisterciënzerabdij. Met ongeveer 13 bunder of 15 hectare landbouwgronden was het de grootste pachthoeve van de abdij in Breendonk. In 1797 werd de Vissenholhoeve door de Franse bezetter verkocht als 'zwart goed'. Gedurende de 19de eeuw was het pachthof in het bezit van investeerders uit Parijs, Vilvoorde, Brussel en Mechelen. Pas in het begin van de 20ste eeuw werden de plaatselijke pachters ook de eigenaars van de ondertussen aanzienlijk kleiner geworden hoeve.

De Vissenholhoeve bevond zich vooraan in de huidige Zavelstraat, langs de westkant: precies op de hoek tussen de straat en de Vissenholdreef. Dat was de naam van de veldweg die er ook nu nog ligt, al heeft hij niet meer de allure van de mooie dreef en belangrijke verbindingsweg die hij ooit was

Schoonste van sevene

"Dese hoeve", schrijft Judocus Bal in het Land-boeck van Pudersse, "*waarvan de huysen, schure en de stallen ons toebehooren, wordt gemeynelyk genoemt 'De schoonste van sevene', te weten van seven huysen die hier omtrent plachten te staen. Sy word by my geheeten 'De hoeve te Wachtinck'* (….) *omdat men eertyts in de troubele tyden hier omtrent de Wacht gehouden heeft onder eenen boom, de Wachter Eyck genaemt."*

De merkwaardige benaming 'Schoonste van sevene' komt slechts sporadisch voor, vooral in de archieven van de Sint-Bernardsabdij zelf. Bijvoorbeeld in onderstaande vermelding in de jaarrekening van 1730. Het gebruik en de etymologie ervan laten we dan ook voor de rekening van Judocus Bal.

Item van Peeter De Wachter over pacht van de hoeve genaemt de Schoonste van Seven op Vissenhol gelegen bestaende in huysinge schuer en stallinge met 8 Bund. 253½ Roeden Lants en 1 Bund. 35½ R. Bempts in 4 Lieselbroeck Gvallen Kerkhem. 1730 — 144 — 0 — 0

Rekening uit 1730 voor de pacht van de 'hoeve genaemt de Schoonste van Seven op Vissenhol gelegen', RAA, Rekeningboeken van de Sint Bernardsabdij, Inv. T14/039, nrs. 35 e.v.

Hoeve te Wachtinck

De tweede naam van de hofstede, de 'Hoeve te Wachtingh' of 'Wachtinck', verwijst naar een bekend en oud toponiem. Het wordt al in het begin van de 14de eeuw gebruikt en we vinden het ook vandaag nog terug in de Breendonkse straatnaam 'Wachtingstraat'. In 1310 is in een oorkonde van het Gasthuis van Kalfort al sprake van "*horreum nostrum apud Wachtheijke"* (onze schuur nabij Wachtheijke) en in 1321 wordt in een andere

oorkonde een "*huys ende hof te Wachtecke*" vermeld. De vraag rijst of we dit middeleeuwse 'Hof te Wachtecke' kunnen vereenzelvigen met de 17de eeuwse 'Hoeve te Wachtingh' in het Land-boeck en dus met de Vissenholhoeve. Om die vraag te kunnen beantwoorden moeten we er rekening mee houden dat de precieze locatie en omschrijving van de 'Wachting' in de loop der eeuwen nogal varieerde.

Sinds de 19de eeuw wordt de Wachting meestal ten noordwesten van de huidige Wachtingstraat gesitueerd. De zuidoostkant ervan wordt het Dodemansveld genoemd. Maar in het Land-boeck wordt de eigenlijke Wachting op een andere plaats gelokaliseerd, meer bepaald op de noordoostelijke hoek van de huidige Hoge Dreef en de Provincielaan (Londerzeel -Puurs). Daar lag volgens de kaarten in het Land-boeck effectief een veld 'Den Wachtinck' en ernaast het 'Wachtersveld'. Als de interpretatie van de naam door Judocus Bal klopt ('wachtplaats aan een eik'), dan is deze locatie op de grens tussen de oude heerlijkheden Londerzeel en Puurs én aan de belangrijke verbindingsweg vanuit Brussel naar Temse daarvoor inderdaad meer voor de hand liggend dan het Vissenhol.

Inventaris van het Gasthuis van Kalfort, fragment met vermelding van de gronden van de Hoeve te Wachteyke, 1480. (AAM)

Recent archiefonderzoek lijkt niet alleen deze specifieke locatie op de grens met Londerzeel te bevestigen, maar zelfs de etymologische verklaring van de naam door Judocus Bal. Dat blijkt uit een inventaris van de bezittingen van het Gasthuis van Kalfort uit 1480 die wordt bewaard in het aartsbisschoppelijk archief in Mechelen. Het Gasthuis was eigenlijk een gastenverblijf voor pelgrims die een bezoek brachten aan het klooster en de kapel van Kalfort waar al sinds ongeveer 1300 een relikwie van de tranen van Christus werd vereerd. Mogelijk was het relikwie meegebracht van een kruistocht door één van de ridders van het nabijgelegen domein Coolhem. Het klooster beschikte over een aantal bezittingen om te voorzien in zijn onderhoud en de dienstverlening aan de pelgrims. Eén van die bezittingen was het Hof te Wachtecke.

In het register wordt de locatie van de hoeve en de bijhorende gronden als volgt beschreven:

- In den eerste voer thof twee buender te drie staden (=stukken, percelen).
- Item daer neven een velt gheeten tSas Velt, groet omtrent drie buender.
- Item een buender lants gheheeten tSas Bloc jeghen Gilliis van Wachteyke dare over.
- Item een buender lants ghelegen opt Vorder Velt, ghestrect aen de strate.
- Item een buender lants gheleghen voer Heinric van Wachteyke neven de Coelsbossche, heet De Davert.
- Item een buender lants ghelegen in de Wachteyke Bossche, gheheeten tPotter Stucke. Ende een stuxken der neven, dYser Streecke.

Het vermelde toponiem Sasveld, dat volgens de inventaris uit 1480 vlak naast het perceel lag waar de hoeve zelf op stond, bestaat ook nu nog en is gesitueerd aan de huidige Provincielaan. Het Sasveld is niet vermeld op de kaarten van de Sint-Bernardsabdij, maar wel op andere kaarten (o.a. Gigault en Popp). We hebben het perceel zelf aangeduid op onderstaande kaart van het Land-boeck (nummer 1). Daaruit blijkt dat ernaast De Wachtink (2) lag en daarnaast het Wachtersveld (3), samen ongeveer 900 roeden. Dat zou dus de plaats geweest zijn waar de gasthuishoeve zich bevond: daar lag dan de oorsprong en de kern van de wijk Wachting, die zich later veel verder zou gaan uitstrekken. Aan de overkant zien we op de kaart de Caesblocken (4). Dat zou het Sasblock kunnen zijn van de inventaris. De naam 'sas' verwijst misschien naar de doorgang tussen de twee velden of de doorgang op de grens van Londerzeel en Puurs (mogelijk ooit een soort controlepost, oorspronkelijk de 'Wachteik'). Als de gasthuishoeve effectief daar stond, dan is ze vermoedelijk tegen de 17de en zeker in de 18de eeuw verdwenen. De Vissenholhoeve lag daar ongeveer een kilometer vandaan, aangeduid met nummer 5 op de kaart. De conclusie is dus dat de 'gasthuishoeve te Wachteyke' niet dezelfde is als de Vissenholhoeve, ook al noemt Judocus Bal die zelf 'Hoeve te Wachtinck'.

De inventaris van het Gasthuis bevat nog een andere interessante vermelding. Op de volgende folio wordt een lijst gegeven van de bossen in het bezit van de instelling. En daar staat: *"Item te Wachteyke, voer Heinric doen van wachte, een bosch omtrent twee buender groet."* Op de Wachteyke lag dus een bos van twee bunder dat ter beschikking werd gesteld van een zekere Heinric als vergoeding voor het doen van de wacht. Dat lijkt met andere woorden een bevestiging van de etymologische verklaring door Judocus Bal van Wachteycke. Al houden we een slag om de arm: de vermelde Heinric zou ook gewoon de bos- of veldwachter voor die buurt kunnen zijn.

Heinric van Wachteyke wordt ook vermeld in de beschrijving van de gronden van de hoeve. Daar wordt verwezen naar een perceel met de naam de Davert, dat *'voer Heinric van Wachteyke'* is gelegen. Dat perceel lag dus voor of naast het huis van Heinric. Dat is interessant, want op de kaart van het Land-boeck staat een perceel dat het 'Avere veldt' wordt genoemd (nummer 6 op de kaart pagina 54), en dat ligt vlak naast de Vissenholhoeve. Als de Davert effectief hetzelfde is als het Avereveld, dan zou het dus kunnen dat Heinric van Wachtheyke in een voorloper van de Vissenholhoeve woonde. Maar dat is allemaal heel hypothetisch.

De locatie van het Sasveld (1), het Hof te Wachteyke (2), het Wachters veld (3), de Caesblocken (4) en de Vissenholhoeve (5) op een kaart uit het Land-boeck van Sint Bernards, 1749 (Abdijarchief Bornem)

En dat geldt ook voor de bedenking dat er in de 17de eeuw in de wijk de Wachting verschillende mensen met de familienaam De Wachter woonden, bijvoorbeeld ook de pachter van de Vissenholhoeve. Zou het kunnen dat zij nakomelingen waren van Heinric van Wachteyke in de 15de eeuw?

Vissenholhoeve

De naam Vissenholhoeve of gewoon 'het Vissenhol' is de meest gebruikelijke vanaf het begin van de 18de eeuw. Hij wordt in het Land-boeck vermeld in het Supplement dat bij het oorspronkelijke boek uit 1668-1669 wordt gevoegd in de kopie van Godefridus Bouvaert uit 1749. Het supplement bevat kaarten van landerijen, wijken en gehuchten die na de voltooiing van de eerste editie werden ontgonnen of gewijzigd. In andere archiefstukken van de abdij wordt de naam Vissenhol al eerder gebruikt, minstens vanaf 1616: *'hoffstede geleghen in de Wachtickstraete aen de heyde geheeten den Vissenhol'*. Elders is sprake van locaties 'in', 'bij' of 'op' het Vissenhol. Het gaat dus duidelijk om een toponiem, een plaatsaanduiding.

De naam 'Vissenhol' refereert dan vermoedelijk naar een visput of vijver, al komt een enkele keer ook wel 'Vossenhol' voor. Mogelijk gaat het om de put die ook nu nog altijd langs de Wachtingstraat ligt, zo'n 200 meter ten noorden van de plaats waar destijds de hoeve stond. Op onderstaande kaart zien we dat er daar in het midden van de 19de eeuw zelfs twee vijvers waren.

Visputten in de Wachtingstraat, Atlas der Buurtwegen van Breendonk, 1843, Gemeentelijk Archief Puurs

Nog een andere mogelijkheid is dat 'Vissenhol' verwijst naar 'fis' in de betekenis van 'bunzing', maar dan zouden we eerder de spelling 'Fissenhol' verwachten.

Met de voeten onder tafel in de Steenovens te Sint-Amands

Op 20 april 2018 werden de bestuursleden van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw met hun partner getrakteerd op een etentje in de stemmig gerenoveerde "Steenovens" langs de Kuitegemstraat in Sint-Amands. In aanwezigheid van graaf John de Marnix de Sainte Aldegonde, wiens archieven we inventariseren, bracht voorzitter Luc Rochtus hulde aan Walter Verstraeten, die meer dan 10 jaar de taak van secretaris op zich heeft genomen en nu de fakkel heeft doorgegeven aan Achiel Calus. Penningmeester Marc Peelman hield tevens een gedreven toespraak over het belang van de renovatie van de site "Steenovens" en het onroerend erfgoed in het algemeen.

De Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw was in 1962 de doorstart van de "Vereniging voor Folklore en Heemkunde van het Land van Bornem", opgericht in 1937 maar lamgelegd wegens de oorlogsomstandigheden. In zijn 80-jarig bestaan kende onze vereniging bijgevolg al meerdere bestuurswissels, maar telkens werden en worden gedreven mensen aangetrokken. Dit etentje was dan ook een bedanking voor de inzet en het gepresteerde werk door de jaren heen. Op onderstaande foto ontbreken enkele bestuursleden die verhinderd waren.

Deze gezellige activiteit heeft zeker bijgedragen tot de vriendelijke samenhang tussen de leden. (A.C.)

"Help, een Romein in mijn Hof"

Deze lezing op 15 februari 2019 in zaal "Klapper" van het CC Binder te Puurs werd gegeven voor een bomvolle zaal. Ons bestuurslid Geert Segers, organisator van dit evenement, kon samen met zijn collega-sprekers het publiek boeien met de verhalen over de verschillende recente vondsten op sites in Breendonk, Kalfort, Liezele, Kleine Amer, Eikevliet, Hingene, Bornem, Puurs, Coolhem, Mariekerke, Kuitegem en Wintam. Al deze archeologische sporen wijzen op vroegere bewoningen, die zelfs op sommige plaatsen, zoals in Puurs-Sint-Amands, teruggaan naar de Brons- en Ijzertijd en de Romeinse en Vroeg-Middeleeuwse periode. Na afloop van de lezing heeft ons boekenstandje veel belangstelling mogen genieten en hebben we nog fijne contacten gehad. Van een geslaagde activiteit gesproken. (A.C.)

Joseph Roth en Stefan Zweig: tijdgenoot en/of vriend van Emile Verhaeren

Paul Servaes

Uitgeverij De Arbeiderspers en haar beroemde reeks "Privé-domein", waarin brieven, dagboeken, autobiografieën, memoires en andere egodocumenten een plaats krijgen, viert haar 300ste aflevering met een uitzonderlijk boek met goudomrande cover. De keuze hiervoor viel op de briefwisseling tussen de joodse auteurs Joseph Roth en Stefan Zweig, met als titel "Elke vriendschap met mij is verderfelijk. Brieven 1927-1938", naar een uitspraak van Roth.

Beide auteurs zijn tijdgenoten van Emile Verhaeren en Stefan Zweig behoorde tot de intimi rond de dichter uit Sint-Amands. De vriendschappelijke band van deze laatste liep echter spaak in de Eerste Wereldoorlog wanneer Verhaeren zich ongeremd afzet tegen alles wat Duits is, op het toppunt van zijn roem in het Duitse taalgebied. Zweig was immers al begonnen aan de Duitse vertaling van het hele oeuvre van Verhaeren.

Roth en Zweig, opgegroeid in een familie van geassimileerde joden in Wenen, schreven elkaar in een periode van iets meer dan tien jaar over hun werk en persoonlijke bekommernissen, hun kijk op de politieke ontwikkelingen en hun reacties hierop. Roth kwam uit een bescheiden Joodse familie in het stadje Brody, in een uithoek van Oostenrijk-Hongarije. Hij was een selfmade man die zich in WO I opwerkte tot correspondent van de belangrijkste Duitstalige bladen. Zijn essaybundel "Joden op drift" werd door de toen al wereldberoemde schrijver Stefan Zweig lovend besproken. In september 1927 dankt Roth de "Zeer vereerde heer Zweig". Deze brief is meteen de start van een intense briefwisseling waarin zij elkaars werk becommentarieerden, maar ook hun dagelijkse beslommeringen op papier zetten. Roth komt heel wat meer aan bod dan Zweig. Die heeft zich al gesetteld als auteur en bewaart nauwgezet alle post. Bij Roth is dit niet zo want die verhuisde van hotel naar hotel, leed een nogal extravagant leven en riep zijn vriend vaak om hulp bij geldnood. Zweig reageert af en toe met goede raad en vermaningen op de vele zelfgeschreven portretten van Roth die moeten dienen om te laten weten hoe ingrijpend en hoe diep zijn miserie wel is. De verzameling wederzijdse brieven, die vooral van Roth zijn, is dan ook voor wat Zweig betreft, aangevuld met een reeks fragmenten uit brieven waarin Zweig over Roth schrijft. Wanneer Roth uitgroeit tot een prominent auteur met romans als "Job" en "Radetzkymars" aarzelt Roth niet om zijn vriend te wijzen op zwakke punten in diens werk, maar intussen klagend over zijn hachelijke financiële toestand.

Els Snick, die al vele jaren een enthousiast pleitbezorger is van Roth en een prominente rol speelt in het Joseph Rothgenootschap, vertaalde alle brieven en het "Nawoord" in een vlot leesbaar Nederlands. In haar commentaar bij deze vertaling vat ze raak de relatie van dit raar koppel samen in één zin: Roth gaf literaire adviezen, Zweig betaalde de rekening.

De passages over geldzaken van Roth zijn nogal saai, maar tonen hem als een meester in het virtuoos formuleren ervan in knappe beeldspraak. De opkomst van het nazisme bracht beide schrijvers in een onhoudbare situatie. Roth stelt zich compromisloos op en emigreert meteen in 1933 naar Parijs terwijl Zweig nog geruime tijd de kat uit de boom kijkt. Hij vlucht uiteindelijk naar Londen voor een zelfgekozen ballingschap die in Brazilië zal eindigen met zelfmoord samen met zijn vrouw in 1942, het jaar waarin zijn onvolprezen autobiografisch boek "Die Welt von Gestern" verschijnt. Het is een sublieme ode aan het kosmopolitische Europa van voor 1914. Onvergetelijk erin zijn de vele bladzijden gewijd aan Zweigs eerste kennismaking met Emile Verhaeren in het atelier van beeldhouwer Charles Van der Stappen te Brussel.

Boeiend om lezen, eerder dan de brieven zelf, is het meer dan dertig bladzijden tellende "Nawoord" van de hand van Heinz Lunzer. Het vertelt ons niet alleen het levensverhaal van de twee correspondenten, maar schetst ook de historische achtergrond en geeft een overzicht van de behandelde thema's in de briefwisseling. Ook hun beider literaire plannen, hun houding tegenover de politiek en het Jodendom vullen deze belangrijke beschouwingen aan en leren ons de halfslachtige houding van Zweig in de oorlog beter begrijpen.

Leerrijk is ook het commentaar van Els Snick bij deze Nederlandse vertaling met ondermeer een opsomming van de Nederlandse vertalingen van werk van Roth, niet alleen haar eigen bijdrage hierin maar ook dat van vele andere collega's. De vertalingen van een keuze van 28 van Roths gedichten door Stefaan van den Bremt en zijn dochter Anke vergeet ze, spijtig genoeg. Ze werden gepubliceerd in "Parade van gebeenten", van uitgeverij Tiem in de Prominent-reeks. Bij de elf reportages erin vertaald door Niels Bokhove wordt de vertaler wel genoemd, hoewel zijn aandeel in het geheel toch wel wat minder is. Voor een literatuurlijst bij deze brieven van beide auteurs verwijst Els Snick naar het Duitse origineel van deze brieveneditie: "Jede Freundschaft mit mir ist verderblich" uit 2011.

Voor een betere kennis van leven en werk van Roth en van Zweig, vooral dan van de eerste, zijn deze brieven een onmisbare schakel in afwachting van biografieën in het Nederlands van beide auteurs waarvoor de belangstelling nog steeds groeit.

JOSEPH ROTH EN STEFAN ZWEIG
ELKE VRIENDSCHAP MET MIJ IS VERDERFELIJK
Brieven 1927-1938
Privé-domein 300
Uitgeverij De Arbeiderspers
Amsterdam/Antwerpen
419 blz.

Canon van Puurs

Heemkundige Louis Callaert uit Puurs heeft een nieuw boek klaar met een ietwat vreemde titel: Canon van Puurs. Om er meer over te weten te komen, gingen we bij hem langs voor een interview.

Beste Louis, jij hebt al veel heemkundige werken geschreven, waar haalde je de mosterd voor het schrijven van een canon?

Ik leerde gemeentecanons kennen door te surfen op het internet. In Nederland heeft bijna iedere gemeente een geschiedeniscanon in de vorm van een chronologische slang. Als je thuis bent, probeer het maar eens en tik het woord 'canon' in en de naam van gelijk welke Nederlandse gemeente of stad. In België en Vlaanderen zijn er blijkbaar nog geen geschiedeniscanons.

Ik ken wel de canon van de Vlaams-Nederlandse literatuur, maar van een geschiedeniscanon had ik nog niet gehoord.

Er zijn meerdere soorten canons. Een van de oudste is denkelijk de canon van de katholieke kerk, zijnde de verzameling van de kerkelijke leerstellingen. Erg bekend zijn ook de canons in de muziekwereld. Vroeger, tijdens de zangles in de lagere school, moesten we wel eens een liedje zingen in canon. De ene rij begon te zingen en de tweede rij moest dan na enkele seconden invallen. En dan de derde rij. Er zijn ook componisten geweest, onder anderen Bach, die zich daarin hebben verdiept. Een geschiedeniscanon echter is een chronologische beschrijving van een reeks gebeurtenissen die de geschiedenis van een dorp, van een regio of zelfs van een land gemaakt hebben. Meestal bestaat die reeks uit 50 hoogtepunten, die vroeger algemeen gekend waren, maar die om diverse redenen voor vele jonge mensen in de vergeethoek zijn geraakt. De data kennen van de Guldensporenslag, de Belgische Omwenteling en de Eerste Wereldoorlog en die gebeurtenissen beknopt kunnen beschrijven, zou toch basiskennis moeten zijn van elke Belg.

Hoe heb je die manier van werken op Puurs toegepast?

Mijn selectie is een persoonlijke keuze van 50 ankerpunten in niet alleen de fusiegemeente van 1976/77, waarbij Breendonk, Liezele en Ruisbroek werden opgenomen in Puurs, inclusief het kerkdorp Kalfort, maar ook met het toeleven naar de recente fusie met de fusiegemeente Sint-Amands. Zo komt Oppuurs weer bij Puurs, waartoe het oorspronkelijk hoorde, kerkelijk zelfs tot 1803, en komen ook Liezele en Lippelo weer samen. De vijf thema's die voor mij belangrijk waren bij het schrijven zijn: water, geestelijkheid, grensgebied, knooppunt en krimp en groei. En die thema's komen steeds terug in de 50 ankermomenten. Ik zeg het, deze ankerpunten zijn mijn keuze. Iemand anders, die onze gemeentelijke geschiedenis kent, zou misschien andere ankerpunten genomen hebben.

Ben je tevreden over het resultaat?

Ik maakte er een boek van met veel illustraties en met verklarende onderschriften in enkele zinnen. Het is inderdaad geen traditionele geschiedenis, dat is eerder iets voor een historicus, maar deze canon geeft ons inzicht in de evolutie op het gebied van kerkelijke geschiedenis, onderwijs, landbouw, nijverheid en economie, gebouwen, vrije tijd, cultuur en sport, evenementen en ook een beetje politiek. En daarom ben ik ervan overtuigd dat deze canon zeker en vast een leerrijk boek is voor elke geïnteresseerde in onze gemeente. In ieder geval, in Puurs kennen ze nu het verschil tussen een kanon en een canon.

Het boek van 177 pagina's met hardcover is uitgegeven in eigen beheer via ShopMyBooks van de Puurse firma Unibind en is gedrukt bij Jacop in Bornem. Het is te koop in de winkels van Standaard Boekhandel of via www.shopmybooks.com

ER WAS EENS, BIJNA 500 JAAR GELEDEN…

Lambrecht van den Bryaerde, een van de illustere bewoners van het Hof Schemelbert te Liezele

André Van Assche - Willy Meersman (+)

In de korte historische schets van Pastoor Bellemans dat begin 1948 verscheen bij het openen van Hof Schemelbert als een parochiële residentie (ondertussen al 70 jaar geleden), werd terecht een zekere '*Meester Lambrecht de Briarde, ridder en rechtsgeleerde, omstreeks 1490 geboren te Duinkerken*' als een van de eigenaars/bewoners van het toenmalige waterkasteel aangehaald.[1] Om een heel andere reden grasduinend in de geschiedenis van Duinkerken,[2] meer bepaald in de 'Description historique de Dunkerque' van Pierre Fauconnier,[3] liepen wij totaal onverwacht tegen een portret aan van deze edelman.

Dat hij in 1730 in een boek een afbeelding kreeg, onderstreept duidelijk dat het wel degelijk om een belangrijk persoon moet gegaan zijn. In die tijd moest er namelijk, om tot een gedrukte afbeelding te kunnen komen, telkens eerst een gravure worden gemaakt. Vandaar dat dit (dure) procedé slechts met mondjesmaat werd toegepast. Maar juist deze wetenschap deed voldoende nieuwsgierigheid ontwaken om toch wat meer te weten te komen over deze blijkbaar illustere bewoner van 't hoff metten blockhuyse' zoals Schemelbert ooit werd genoemd. En dus werd er naar andere bronnen gezocht. Uit dit onderzoek blijkt dat de summiere gegevens van Pastoor Bellemans correct zijn en als volgt kunnen aangevuld worden.

De naam Bryaerde komt in de Franstalige bronnen zowel voor als Bryaerde, (de) Briaerde, (de) Bryarde, (de) Briarde. Langs Nederlandstalige kant komen vooral *Briaerde* of *van (den) Briaerde* voor. In de uitgebreide 'Généalogie de la Famille de Bryaerde' van Alexandre Bonvarlet wordt bovendien nog vermeld als variant: de/du Briar(d)t.[4] Toch opteert hij in zijn werk voor de Bryaerde omdat dit de oude Vlaamse schrijfwijze is van de naam van een van de oudste adellijke families van (het Frans-Vlaamse) West-Vlaanderen.[5] De naam komt, volgens deze auteur, voort uit de benaming die gegeven werd aan de uitgestrekte gronden gekend als "de Bryaerde" in de kasselrij van Cassel, grondgebied dat lange tijd deel heeft uitgemaakt van het graafschap Vlaanderen (thans in Frankrijk gelegen).[6]

Lambrecht de Bryaerde was inderdaad niet van zeer hoge maar toch wel van hogere afkomst. Zijn vader Andries, heer van Coye, bezat in de kasselrijen Cassel en Veurne flink wat eigendommen. Na het overlijden van zijn eerste vrouw, Isabella de Cant, huwde hij een weduwe, Maria d'Esperlecques.[7] Uit deze twee huwelijken kreeg hij veertien kinderen onder wie vijf (of zes) zonen, te weten: twee uit het eerste en drie (of vier) uit het tweede huwelijk. De oudste zoon Karel volgde zijn vader op als heer van Coye; in 1525-1526 was hij burgemeester van het Brugse Vrije en in 1525-1540 grootbaljuw van de stad en de kasselrij Cassel. De tweede zoon, Jacob, stierf op jeugdige leeftijd. De derde zoon, Lodewijk, kreeg van zijn vader de heerlijkheid Beauvoorde te Wulveringhem, waar hij met succes het geslacht verder zette. De vierde zoon Antoon was verscheidene malen schepen en burgemeester van Duinkerken en werd in 1533 door keizer Karel V tot vice-admiraal van Vlaanderen benoemd. Hij stierf kinderloos. De vijfde zoon was Aliamus maar de afstamming is niet duidelijk aangetoond.

Lambrecht, de jongste zoon, studeerde rechten, vermoedelijk te Leuven, doch behaalde zijn graad van doctor in de beide rechten (kerkelijk en burgerlijk recht) aan een buitenlandse universiteit, wellicht deze van Dowaai (Douai) of Dôle.[8] Na zijn studies vestigde hij zich te Gent, alwaar we hem omstreeks 1519 terugvinden als advocaat bij de Raad van Vlaanderen, het hoogste gerechtshof van het graafschap tot aan de Napoleontische periode. Hij werd ook lid van de prestigieuze Gentse Sint-Jorisgilde waarvan hij in 1520 tot *proviseerder* (fouragemeester) werd aangesteld.[9] Zijn optreden aan de balie bleef niet onopgemerkt. Zo deed in 1520 voornoemde rechtbank beroep op hem om, in een proces tussen het Brugse Vrije en de hoogbaljuw van de Oudburg van Gent, als adjunct-commissaris, allerlei bewijsstukken in ontvangst te nemen en getuigen te verhoren. In 1521 kreeg hij een gelijkaardige opdracht te Poperinge.

Lambrecht huwde een eerste maal met Marie Han(n)eton, dochter van Philippe (x Marguerite Namans), ridder en o.m. schatbewaarder van de Orde van het Gulden Vlies.[10] Na het overlijden van zijn vrouw huwde hij in 1526 met Marguerite Micault, dochter van Jan (x Lievine Cats van Welle), ridder en schatbewaarder van de Orde van het Gulden Vlies, tevens ontvanger-generaal van de Raad van Financiën en rekenmeester in de Rekenkamer van Brussel.[11] Uit dit tweede huwelijk werden één zoon en twee dochters geboren.

Was er familiaal enige tegenspoed, met zijn carrière ging het alsmaar beter. In 1522 was hij rekestmeester[12] in de Geheime Raad.[13] Hij wordt als dusdanig echter niet teruggevonden in het Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren 1428-1861 (Historici.nl).[14] Wel staat vast dat hij benoemd werd op 1 januari 1522 tot raadsheer bij de Grote Raad van Mechelen.[15] Hij woonde in deze stad en oefende die functie gedurende meer dan tien jaar uit. Karel V zou hem veelvuldig consulteren als hij in de Nederlanden vertoefde. Zijn verdiensten en hoedanigheden deden keizer Karel ertoe besluiten hem de titel van ridder te verlenen. Op 27 november 1532 bereikte hij het hoogste niveau in de hoogste toenmalige magistratuur. Hij werd namelijk president van de Grote Raad van Mechelen.[16] Hij zal dit hoge en belangrijke ambt gedurende vierentwintig jaar uitoefenen. Eind 1555 of begin 1556 nam hij ontslag.[17]

Van zijn veelzijdigheid getuigt dat hij in 1530 door de landvoogdes Margaretha van Parma werd aangeduid om de toestand in Zeeland na de verschrikkelijke Sint-Felixvloed te onderzoeken en op te lossen.[18] Nog geen vijf dagen na de stormvloed was hij ter plaatse. Nadien wordt hij als een van de twee commissarissen van de dijkage aangesteld. Van deze commissarissen wordt gezegd: "*De rol die zij spelen bij het dijkherstel is voortreffelijk. Zij verblijven voortdurend persoonlijk op de dijken, reizen van de ene plaats naar de andere, een ieder kan een beroep op hen doen, op dezelfde dag vergaderen zij met afgezanten van de Brusselse regering, met steenrijke geldschieters uit Antwerpen en met de eenvoudige boeren uit de kleinste parochie*".[19] Van enige *pretentie*, die men zou kunnen verwachten van deze heren van stand, schijnt er dus geen sprake te zijn geweest. Het tegendeel blijkt en dat is wel merkwaardig voor iemand die vertrouwd was om te gaan met de machtigste en invloedrijkste personen van zijn tijd.

Hem werden dan ook enkele belangrijke diplomatieke opdrachten toevertrouwd. Zo werd hij in december 1529 door Margaretha van Parma naar Cambrai gezonden, ten einde een aantal moeilijkheden op te lossen in verband met het verdrag dat kort tevoren daar was afgesloten tussen Karel V en de Franse koning Frans I, de zogeheten 'Damesvrede van Kamerijk' (de twee opponenten waren namelijk vertegenwoordigd door twee dames, Margaretha van Parma respectievelijk Louise van Savoye). In 1533 zond Karel V hem, in gezelschap van de pauselijke gezant Ugo Rangoni, naar de belangrijkste Duitse vorsten, ten einde hen te winnen voor het bijeenroepen van een concilie in Italië alwaar de leerstellingen van Luther zouden worden onderzocht. Naast de officiële opdracht van Karel V, gaf deze hem ook een geheime opdracht mee.[20] Deze diplomatieke reis liep over Wenen, Dresden, Weimar, Mainz, Berlijn, Braunschweig, Keulen, Bonn, Koblenz, zegge en schrijve 3.725 km. Zij werden afgelegd in 80 dagen wat een dagelijkse afstand van goed 46 km per dag veronderstelt. Maar in al die steden moest worden onderhandeld, deelgenomen aan ontvangsten enz. Als drie dagen verblijf per stad genomen wordt, wordt de beschikbare tijd om te reizen herleid tot 50 dagen, wat het daggemiddelde brengt op 75 km per dag… per koets. Jammer genoeg kan ook hier niet van een succes gesproken worden.[21] Wat daarom niet betekent dat de onderhandelingen slecht werden gevoerd: de Duitse protestantse vorsten wilden toen, hoe dan ook, geen akkoord.

In 1539 werd hij, samen met twee andere hooggeplaatste edelen, naar het opstandige Gent gezonden om te onderhandelen over de weigering van de stad Gent om de oorlogen van Karel V nog mee te betalen. Hier moet hij niet bijster geslaagd zijn in zijn opdracht (misschien waren de Gentenaars bijzonder koppig) want de afschuwelijke afloop van deze onverkwikkelijke historie kennen wij allemaal. Een niets en niemand ontziende keizer die persoonlijk en met een grote legermacht naar Gent kwam en die zijn geboortestad vernederde als nooit tevoren: minstens 17 Gentenaars werden op basis van een openbaar proces, waar Lambrecht een zeer actieve rol in heeft gespeeld, publiekelijk omgebracht. De stad verloor al haar privileges zodat zij herleid werd naar het niveau van een stad van weinig betekenis. En ook een zware boete moest worden betaald. Dit is een minder aangename kant van het soms wel plezierig voorgestelde deel van de historie die geleid heeft tot de huidige nog steeds vigerende spotnaam van "stroppendragers" voor de Gentenaars. Ook typeert het Karel V als een niets ontziende monarch.[22] En dat moet ons niet verwonderen: per slot van rekening heeft Karel V heel zijn leven lang oorlog gevoerd.

Hoe dan ook werd Lambrecht een bedrag van 600 ponden groot toegewezen voor de in Gent bewezen diensten.[23] Deze worden omschreven als volgt: "*wegens zijn werk en bemoeienissen die hij heeft gedaan om ten tijde van de troebelen te Gent, de hoogste en de heerlijke rechten van de keizer te ondersteunen, en wegens het lange verblijf dat hij heeft moeten hebben, met de voorzitters van Vlaanderen en Artesië, en andere raadslieden, om de delicten te kennen, de beledigingen, de onteigeningen en andere oproer begaan door enige plaatselijke personen, dit buiten elk ander loon, pensioen en gunsten die hij van de keizer kan hebben*". Voor zijn verplaatsingen werd nog eens 348 ponden groot betaald (hij verdiende 60 sols per dag, de voorzitter van het Artesisch gerecht 50).[24]

In 1555 ten slotte maakte Lambrecht de Bryaerde samen met Granvelle, Viglius[25] en nog enkele anderen, deel uit van het gezantschap dat in naam van Karel V te Marcq nabij Ardes in Frankrijk onderhandelde met de gezanten van de Franse en Engelse koning over de voorwaarden voor het afsluiten van een nieuw vredesverdrag tussen Frankrijk en de keizer. Dat vredesonderhandelingen aangevat worden ná het staken van de strijd lijkt ons aannemelijk. Men zou er dus kunnen van uit gaan dat die dan met rustig overleg kunnen starten. Niets is echter minder waar in die tijd. Daarom even een toenmalig verschenen verslagje aanhalen: *"Aldus verliep geheel dat rampzalig jaer, waer de noordelyke provinciën van Frankryk, zoo wel als onze zuidelyke, meer by geleden hadden dan de geschiedenis verhalen kan. Het werd december, eer de landlieden en dorpelingen van beide kanten verademen mogten en bedacht werden om de geringe overblyfsels hunner neêrgeblaekte hutten op te zamelen. En nog was er geen eind te voorzien aen den bloedigen twist, die reeds twee volle jaren geduerd had. 't Is waer, daer werden te Marcq (een dorp tusschen Ardres en Grevelingen), in den loop van Mei 1555, vredehandelingen aengeknoopt onder de bemiddeling van Engeland; maer zy bragten niets uit, en de kryg ging ongelukkiglyk voort, of liever hy werd niet onderbroken, want te midden der conferentiën zelf pleegde men wederzydsche vyandlykheden en vernieuwde men de legers".*[26] Dit waren de reële omstandigheden waarin gewerkt moest worden om de expansiedrang van Frankrijk tegen te gaan. Niet te verwonderen

dat de onderhandelingen, die na de troonsafstand van Keizer Karel nog verdergezet werden, mislukten.[27]

Wellicht is deze onderhandeling de laatste openbare opdracht geweest voor Ridder Lambrecht de Bryaerde. Keizer Karel trad af op 25 oktober 1555. Enkele maanden later deed Lambrecht een even merkwaardige stap: hoewel aangesteld voor het leven zoals zijn keizer, trad hij op zijn beurt af als voorzitter van de Grote Raad.

Geen klein bier dus, dat leven. Misschien dat het ons daarom niet moet verbazen dat de toch wel grondige genealogieën die geconsulteerd werden, niet spreken van het verblijf van Lambrecht de Bryaerde te Liezele. Ook werd het kasteel slechts door hem aangekocht in 1549, acht jaar voor zijn overlijden dus. Nu is het zo dat het statuut van zowel raadsheer als rekwestmeester, en zeker dat van president van de raad, op zich al zo een prestige inhield dat het een riante residentie te Mechelen, permanente zetel van de Grote Raad, kon (en moest) inhouden. Het kan dus perfect dat het kasteel te Liezele slechts een zomerresidentie was, een soort van al dan niet druk bezocht buitenverblijf.

In die zin, en rekening gehouden met het feit dat Lambrecht zowat met de hele high society van toen in contact kwam, is het niet uitgesloten, zelfs zeer aanneembaar, dat op zijn kasteel eminente en zelfs historische figuren uit zijn tijd te gast zijn geweest. Iets waar de gewone dorpelingen wellicht niet veel meer van zullen gemerkt hebben dan een snel voorbijrijdende koets op de hobbelige weg.

Een pikant detail wordt hier onthuld door een vorser betreffende de aankoop van Schemelbert die Lambrecht deed van de toenmalige eigenaar, Guillaume Waelwyck, ontvanger-generaal van Oost-Vlaanderen en later hoogbaljuw van het Land van Waas.[28] Omdat Lambrecht bij deze aankoop bedrogen zou zijn geweest, spande hij in 1554-1555 tegen deze verkoper een proces in voor, jawel, de Grote Raad van Mechelen. Het kan dus overal voorkomen, bedrog, ook bij mensen met hoge functies en waarvan je het niet zou verwachten.

Lang heeft Lambrecht niet kunnen genieten van zijn aankoop. Hij overleed acht jaar nadien, op 10 oktober 1557, in de leeftijd van 67 jaar en werd begraven te Mechelen, in de Sint-Janskerk, waar hij de Sacramentskapel bekostigd had.[29] Zijn begrafenis kreeg de nodige luister.[30] Het graf is verdwenen, maar de grafsteen wordt nog altijd bewaard in de muur van het koor aan de epistelzijde. Het grafschrift luidt als volgt: "*Cy gist le Noble Home Messire Lambert de Briarde, Chevalier, President du grand Conseil à Malines, qui trespassa le x. d'Octobre L'An M.D.LVII Et Dame Marguerite Micault,Sa Compaigne, Laquelle deceda Le xxvii. d'Octobre M.DMXCVI.*" Het betekent zoveel als: hier ligt de Edele Heer Messire Lambert de Briarde, ridder, Voorzitter van de Grote raad te Mechelen, die overleed op 10 oktober van het jaar 1557 en Dame Marguerite Micault, zijn echtgenote, die overleed de 27ste oktober 1596.

In de geconsulteerde literatuur wordt Lambrecht nooit "heer van Liezele" genoemd. Evenmin komt die titel voor op zijn grafsteen. Wellicht omdat te zijner tijd Liezele geen heerlijkheid was en hij die titel niet heeft kunnen verwerven bij de aankoop.[31] Zijn zoon echter kon genieten van het feit dat zijn moeder, na de dood van Lambrecht, van Liezele een heerlijkheid had gemaakt. Zij kocht inderdaad na het overlijden van Lambrecht en nadat (op 31 december 1557) de zoon Nicolas het verhef had gedaan, nl. op 6 februari 1558-1559, voor 2.150 gulden het deel van de rechtsmacht en het cijnsrecht dat de soeverein bezat. Hierdoor kon er te Liezele een eigen schepenbank worden opgericht wat echter – in tegenstelling wat A. Wauters in *"Environs de Bruxelles"* een Merchtemse dichter laat beweren – niets met generositeit te maken had, maar wel met het zich verzekeren van een gedegen inkomen door het innen, naast het ontvangen van huren en cijnzen, van boeten bij de bestraffing van kleine en grote delicten begaan door onze voorvaderen.[32]

Uitsnede van de kaart van Liezele door landmeter Segers in 1778 met een zicht op Schemelbert (fotoarchief Linsella)

Aan Lambrecht de Bryaerde werd lange tijd, ten onrechte zo blijkt thans, een boek toegeschreven met als titel "*Style ende maniere van procederen in de Camere van den Raede in Vlaendren*". Volgens J. Monballyu[33] is dit te wijten aan het feit, dat de Antwerpse drukker-uitgever H. de Laet in 1562 dit werk liet verschijnen onder de titel "*Tractaet. Hoe ende in wat manieren dat men naer dispositie van geschreven Rechten schuldich is ende behoort te procederen in Accien, personele, criminele, reële, mixte ende oock in Beneficialibus.*

Ghemaect bij M. Lambrecht de Royarde. riddere ende in sinen tijt President van den grooten Rade van Mechelen. Thantwerpen by Hans de Laet in de Rape. M.D.LXII". Op basis van de inhoud van het boek kan echter aangetoond worden dat de werkelijke auteur al vóór 1519 en zelfs in de periode 1508-1510, bij de Raad van Vlaanderen werkzaam was. De echte auteur, besluit de vorser, is dan ook Fransoys de Rycke, toenmalig advocaat bij de Raad van Vlaanderen. Verder is er in diverse bronnen ook aangehaald (zelfs door eminente rechtspractici) dat hij een verzameling van rechtspraak zou hebben aangelegd. Deze is echter nooit gepubliceerd geworden en het manuscript is nooit gevonden.

Het wapen van Lambrecht de Bryaerde ten slotte kan heraldisch worden omschreven als volgt: in zilver drie linksgewende jachthorens van sabel gevoerd, beslagen en gesnoerd van keel, gebroken met een uitgeschulpte zoom van keel.

Na zijn overlijden werd zijn enige zoon, Nicolas, zijn rechtsopvolger. Hij deed het verhef op 31 december 1557. Wie was hij? Verschillende bronnen vermelden dat hij de zoon is uit het eerste huwelijk van Lambrecht met Marie Han(n)eton.[34] Voor anderen is zijn moeder Margaretha Micault. Hij wordt wel, in tegenstelling tot zijn vader, door historicus A. Bonvarlet, "*Heer van Leyseele*" genoemd.

Let wel dat op de huidige grens met Frankrijk het West-Vlaamse dorpje Leisele ligt. De verleiding bestaat om Heer van Leyseele te "vertalen" als Heer van Leisele en niet als Heer van Liezele. Nochtans kon Nicolas, als opvolger van zijn vader en nadat in 1559 zijn moeder de hogere en lagere rechtbank voor Liezele had afgekocht zich terecht Heer van Liezele noemen. Dumont duidt hem aan als '*Seigneur de Lyselle*', een van de door A. Wauters gesignaleerde schrijfwijzen van de naam Liezele. Wij gaan er dus van uit dat hier wel degelijk met Leysseele/Lyselle de toenmalige heerlijkheid Liezele wordt bedoeld. Deze stelling wordt kracht bijgezet door het grafschrift van de dochter van Nicolas de Bryaerde, Philipotte, dat zegt: "*Et d'dame Philipotte de Briarde, sa compagne, fille de messiere Nicolas, en son vivant Sr de Lizele, bourghmre et echevin du terroir du Franc…*". Hier kan de specifieke Franse klemtoon niet meer spelen vermits op het einde slechts één "l" en geen "s" maar een "z" wordt gebruikt.

Nicolas wordt ook aangeduid als grootbaljuw van de stad en kasselrij van Bergues (Sint-Winoksbergen). Een even pikant detail is echter dat hij deze laatste functie verloor door niet te willen voldoen aan de verplichting van het domicilie. Dit wordt als volgt uitgelegd in een handgeschreven notitie (van M. Vernimmen de Vinckhof, magistraat te Sint-Winoksbergen), aangehaald in de voormelde "Généalogie" (blz. 69): "*Hij resideerde tot Mechelen: hij heeft niet willen commen resideeren, iegenstaende de instantie van de wet ende ordre van 't gouvernement. De stadt versoechte syne residentie, voor ende achter ter brant, ter oorsaeke van de troubelen; en niet willende commen resideeren, wiert in syn plaetse genaemt op bevel van den hertoghen van Savoyen, tot date 21 maerte 1558 (vieux style), Jonckeer Jacques van Bierne.*" Je moet het maar doen. De vraag is echter of hier niets anders aan de gang was, met name de oprukkende godsdienstgeschillen die in 1566 in de Nederlanden culmineerden met de Beeldenstorm en de repressie die daarna gevoerd werd door Filips II. Misschien stond hem wel een lot voor ogen dat een neef, Adolf de Bryaerde, enkele jaren later in Duinkerken zou overkomen.[35]

Ook van deze nieuwe eigenaar/bewoner van Schemelbert wordt dus gezegd dat hij te Mechelen verbleef. Moeilijk te rijmen met zijn functies die hij uitoefende of had kunnen uitoefenen in de nabijheid van de kust. Tussen de jaren 1567 en 1573 was hij trouwens verschillende keren burgemeester van het Brugse Vrije. Nadien, in 1575, werd hem een andere publieke functie aangeboden, namelijk deze van schepen van het Noordvrije (een deel van het Brugse Vrije). In dit verband wordt gezegd dat hij zich, tijdens de "strubbelingen" *(les troubles),* ging verschuilen in Kortrijk. Hier sterft hij in 1580 of 1581.

Met zijn vrouw Adrienne de Duernaghele, dochter van de heer van Vroylande en van Zegershove, trouwde hij op 31 augustus 1557 en had met haar zeven kinderen waarvan de eerste zes jong stierven (er werden geen geboorteplaatsen aangegeven). De jongste dochter, Philipotte, overleefde hem weliswaar, maar het geslacht Lambrecht de Bryaerde liep met het overlijden van zijn zoon, bij gebreke aan mannelijke afstammelingen, onherroepelijk ten einde.[36]

Rest ons nog de tweede vrouw van Lambrecht en de vermoedelijke moeder van Nicolaas te belichten. Zij luistert naar de naam Marguerite/Margaretha Micault en is dochter van Jean/Jan Micault, ridder, *heer van* Indevelde, Oistersteijn, Hijselaer en Aertselaer, raadslid en ontvanger-generaal van de Raad van Financiën, schatbewaarder van de Orde van het Gulden Vlies. Haar voorouders stamden uit Frankrijk. Zij overlijdt op 27 oktober 1596 en overleeft haar man dus met 39 jaar en haar eigen zoon met 16 jaar. Haar eerste dochter wordt via een huwelijk teruggevonden, maar eigenlijk ontbreken voldoende gegevens. Haar tweede dochter, Liévine, daarentegen trouwt met Gisbert de Bronckhorst, ridder, heer van Schoten.

Het historisch pad van deze familie Micault kan gereconstrueerd worden aan de hand van een publicatie verschenen in Dijon.[37] Hierin wordt vermeld dat het om een zeer oud Bourgondisch geslacht gaat. Philibert Micault, zoon van Guyot en N. de la Balme, overleed als heer van Pommard rond 1521. Hij was getrouwd met Jeanne de Conroy zoals o.m. blijkt uit de overblijfselen van een glasraam door deze familie geschonken aan de kerk van het dorp Pommard. Er waren drie zonen. De oudste, Jean, zakte af naar Vlaanderen om hier carrière te maken. Hij werd schatbewaarder van de orde van het Gulden Vlies en ontvanger-generaal van de schatkist, zeg maar eindverantwoordelijke voor de belastingontvangsten van de keizer.[38] Hij wordt voor het eerst vermeld in 1506 toen hij Filips de Schone vergezelde op zijn tweede en tevens laatste reis naar Spanje.[39] Op 3 december 1531 werd hij geridderd door Keizer Karel.[40] Hij zal te Brussel overlijden in 1539.

Hij huwde met Liviene Cats van Welle (+1547), dochter van ridder Claes Lievense van Cats, schout en baljuw van Zierikzee en raadsheer in het hof van Holland, en had met haar zeven kinderen, drie zonen en vier dochters, onder wie Margaretha, de latere Vrouwe van Liezele.

Na het overlijden van zijn ouders (beiden werden begraven in de Sint-Goedele te Brussel[41]) liet in 1547-49 zoon Nicolas door Jan Cornelisz. Vermeyen, hofschilder van Karel V, een triptiek schilderen waarop de ganse familie wordt afgebeeld, dus ook Margaretha.

Deze triptiek was bestemd voor de Heilige Sacramentskapel van de Brusselse Sint-Goedele waar Jean Micault en zijn echtgenote begraven lagen. In dezelfde kerk lag echter Philippe Hanneton, de voorganger van Jean Micault in enkele van zijn functies, eveneens begraven. En deze familie had een triptiek laten uitvoeren bij de vermaarde hofschilder Bernard van Orley. Dan konden de Micaults toch niet onderdoen. Te meer trouwens dat Philippe Hanneton de vader was van Marie Hanneton, de eerste vrouw van Lambrecht, zijn eerste schoonvader dus. Van een netwerk gesproken.

De gefortuneerde familie Micault leefde uiteraard in een luxueus huis dicht bij het keizerlijk hof te Brussel. Maar zij bezat ook een indrukwekkend, op de grondvesten na thans verdwenen kasteel in Zeeland (Oosterstein) en het hof Indevelde, in het Vlaams-Brabantse Eppegem (Zemst). Hiervan schiet nog nauwelijks iets over. Wel lag het aan een straat die nog steeds Kattenhuisstraat wordt genoemd. Misschien zo vernoemd naar het vroeger in de volksmond zogeheten "cattenhuys", een volkse naamgeving voor het kasteel die wellicht zijn oorsprong vond in het wapenschild van de Micaults, waarop drie katten staan afgebeeld. Later zal een nazaat van een van de broers van Margaretha, heer van Diepensteyn (Steenhuffel) worden. Thans is het geslacht Micault in ons land echter uitgestorven.

Tot slot nog een tastbaar bewijs van wat eens de Vrouwe van Liezele was: haar handtekening op haar testament verleden voor Notaris Jonker Anthonis van Woerden van Wet, NA. Haarlem, nr. 5, fol. 60, d.d. 3 juni 1583. De getuige bij het testament is Pieter Pietersz., een Haarlems schilder, zoon van Pieter Aerts, alias "Lange Pier", een Antwerps schilder die uitgeweken was naar Haarlem.

Hoe en in welke omstandigheden Margaretha Micault in 1583 in Haarlem (bij Amsterdam) is terechtgekomen is nog uit te zoeken. Haar moeder was wel een telg uit een Gouda's geslacht. Nicolaas van Welle, vader van haar moeder was burggraaf van Gouda. Haar dochter Livine, getrouwd met Gijsbrecht van Bronckhorst, wier oorsprong ook in Nederland ligt, maar hier verbleef, stierf vrij jong. Haar zoon stierf in 1580 of 1581. Zij overleefde ze allemaal. Wanneer wij aannemen dat Margaretha geboren werd in 1510 was zij 86 jaar oud als zij in oktober 1596 in Mechelen sterft. Een ouderdom, rekening gehouden met de periode waarin zij leefde, om u tegen te zeggen.

Bewoners-eigenaars Hof Schemelbert te Liezele[42] *		**Toelichting**
Pieter Vandertommen en Beatrix Lombaerts	1410	
Egidius Vandertommen	x	Zoon van Pieter Vandertommen - vererving
Beatrix Vandertommen en Hendrik Vanderpoirten	1454	Beatrix is dochter van Pieter Vertommen
Jan Vanderpoirten	1483	Zoon van Hendrik Vanderpoirten
Jan Vanderpoirten	1508	Zoon van Jan Vanderpoirten
Egidius (of Gillis) Vanderpoirten (neef)	1527	Zoon van Hendrik Vanderpoirten - Vandertommen - verkoping
Willem van Wailwijck-Marie de Locqenghien	1542	Willem van Wailwijck was rentmeester-gen. Voor W.-Vlaanderen - aankoop
Lambrecht de Briaerde-Margaretha Mic(h)ault	**1549**	**Lambrecht de Briaerde, ridder, hoog keizerlijk functionaris - aankoop**
Nicolaes en Livina de Briaerde	1557	Oudste zoon van Lambrecht de Briaerde zijn dochter uit zijn 2de huwelijk
Andreas (de) Sandelin	1587	Neef van Nicolaes de Briaerde
Adolf de Heetvelde/van den Heetvelde-Catharina Sandelin	?	Catharina (de) Sandelin is zuster van Andreas (de) Sandelin
Jean de Bourgogne Falaix-Catharina Strickaert	1600	Jean de Bourgogne (Frans koningshuis) was gouverneur van Herentals
Nicolas de Bourgogne-Van Belle	1613	Tweede oudste zoon van Jean de Bourgogne, infanteriekapitein in Spaanse dienst
Antoon en Johanna-Maria de Bourgogne	1626	Oudste zoon (fransciscaan) en zus (zonder erfgenamen) van Nicolas de Bourgogne
Ferdinand Le Cocq	1632	Kapitein infanterie (overlijdt 8 jaar later) - aankoop
Ferdinand Le Cocq	1644	Neef van Ferdinand Le Cocq - wordt monnik
Gaspar Le Cocq	1656	Broer van vorige eigenaar Ferdinand Le Cocq

?	1683	Oudste zoon en dochter van Gaspar Le Cocq
Karel-Frans Van Blyleven-Isabelle de Pottere	1685	Heer van Sint-Jan en Jamblegest - aankoop
Isabelle de Pottere	1704	Vrouw van Karel Van Blyleven
Alexander-Jozef Rubens-Catharina Van Parys	1712	Kleinzoon van Pieter Pauwel Rubens, Ontvanger-Generaal - aankoop
Alexander-Jacob Van Parys	1752	Neef van Alexander Rubens, dr. in de rechten en theoloog, priester
Jan-Baptist Van Parys	1756	Broer van Alexander Van Parys, priester en domheer
François de Respani-Alexandrine Van Parys	1787	Zuster van Jan-Baptist Van Parys. F. de Respani was graaf
Alexander de Respani	?	Zoon van François de Respani
Jan Baptist Vanderfosse-Catharina de Respani	?	Zuster van Alexander de Respani. Jan Baptist vanderfosse was zeer hoge functionaris
Onverdeeldheid Jan Baptist vanderfosse	1797	Onverdeeldheid bestaande uit vier dochters en twee zonen (Burggraaf Alexander en zijn broer (geen burggraaf) Hijacinthe)
Hijacinthe Vanderfosse	1801	Hijacinthe was, o.m, Ontvanger-gen. en burgemeester van Brussel - deling
Jan-Baptist Demeure	1832	Brussels eigenaar - rentenier - aankoop
Jules-Louis Demeure	1855	Eigenaar-rentenier. Zoon van Jan-Baptist Demeure - erfenis. Sterft kinderloos
Onverdeeldheid J. L. Demeure	1884	Onverdeeldheid bestaande uit zes familieleden
Charles en Alfred Houette	1904	Charles was hoge ambtenaar in Parijs, zijn broer korvetkapitein in het Franse leger - deling
Arthur Heyvaert-Basteyns en Robert Basteyns	1904	Robert Basteyns was toen kandidaat notaris te Liezele - aankoop
Matthieu Hendrick	1911	Waalse nijveraar - aankoop
Onverdeeldheid Matthieu Hendrick		Volledige afbraak door Belgische genie en anderen in 1914
Louis D'Hooghe-Callaerts	1929	Nieuwbouw (privéwoning) in 1933
Louis D'Hooghe en onverdeeldheid Callaerts	1938	
Willy-Willem-André Koopal	1939	
Onverdeeldheid Belgische Staat + Julia Pigeolet	1946	
VZW "Vereniging der Parochiale Werken van de Dekenij Puurs"	1947	Herbestemming als "parochiële residentie" en "wandelheem" (minieme verbouwing)
De Windt-Rottiers	1959	Herbestemming als restaurant (geen verbouwing)
Weymans-Van Herp	1964	Herbestemming als "bejaardenpension" (enige verbouwing)
VZW " 't Onzent" en VZW "Klein-Brabant"	1979	Herbestemming als begeleidingscentrum voor andersvaliden - grondige verbouwing
VZW " 't Onzent"	1987	Idem

---

1 Hof Schemelbert, Dr. A. Th. W. Bellemans, 1948

2 Duinkerken behoorde tot de reeks havensteden die door de Vlaamse graven Diederik van de Elzas en Filips van de Elzas langs de Noordzeekust gesticht zijn. Deze haven speelde ten tijde van Filips II een grote rol en was tot de Vrede van Utrecht in 1662 deel van het graafschap Vlaanderen.

3 Pierre FAUCONNIER, *Description historique de Dunkerque*, 1730, deel 1, blz. 57

4 *Annales du Comité Flamand de France*, 1858-1859, deel IV, blz. 67-68. Alexandre Bonvarlet was Frans-Vlaams historicus en lange tijd voorzitter van het *Comité flamand de France*, een instelling die decennialang ijverde voor het behoud van het Vlaams karakter van Frans-Vlaanderen. Hij was ook buitenlands erelid van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde.

5 Wat dan weer wordt tegengesproken door de tekst van de schenking aan de armentafel in 1330 waarvoor gevraagd wordt missen te doen "*celebreeren in de kercke aldaer… voor Willem de Briard ende jonckvrauwe Magriete, syn huysvrauwe…*" In een andere is sprake van een gift van *Pieter Vanden Briaerde* (terwijl zijn grafsteen meldt: *hier lighet Pieter van Briarde*). Wat verder worden missen gevraagd voor jonkheer *Andries van Briarde*, overgrootvader van Lambrecht…

6 De kasselrij is een bestuurlijk en rechterlijk gebied met aan het hoofd een kastelein of burggraaf, die zowel bestuurlijke als rechterlijke bevoegdheden had en wiens ambt erfelijk was.

7 In 1517 doet Andries enkele schenkingen: zo moet o.m. "*den heer pastoor sorghen ofte de drie wekelick singhende missen ghefundeert door Jo' Andries van Briarde, alle weken ghedaen worden*"…

8 De universiteit Leuven werd opgericht in 1424. Om lid te worden van de Raad moest bij een van deze drie universiteiten de doctorstitel behaald worden (Godenne, in *Iconografie van de leden van de Grote Raad van Mechelen*, 1951). Zij werden nl. ondersteund door Karel V.

9 Gentse Schuttersgilde. In 1500, het geboortejaar van zijn zoon, Karel, schoot Filips de Schone de koningsvogel. In 1515 werd de toekomstige Karel V ook lid van deze gilde.

10 De Orde van het Gulden Vlies werd in 1430 gesticht door Filips de Goede als tegenhanger van de (Engelse) Orde van de Kousenband, om de hoogste adel aan zich te binden. De orde werd erkend door de paus en genoot pauselijke privileges. De vliesridders waren niet onderworpen aan de wereldlijke rechtsmacht, maar aan het eigen gerecht van de orde. Tijdens de regering van Filips II werd deze bepaling genegeerd. De veroordeling in 1568 door de "bloedraad" en de daaropvolgende terechtstelling van de graven van Egmond en Hoorn, beiden Ridders van het Gulden Vlies, was in strijd met deze bepalingen. Thans bestaat de orde nog altijd met een Spaanse en Oostenrijkse (Habsburgse) tak.

11 Het zal misschien verwonderen dat beide schoonvaders van Lambrecht schatbewaarders waren van de Orde van het Gulden Vlies. In dit verband laat Mario Damen (in: *De schenkers van Scheut. Het glasmecenaat van een kartuizerklooster, 1450-1530,* blz. 90) ons een kijkje nemen in de interne keuken. Op 23 november stelde de schatbewaarder van de orde, Louis Quarré, aan het kapittel voor om hem (Jean Micault) tot zijn adjunct-tresorier te benoemen. Men zag toen af van een besluit omdat er nog een kaper op de kust was, te weten de audiencier Philippe Hanneton aan wie het ambt in een eerder stadium al beloofd was. Maar de ontvanger-generaal had machtige vrienden en op 16 maart 1517 stuurde keizer Maximiliaan persoonlijk een aanbevelingsbrief voor Micault aan zijn kleinzoon Karel. Ook al besloot men uiteindelijk om Hanneton te benoemen, Micault zou later alsnog het ambt gaan bekleden.

[12] In "*Mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers";* volume 20 - blz. 70. Een rekwestmeester is iemand die onderzoekingen doet en getuigenverhoren afneemt.

[13] De Geheime Raad was een van de componenten van de zogenaamde collaterale raden die door keizer Karel V werden opgericht om de bestuurlijke taken in zijn domeinen te verzekeren. De twee andere waren de Raad van State en de Financiële raad. De Geheime Raad was veruit de belangrijkste van de drie. Hij vergaderde dagelijks onder leiding van de vorst of de landvoogd(es) en controleerde de uitvoering van de centrale politiek. Een van de voornaamste taken was dus het adviseren bij en het opstellen en uitvaardigen van de bestuurlijke ordonnantiën. Een soort van parlement dus. Ook kon de raad (via de procedure van gratieverlening) wegen op de vonnissen, al dan niet reeds uitgesproken. De Geheime Raad vergezelde de vorst of de landvoogd op al zijn reizen om, ter plaatse, in te grijpen waar nodig.

[14] Het is niet uitgesloten dat hij ook deel heeft uitgemaakt van de Geheime Raad. Verschillende bronnen geven dit aan. Ook kan het afgeleid worden uit de vermelding onder zijn wapenschild in de *Trophées tant sacrées que profanes du Duché de Brabant: Supplement ..., Volume 3,* door Christophe Butkens: *Messire Lambert de Briarde, Chevalier, succeda à Messire Nicolas Everard par patente de l'an 1532. Il avait été auparavant Conseiller au Grand Conseil & au Conseil Privé.* Hij zou dus beide functies een tijd gecombineerd hebben.

[15] De Grote Raad van Mechelen was vanaf de vijftiende eeuw het hoogste rechtscollege in de Nederlanden. Leden van de hofhouding en ridders van het Gulden Vlies, bijvoorbeeld, konden enkel en alleen voor de Grote Raad gedaagd worden. Hij bleef in de Zuidelijke Nederlanden bestaan tot de Franse bezetting. Er werden drie talen gehanteerd: Vlaams, Frans en Duits.

[16] Deze algemeen verspreide informatie wordt bevestigd door het *Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren1428-1861* (Historici.nl)

[17] Dit is ongebruikelijk. Normaal wordt de functie van voorzitter – zoals die van alle leden van de raad – uitgeoefend tot aan het overlijden. Zo is Lambrecht pas voorzitter kunnen worden na het overlijden van zijn voorganger Nicolaas Everaarts. De opvolger van Lambrecht werd aangesteld op 18 februari 1556 (*Trophées tant sacrées que profanes du Duché de Brabant: Supplement ..., Volume 3,* Christophe Butkens). Dat betekent dus dat zijn ontslag vóór deze datum gegeven werd.

[18] In 1530 vond, op de dag van Sint Felix, een stormvloed plaats. Grote delen van Zeeland (Beveland) en Vlaanderen werden overspoeld door het water. In het gebied ten oosten van Yerseke, werden 18 dorpen en ook de stad Reimerswaal weggevaagd. Het land kon niet heringenomen worden, ondanks vele pogingen tot herbedijking. Het overstroomde gebied wordt nu 'het verdronken land van Zuid-Beveland' genoemd.

[19] Aldus C. Dekker in "*Tussen twee vloeden. De strijd tegen het water in Zeeland bewesten Schelde tussen 1530 en 1532".* Pdf van vóór de publicatie van *"Geld in het water"* een boek dat hij schreef samen met Roland Baeten.

[20] Zij worden op dezelfde dag (27 februari 1533) geschreven. De geheime instructie gaat als volgt: *Instruction secrete a vous, nostre ame y fial messire lamberd de Briarde, chevalier en nostre grand conseil en noz pays d'embas… Aussy prendrez garde que le dict nunce ne meyne practiques ou mectre en avant…*(geheime opdracht aan u, onze beminde en trouwe heer Lambert de Briarde, ridder en onze grote raadsman in ons derwaarts land… Ook moet u erover waken dat de gezegde nuntius geen praktijken uithaalt of (dingen) vooropzet die…). Hieruit vloeit o.a. voort dat Lambrecht in feite de gezant van de paus, waarmee hij op reis gezonden werd, in het oog moest houden…

[21] De Duitse vorsten voerden uiteindelijk in 1546-47 de Schmalkaldische Oorlog. Karel V had door andere oorlogen eerder geen gelegenheid gezien om tegen de protestanten op te treden. De oorlog werd in april 1547 beslecht door een verpletterende overwinning van Karel V te Mühlberg. Toch was dit geen definitieve nederlaag voor de protestanten.

[22] Onder zijn bewind werd Rome geplunderd op eenzelfde bloeddorstige en systematische manier als de muitende Spaanse soldaten onder het bewind van Filips II Antwerpen hebben geplunderd en gemolesteerd

[23] Als men dan weet dat de voorzitter van de Grote Raad van Mechelen ten tijde ven Albrecht en Isabella 1200 pond per jaar kreeg, werd deze door de omstandigheden gecreëerde "bijjob" dan toch wel bijzonder goed betaald (info uit scriptie Björn Volckaert op http://www.ethesis.net/geheime_raad/geheime_raad_inhoud.htm).

[24] *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint,* Louis Prosper Gachard, 1846, pagina 527.

[25] Granvelle en Viglius waren bijzonder invloedrijke personen in de Nederlanden

[26] Jan Baptist David, "*Vaderlandsche historie*", deel 9, 17de hoofdstuk, blz. 676. Met "*noordelyke provinciën van Frankryk"* wordt Frans-Vlaanderen bedoeld.

[27] Het mislukken van deze onderhandelingen zou – naast andere redenen – ervoor gezorgd hebben dat Karel V een nog nooit eerder geziene daad zou stellen: hij trad af als keizer in 1555. Een nooit geziene gebeurtenis. Heel het toenmalige Europa was stom verbaasd. Voor de eerste en enige keer in de geschiedenis (behalve de voorchristelijke keizer Diocletianus) trad een keizer af. Niemand wilde dit feit aanvaarden, zeker niet de prinsen van het keizerrijk die zich tegen hem hadden opgesteld. Evenmin was de toestand grondwettelijk voorzien. Aan de keizerlijke waardigheid, zo moeilijk te bereiken, kon niet zo maar verzaakt worden.

[28] J. Monballyu in *Nationaal Biografisch Woordenboek* (Historici.nl) blz. 113-114

[29] In 1546 liep zijn geliefde kerk ernstige schade op bij de ontploffing van de Zandpoort. In 1566, een jaar voor zijn dood, tijdens de godsdiensttroebelen werd zij geplunderd door de geuzen. Nadat in 1572 Mechelen veroverd was door de legers van Alva op bevel van de zoon van zijn ondertussen overleden keizer, werd zij tussen 1580 en 1582 tot kazerne en paardenstal gedegradeerd. Tegen het einde van de 16de eeuw bleef er nog maar een puinhoop van over.

[30] Paquot, in zijn *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas…*, blz. 346, zegt dat hij *"fût enterré avec pompe",* wat zoveel betekent als "*pomp*" in het Engels.

[31] Gangbare praktijk tot aan de Franse revolutie bij de zogenaamde grondadel. Deze titel brengt de koper of verwerver dan ook niet tussen de adellijke families.

[32] Deze afkoopsom van 2.150 gulden was zonder meer een pure geldbelegging en het instellen van een schepenbank geen gracieus gebaar. Zulke afkopen gebeurden maar wanneer uit het verleden reeds gebleken was dat de te verwachten inkomsten uit bestraffingen meer zouden bedragen dan wat een andere belegging zou kunnen opbrengen.

[33] J. Monballyu, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis,* 1981, blz. 361-387.

[34] Wauters, Paquot… versus A. Bonivarlet. Deze laatste geniet echter onze voorkeur omdat hij expliciet laat uitschijnen kennis te hebben van de mening van Paquot maar bij zijn standpunt blijft en ook gewag maakt van een tweede dochter, wat niet bij de anderen gebeurt.

[35] In *"Description historique de Dunkerque*", P. Faulconnier, p. 89, blijkt dat in 1584, bij de onderwerping van Duinkerken, Filips II "grootmoedig" gratie en algemene amnestie verleende. Maar in zijn zeer lange ordonnantie waarin hij al zijn "koninklijke goedheid" ten toon spreidde, maakte hij één pijnlijke uitzondering voor diegenen hierna opgenoemd*: dans cette nôtre présente grace & pardon seront exclus Gaspard Soetere, s'étant porté comme Bailli, Daniel de Burgrave s'y étant respectivement & succesivement porté comme Pensionnaire & Greffier de ladite Ville, Adolphe de Briaerde, Bourguemaître, M. Ghisleyn Bogars, Jean Verbrugghe, Jean Raule, Hans van Cuelen, André Hallebaut, Jean vande Walle fils de Gille, Josse de Heere, Mathieu Vermerch, Jean Heylant, François vanden Dorpe & Thomas Bock.".* Zij hadden niet alleen de kant van de Staten-Generaal gekozen maar ook de kant van de ketters. Opvallend detail in deze is de uitgesproken Vlaamse namen van deze in 1584 ter dood veroordeelde Duinkerkenaren. De administratie van de stad nochtans was toen al Franstalig geworden.

[36] *Annales du Comité Flamand de France,* 1853, deel 4, blz.53.

[37] *Mémoires de l'académie des sciences, arts et belles lettres de Dijon,* tome IX, 1887, Blz. V-VI

[38] Een wel zeer lucratieve bezigheid: de belastingen werden toentertijd verpacht. Al wat de ontvanger meer kon incasseren dan wat de Keizer toekwam, mocht hij dus houden (cfr Joost Vander Auwera in "Kunst en financiën in Europa", 2010).

[39] Filips de Schone, vader van Karel V (Keizer Karel) te Lier getrouwd met Johanna van Castilië (Johanna de Waanzinnige), en hierdoor tevens koning van Spanje geworden, zou in nogal troebele omstandigheden tijdens deze reis overlijden in de Spaanse stad Burgos.

[40] Bij deze zal Jean Micault, op aandringen van zijn schoonzoon, Lambrecht de Bryaerde, voor Erasmus, augustijner kanunnik, theoloog, humanist, schrijver en filosoof, een "leefloon" proberen te bedingen. Lambrecht behoorde nl. tot de vriendenkring van de vermaarde Erasmus.

[41] Jan Micault stichtte in St. Goedele een altaar, gewijd aan Lazarus, en dagelijkse zielmissen. Op zijn grafsteen waarop de wapens van hem en zijn vrouw voorkomen wordt vermeld: "Hier leeijt begvê heer Jan Michault riddre raedt der kaijserlije maiesteit en tresoriē vē de orderen vē den gulden vliese die sterf de vij septebri an. xvc en xxxix" (aangehaald in "*Nederlandsche en andere oudheden. De Heerlijkheden van het Land van Mechelen. Niel en zijne heeren*" door J. Th. de Raadt, Dietsche Warande, 2de jaargang, p. 541).

[42] Gegevens: A. Bellemans, S. Droeshout en J. Segers. Actualisering en correctie (van 1797 af): A. Van Assche.

Proeve van Klein-Brabantse bibliografie (deel 16)

Paul Servaes

Thomas ABELSHAUSEN, Emile Verhaeren een profiel, in *Provincie Antwerpen 100% Expo,* Antwerpen, Prospekta, centrum voor kunstcommunicatie, nr. 26, maart-mei 2019, p. 37-39

Simon ANDRIES, De aanpak van de pensioenhervorming was één grote gemiste kans, zegt Erik SCHOKKAERT [Puurs], (KU Leuven) lid van de Academische Pensioenraad, in *De Standaard,* 14 mei 2018

Chris APERS, In het winkelkarretje van abt Blijleven: de aankoop van het Hof van Coolhem (1470), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, nr. 29*, mei 2018, p. 63-67

Paul ARON, Verhaeren en Montald: een vriendschap onder kunstenaars/une amitié d'artistes, in *Rik Hemmerijckx en Vic Nachtergaele, Verhaeren Montald*, p. 26-41

Patrick AUWELAERT, Frieda Van Dun: 4 seizoenen, Antwerpse kunstenares in dialoog met dichter Emile Verhaeren, in *Doorbraak,* 24 maart 2018

Patrick AUWELAERT, Schilder Constant Montald in het Emile Verhaerenmuseum 'Verhaeren/Montald: Vriendschap, kunst en poëzie', in *Doorbraak,* 30 juli 2018

Lieven BAERT, Winterbal in het hôtel d'Ursel, in *Kasteel d'Ursel Magazine, nr. 55*, augustus-september- oktober 2018, p.12-13

BECO, Louis Callaert verkozen tot erelid [van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland], in *Deze Week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 18 juli 2018

BECO, Puurse schrijft boek over De Zwarte Hand, in *Deze Week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 12 september 2018

BECO, Sint-Amands, Dichterscollectief brengt eigen werk, in *Deze Week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 24 oktober 2018

BECO, Bornemnaar [Jean-Paul Dullers] laat hond verhaal vertellen, in *Deze Week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 7 november 2018

BECO, Sint-Amands, Hever-Stam zoekt info over winkeltjes van weleer, in *Deze Week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 21 november 2018

BECO, Sint-Amands krijgt kunstwerk, in *Deze Week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 2 januari 2019

BECO, Puurs-Sint-Amands: Het kan: levensmotto en boek, in *Deze Week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 30 januari 2019

BECO, Archeologische vondst [te Wintam], in *Deze Week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 13 maart 2019

BECO, Bornemse organist [Bart Jacobs] wint prestigieuze prijs "Diapason d'or", in *Deze Week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 17 april 2019

René BEGON, Rencontre: Rik Hemmerijckx, conservateur du musée Verhaeren, Une haute distinction française pour le musée Verhaeren, in *Le Carnet et Les Instants,* Brussel, nr. 201, januari-maart 2019, p. 27-30

Peter BENOY, Een ode aan de vriendschap. Kanttekening over de Verhaerens en de Montalds, in *Provincie Antwerpen 100% Expo,* Antwerpen, Prospekta-centrum voor kunstcommunicatie, nr. 23, juni-augustus 2018, p. 15

René BEYST, Karel van den Bossche overleden, in *Gouwtijdingen,* Heemkunde Gouw Antwerpen, 55ste jrg., 2018, nr. 1, p. 2-3

Bart BIESBROUCK (redactie), *Vergeten Linies III, Militair erfgoed binnen de Antwerpse fortengordels op luchtfoto en lidar,* Antwerpen, Provinciebestuur, Dienst Erfgoed, Reeks "Streekgericht", 343 blz.

Philip BOËL, *Les Voyages d'Emile,* 2018, In eigen beheer

BORNEM, Kunst en muziek in nieuwe inkomhal ziekenhuis, in *Het Nieuwsblad,* maart 2019

BORNEM, Leraar Academie ontvangt Diapason d'Or [Bart Jacobs], in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 15, 10 april 2019, p. 4

BORNEM, Kerken onder de loep genomen, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 17, 24 april 2018, p. 18

BORNEM, Kunst in de bib [Karel Daelemans], in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 17, 24 april 2018, p. 24

BORNEM, Outdoorfriends of living colors stelt aquarel voor, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 19, 8 mei 2019, p. 6

BORNEM MAGAZINE, Bornem Gemeentebestuur, nr. 2, 10 april-10 juni 2018, 24 blz. (Bekende Bornemnaar: muzikante Hannelore Vander Elst; Rondje Bornem: Wintam; Vroeger is het nu van toen: Huize Eyckerheide; Waar ligt het park van de abdij en hoe groot is dat?)

BORNEM MAGAZINE, Bornem, Gemeentebestuur, nr. 3, 10 juli-10 oktober 2018, 24 blz. (Bekende Bornemnaar: weervouw Sabine Hagedoren; Bornem Babbel: "Ambachtelijk mandenvlechten is een ware kunst"; Rondje Bornem: Buitenland; Erfgoed: Vroeger is het nu van toen. Bornem door de jaren heen! Oud-Antwerpen)

BORNEM MAGAZINE, Bornem, Gemeentebestuur, nr. 4, 10 oktober-10 januari 2019, 24 blz. (Bekende Bornemnaar: Romelu Lukaku; Fotoclubs: De Waai; Flash)

BORNEM MAGAZINE, Bornem, Gemeentebestuur, nr. 1, 10 januari-10 april 2019, 24 blz. (Het Kapelleke van Luipegem; Op ontdekkingstocht doorheen Klein-Brabant, land van Stille waters)

BORNEM MAGAZINE, Bornem, Gemeentebestuur, nr. 2, 10 april-10 juli 2019, 24 blz. (Bekende Bornemnaar: Jean-Pierre Grumeau; Musea in de kijker: Scheepvaartmuseum Mariekerke, Ons Klein-Brabants boerenerf Havesdonckhoevemuseum Wintam, De Zilverreiger in Weert; Erfgoeddag zondag 28 april: De Zilverreiger, Basisschool OLVP, Atelier Jenart; Hoogtij, feest op 16 juni in de Scheldevallei)

Birte BORREMANS, *Steentje en het meisje,* In eigen beheer, 2018

Walt BOSMANS, Hingene: Kasteel d'Ursel kan voormalig schildersatelier tijdelijk niet meer verhuren als vakantiewoning, in *Het Nieuwsblad,* 18 december 2018

BRIEVEN VAN EMILE, Sint-Amands, Emile Verhaerengenootschap, nr. 25, oktober 2018 (Een pointillistisch portret van Verhaeren door Louis Hayet; In memoriam Les Heures claires; Een belangrijk Chinees vertaler van Verhaeren; Vladimir Ivaneanu, Les Hantises 2.0; Le Monde d'hier illustré van Stefan Zweig; Samen in poëzie 5 stemmen - 5 karakters - 5 dichters)

BRIEVEN VAN EMILE, Sint-Amands, Emile Verhaerengenootschap, nr. 26, februari 2019 (Expo: Verhaeren, een profiel; Théo Van Rysselberghe, portrettist van Emile Verhaeren; Markante aanwinsten van het Emile Verhaerenmuseum 2018; Museum voor Schone Kunsten te Doornik: L'oeuvre au miroir des mots; De Groote Oorlog van de Belgische Franstalige schrijvers; Erfgoeddag 2019: Hoe maakt u het?)

BRIEVEN VAN EMILE, Sint-Amands, Emile Verhaerengenootschap, nr. 27, mei 2019 (Expo Michael Bastow: Belle Chair / Heerlijk Lijf; Emile Verhaeren: Middernachtvertellingen; Chantal Nemery in de Espace Emile Verhaeren te Roisin; Stefaan van den Bremt leest Het Lied van Eva)

Louis CALLAERT, *Canon van Puurs,* Puurs, In eigen beheer, 2019, 174 blz.

Barbara CASPERS, Gabrielle Montald en Marthe Verhaeren: vriendschap en artstieke verbondenheid/Gabrielle Montald et Marthe Verhaeren: amitié et fraternite artistique, in *Rik Hemmerijkcx en Vic Nachtergaele, Verhaeren Montald,* p. 42-67

CDK, Interview: Lukas De Vos (68) leest (even) weer het nachtnieuws, in *De Standaard,* 14/15 augustus 2018, p. D4

Benny CROKET, Klein-Brabantse families in de spotlights: Croket, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, nr. 29*, mei 2018, p. 31

Benny CROKET, Boelzoekers, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, nr. 29*, mei 2018, p. 50-51

Benny CROKET, Het Puurse Juvenaat van de Broeders van Oostakker, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant,* nr; 29, mei 2018, p. 61-62

Godelief CUYCKENS, Een koster uit de duizend [Fons Verheyen te Weert], in *Kerk & Leven Bornem & Sint-Amands,* 80ste jrg., nr. 8, 20 februari 2019

Martine CUYT (Bornem) (redactie), Boekenweek bij je boekhandel, Borgerhout, Boek.be, 2019, 8 blz.

Eddy DAEMS en Luc SCHOKKAERT, *50 jaar Concordiavrienden 1968-2018,* Kalfort, In eigen beheer, 292 blz.

Els DALEMANS, Fotograaf Philip Boël brengt met boek "Les Voyages d'Emile" bijzonder eerbetoon aan schrijver Emile Verhaeren", in *Het Laatste Nieuws,* 9 november 2018

Clara DE DECKER, Oost West, Bornem best, in *Kasteel d'Ursel Magazine,* nr. 55, augustus-september-oktober 2018, p. 8-9. (over Bornem Festival Walter Boeykens)

Marcel DE COCK, Vijf eeuwen Arenberg, in *Kasteel d'Ursel Magazine,* nr. 56, november-december 2018-januari 2019, p. 10-11

Wieland DE HOON, Schelde, stroom van beelden. Tijdmeanderen tussen Gent en Antwerpen, in *Provincie Antwerpen 100% Expo,* Antwerpen, Prospekta, nr. 25, december 2018-februari 2019, p. 32-34

Charlie DE KEERSMAECKER, *Down by the River,* Uitgeverij Stockmans N.V., Merksem, 2018

Guy DELFORGE, Sint-Amands, Verhaerenmuseum pronkt met bijzonder portret van dichter, in *Het Nieuwsblad,* 13 juni 2018

Guy DELFORGE, Sint-Amands. Frankrijk geeft conservator Verhaerenmuseum eretitel 'Chevalier', in *Rondom Klein-Brabant,* 20 juni 2018

Guy DELFORGE, Louis Callaert in de schijnwerpers, in *Rondom Klein-Brabant,* 18 juli 2018

Guy DELFORGE, Graaf Yannick d'Ursel koopt zeldzame Japanse koffer, in *De Standaard*, 28/29 juli 2018, p. 42

Guy DELFORGE, Mariekerke krijgt een heel nieuw passiespel, in *Rondom Klein-Brabant*, 29 augustus 2018

Guy DELFORGE, Kalfort, Maria-ommegang trekt weer door de straten, in *Rondom Klein-Brabant, 15 augustus 2018.*

Guy DELFORGE, Hingene, Eeuwenoude Japanse koffer keert terug naar huis van de familie d"Ursel, in *Rondom Klein-Brabant,* 15 augustus 2018

Guy DELFORGE, Jos Winckelmans bundelt jaren aan opzoekwerk in boek met bijzondere vaststelling "Forten uit de streek bepaalden verloop van Eerste Wereldoorlog", in *Gazet van Antwerpen*, 26 september 2018

Guy DELFORGE, Jos Winckelmans bundelt jaren opzoekwerk in nieuw boek "Forten uit de streek bepalen verloop van Eerste Wereldoorlog", in *Het Nieuwsblad*, 26 september 2018

Guy DELFORGE, Sint-Amands, Maarten Inghels schreef dorpsgedicht, in *Rondom Klein-Brabant*, 26 september 2018

Guy DELFORGE, Bijzonder fotoboek ten voordele van slachtoffers aardbevingen in Sulawesi [van Margareta Van Dijk], in *Het Nieuwsblad,* 12 november 2018

Guy DELFORGE, Boek geeft kijk op leven in Klein-Brabant tijdens WO I, in *Het Nieuwsblad,* 13 november 2018

Guy DELFORGE, Boek [van Margareta Van Dijck] steunt Sulawesi, in *Rondom Klein-Brabant,* 21 november 2018

Guy DELFORGE, Historische foto's sieren de nutskasten in de regio, in *Rondom Klein-Brabant,* 5 december 2018

Guy DELFORGE, Sint-Amands: Heemkundige verzamelclub Heverstam voelt zich thuis in oude pastorie, in *Rondom Klein-Brabant,* 5 december 2018

Guy DELFORGE, Cuvée Verhaeren is nu ook een kaas, in *Rondom Klein-Brabant,* 5 december 2018

Guy DELFORGE, Sint-Amands: Thuma Mina zoekt extra stemmen, in *Rondom Klein-Brabant,* 5 december 2018

Guy DELFORGE, Hingene; Leerlingen tuinaanleg @ kasteel d'Ursel, in *Rondom Klein-Brabant,* 5 december 2018

Guy DELFORGE, Hingene: Kasteel d'Ursel zet de deur nu open voor individuele bezoekers, in *Rondom Klein-Brabant,* 19 december 2018

Guy DELFORGE, Sint-Amands, Nieuwe tentoonstelling in Emile Verhaerenmuseum, in *Het Nieuwsblad,* 21 februari 2019

Guy DELFORGE, Puurs-Sint-Amands, Nieuwe tentoonstelling "Verhaeren, een profiel", Verhaerenmuseum huldigt pioniers, in *Gazet van Antwerpen,* 26 februari 2019

Guy DELFORGE, Bornem, Muurschildering in Sint-Jozefziekenhuis [door Jean-Pierre Grumeau], in *Rondom Klein-Brabant,* 27 februari 2019

Guy DELFORGE, Met Koen Van den Heuvel heeft Klein-Brabant weer een minister, in *Rondom Klein-Brabant,* 27 februari 2019

Guy DELFORGE, Puurs-Sint-Amands: Louis Callaert schrijft Canon van Puurs, in *Rondom Klein-Brabant,* 27 februari 2019

Guy DELFORGE, Bornem, Padvinders brengen trage wegen in kaart met app, in *Rondom Klein-Brabant,* 13 maart 2019

Guy DELFORGE, Bornem, Overstromingsgebied Oudbroek-Schellandpolder vastgelegd, in *Rondom Klein-Brabant,* 13 maart 2019

Guy DELFORGE, Sint-Amands, Verhaerenmuseum begint seizoen met hulde aan Servaes en Nachtergaele, in *Rondom Klein-Brabant,* 13 maart 2019

Guy DELFORGE, Archeologische vondst op Nattenhaasdonck, in *Rondom Klein-Brabant,* 3 april 2019

Guy DELFORGE, Marieke Maerevoet stelt op haar zeventigste haar eerste dichtbundel voor. "Spijtig dat ik zo laat ben begonnen", in *Het Nieuwsblad,* 13 april 2019

Guy DELFORGE, Toy in AB staat nu op CD, in *Rondom Klein-Brabant,* 17 april 2019

Guy DELFORGE, Mariekerke; Passieharmonie speelt live muziek tijdens nieuw passiespel, in *Rondom Klein-Brabant,* 17 april 2019

Guy DELFORGE, Fusie tot gemeente Klein-Brabant in de diepvriezer, in *Rondom Klein-Brabant,* 1 mei 2019

Staf DE LIE, Freddy MICHIELS en Fons SCHRIJVERS, *De Schelde van Bron tot Wereldhaven,* Antwerpen, Vlaamse Vereniging van maritieme en logistieke journalisten en publicisten, 2018, 32 blz.

Filip DE PILLECYN, *Barbe-bleue Au pays de Flandre,* Antwerpen, Filip De Pillecyncomité, 2019, 99 blz.

Matthijs DE RIDDER, Portret van een artiest als denkend kunstenaar, in *Hoort Hoort Floris Jespers heeft een portret van Paul van Ostaijen getekend,* Antwerpen, Paul van Ostaijengenootschap – Walden Art Stories, Nieuwe reeks nr. 7, november 2017, p. 5-13. (over Verhaerenportret door Constant Montald)

Koen DE VLIEGER-DE WILDE, Het huis van de boswachter, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, 13de jrg., nr. 54, mei-juni-juli 2018, p. 8-10

Koen DE VLIEGER-DE WILDE & Serge MIGOM, *Hôtel d'Ursel (1590-1960) Biografie van een Brusselse stadsresidentie*, Brussel, CGC Editions, 2018, 204 blz.

Koen DE VLIEGER-DE WILDE, 'Ik geloof in het lot', in *Kasteel d'Ursel Magazine*, nr. 55, augustus-september-oktober 2018, p. 6-7

Koen DE VLIEGER-DE WILDE, 'Het atelier is een perfect plaatje', in *Kasteel d'Ursel Magazine*, nr. 55, augustus-september-oktober 2018, p. 10-11

Koen DE VLIEGER-DE WILDE, De bron van de wal, in *Kasteel d'Ursel Magazine,* nr. 56, november-december 2018-januari 2019, p. 12-14

Koen DE VLIEGER-DE WILDE, Het gulden boek, in *Kasteel d'Ursel Magazine,* nr. 57, februari-maart-april 2019, p. 4-7

Koen DE VLIEGER-DE WILDE, Het ware verhaal, in *Kasteel d'Ursel Magazine,* nr. 57, februari-maart-april 2019, p. 12-13

Koen DE VLIEGER-DE WILDE, *Bonny wordt nanny* [tijdens Kasteelfeesten], in *Kasteel d'Ursel Magazine,* Provincie Antwerpen, 15de jrg., nr. 58, mei-juni-juli 2019, p. 10-11

Lukas DE VOS, Orban in de ban; Gevangen Catalanen gaan door; Italiaanse vaudeville in Europees Parlement; Goed gevoel? Verre van; Al Mandela dat de klok slaat; De zoon vormt nu de vader; Het roofdier in Xi Jinping; Europese parlementsleden: zowel Madrid als Barcelona gaan in de fout; De dodengang, in *Doorbraak*, 14 september; 16 september; 16 september; 26 oktober; 21 november; 27 november; 25 december 2018; 29 januari; 13 februari, 16 februari 2019

Lukas DE VOS, Brexitdebat op het scherp van de snee; Vox, de rechtse stoottroep van oud-Spanje; Geloof, hoop en vertrouwen, in *Doorbraak,* 28 maart; 30 maart; 23 april 2019

Jean-Paul DULLERS (Branst), *Hondenleven,* Soesterberg, Uitgeverij Aspekt B.V., 2018, 198 blz.

Tony DUPONT, Toekomst voor het verleden, Oud kloostergebouw in Breendonk verbouwd tot sociale appartementen, in *Kerk en Leven*, 79ste jrg., nr. 33, 16 augustus 2018, p. 13

Tony DUPONT, "Deel van onze identiteit' Grote verbondenheid tijdens Maria-ommegang in Kalfort, in *Kerk en Leven*, 79ste jrg., nr. 34, 22 augustus 2018, p. 16

EDT, Roger Vanhoeck duikt in geschiedenis van Boedapest met boek "Haar getto" in *Het Laatste Nieuws,* 2 oktober 2018

Willem ELIAS, *Frans L. Van Praet De Jaarringen-Rings of Growth,* Antwerpen, Uitgeverij Ludion, 2018, 428 blz.

Hind FRAIHI (Bornem), *Jihadista Op zoek naar vrouwen van IS,* Antwerpen, Van Halewijck, 2019, 256 blz.

Robert GILS, Fort van Bornem, Over de vorm van Fort Bornem, in *Vesting, Tijdschrift van het Simon Stevin, Vlaams vestingbouwkundig centrum,* 2018, nr. 2, p. 14-15

Rita GOOSSENS, *De Zwarte Hand. Jeugd en verzet 1940-1945,* Kermt, Uitgeverij Koppa, 2018, 354 blz.

Lieven GORISSEN, Een zoeaaf in de familie, in *Kasteel* d'Urselmagazine, nr. 58, mei-juni-juli 2019, p. 8-9

Jean-Pierre GRUMEAU, Bornem: Jean-Pierre Grumeau schildert plataan, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg. nr. 5, 30 januari 2019, p. 6

La Grande Guerre de nos écrivains, Brussel, Archives et Musée de la Littérature, november 1918, 8 blz. (catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling)

GSE, Etienne Siebens [Liezele] dirigeert Concertgebouw Amsterdam, in *De Standaard,* 5 februari 2019

Sabine HAGEDOREN vindt nieuwe liefde, in *De Standaard,* 9 augustus 2018

Frank HEIRMAN, Frans Van Praet blijft strijden tegen saaiheid, in *CittA, stadsmagazine bij Gazet van Antwerpen,* 23 maart 2019, p. 14-19

Rik HEMMERIJCKX en Vic NACHTERGAELE, Verhaeren Montald, Vriendschap, kunst en poëzie/Amitié, art et poésie, Sint-Amands, Emile Verhaerenmuseum, 2018, 96 blz. (Tentoonstellingscatalogus, met voorwoord door Rik Hemmerijckx en Vic Nachtergaele)

Rik HEMMERIJCKX en Vic NACHTERGAELE, Verhaeren-Montald: een vriendschap in brieven/une amitié en lettres, in *Rik Hemmerijckx en Vic Nachtergaele, Verhaeren Montald,* p. 84-93

Rik HEMMERIJCKX, Verhaeren-Montald: de cultus van de vriendschap/ Le culte de l'amitié, in *Rik Hemmerijckx en Vic Nachtergaele, Verhaeren Montald,* p. 8-25

HINGENE, De Notelaer brengt verstilde beelden, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 23, 6 juni 2018, p. 35

HINGENE, Verloren Japanse koffer terug in bezit familie d'Ursel, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 32, 8 augustus 2018, p. 6

HINGENE, Opening tentoonstelling d'Ursel, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 22, p. 18

HINGENE, Jan Vermeiren brengt recent werk op papier en keramiek [tentoonstelling in De Notelaer], in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr.32, 8 augustus 2018, p.50

HINGENE, Voormalig schildersatelier wordt stijlvolle vakantiewoning [in kasteeldomein d'Ursel], in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 37, 12 september 2018, p. 30

HINGENE, Tentoonstelling "op weg naar vrede", in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 38, 19 september 2018, p. 23

HINGENE, 125 jaar Emmanuel Durlet, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 44, 31 oktober 2018, p. 18

HINGENE, Gulden boek familie d'Ursel keert terug naar kasteel, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr, 6, 6 februari 2019, p. 30

HINGENE, Hogere dijk beschermt Hingene en Wintam tegen overstromingen. Zeventig hectaren extra groen met unieke zoetwaterschorren en -slikken, in *Het Nieuwsblad,* 23/24 februari 2019

HINGENE, Ruimtelijk uitvoeringsplan Scheldepolders Hingene voorlopig vastgesteld, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 9, 27 februari 2019, p.4

HINGENE, Els Janssens stelt tentoon in De Notelaer, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 10, 6 maart 2019, p. 8

HINGENE, Archeologen vinden toegangspoort van het Nethof, in *Het Nieuwsblad,* 6 maart 2019

HINGENE, Nieuw poëziepad rond paviljoen De Notelaer, in *Het Nieuwsblad,* 9 april 2019

HINGENE, De Notelaer viert verjaardag met unieke tentoonstelling, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 17, 24 april 2019, p. 18

HINGENE, Poëziepad voor De Notelaer, in *Rondom Klein-Brabant,* 1 mei 2019

ISG, Mechelse beiaardier Tom Van Peer onderscheiden, in *De Standaard,* 11 september 2018

Bart JACOBS en Les Muratti, *J. S. Bach, Concertos for Organ and Strings,* CD Ramée 2019, Ram 1804

Stijn JANSSEN, Expo: Design Frans Van Praet, in *Selectief* [bijlage bij De Morgen] januari 2019, p. 15

KALFORT, 31ste Maria-ommegang Kalfort 2018, in Publi-Nieuws, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 24, 13 juni 2018, p. 26

KALFORT, Maria-ommegang valt in de smaak van de talrijke aanwezigen, in Publi-Nieuws, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 35, 29 augustus 2018, p. 4

DE KALFORTSE KLOK, Kalfort, 27ste jrg., nr. 104, 5 december 2017, 23 blz. (Steun het Berrefonds; Uit de oude doos; Carolus Ludovicus Van Bogaert; 2018: 50 jaar Concordiavrienden; D'Orreke te gast in Puurs; Kalloo kijkt voor- en achteruit; Eindejaarfeest KVLV; Winter in het Dorpshuis; Bezinning vanuit onze parochiën)

DE KALFORTSE KLOK, Kalfort, 28ste jrg., nr. 105, april 2018, 23 blz. (Een stukje Zoutelande te Kalfort; Uit de oude doos: Robert Schampaert; Concordiavrienden nodigen uit; Zomer in het Dorpshuis; Feestvergadering KVLV Lichtmis; Thuis in het Dorpshuis – WVK)

DE KALFORTSE KLOK, Kalfort, 28ste jrg., nr. 106, 5 juli 2018, 23 blz., (Ommegang 2018; Uit de oude doos: Henri Vertongen; Park populair 28 mei 2018; Nieuws van de Concordiavrienden; Jubileumboek 50 jaar Concordiavrienden; Zomeren in ons dorpshuis; KVLV op reis; Schoolfeest; Eucharistie en ommegang)

DE KALFORTSE KLOK, Kalfort, 28ste jrg. nr. 107, september 2018, 23 blz; (Viering Vrededaal en Kalfort local; Uit de oude doos (Zjang De Schrijver); Dit was de ommegang 2018; Nieuws van de Concordiavrienden; Ladies evening; Op bezoek bij onze 80 plussers; Najaarsactiviteiten in Vrededaal; Kalloo stapt nu ook …; Kermis en onze zelfstandigen)

DE KALFORTSE KLOK, Kalfort, 28ste jrg., nr. 108, december 2018, 23 blz. (Chiro Kalfort Feest; Uit de oude doos (Fons Vanachter); Woorden uit de parochie; Nieuws van de Concordiavrienden; Eindejaarsfeest KVLV; Jaarfeest Dorpshuis Vrededaal; Ons dorpshuis nodigt uit)

DE KALFORTSE KLOK, Kalfort, 29ste jrg., nr. 109, april 2019, 23 blz. (Oproep voor informatie (over de klokken); Uit de oude doos (schoolfoto's); KVLV voorzitterswissel; Dank aan Nini; Nieuws van de Concordiavrienden; Vlees op ons bord vroeger en nu; Park populair 2019; Asperges de Calfort (uit Louis Callaert: De Canon van Puurs)

*KASTEEL D'URSEL MAGAZIN*E, Antwerpen, Provinciebestuur, 13de jrg.; nr. 54, mei-juni-juli 2018, 16 blz. (Tentoonstelling: Winters in Brussel; Het atelier van Antonine; Beeldbank: François, graaf d'Ursel, 1892)

KASTEEL D'URSEL MAGAZINE, Antwerpen, Provinciebestuur, 14de jrg., nr. 55, augustus-september-oktober 2018, 16 blz. (Portretgalerij; Winters in Brussel, De stadsresidentie van de familie d'Ursel (1590-1960); De vier seizoenen, Beeldbank: Le tour du propriétaire)

KASTEEL D'URSEL MAGAZINE, Antwerpen, Provinciebestuur, 14de jrg., nr. 56, november-december 2018-januari 2019, 16 blz. ('Tot altijd'; Zomers in Hingene, winters in Brussel; Op het dak; Het atelier van Antonine; De toekomstige hertog)

KASTEEL D'URSEL MAGAZINE, Antwerpen, Provinciebestuur, 15de jrg., nr. 57, februari-maart-april 2019, 16 blz. (Kasteelvrijwilligers in de bloemen; Water bij Antonine; Nieuwe bomen; Red een leven; Fleurs des Dames; Beeldbank: Het gulden boek)

KASTEEL D'URSEL MAGAZINE, Antwerpen, Provinciebestuur, 15de jrg., nr. 58, 16 blz. (Buitengewoon prachtige kasteelfeesten 1873/2019; Supervlieg; Ronaldo swingt, Zomer in Hingene; Beeldbank: klimaatstrijd in De Notelaer)

KLEIN-BRABANT, Borpuusta of toch maar Klein-Brabant?, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 29, mei 2018, p. 46-48

KLEIN-BRABANT, Project Kunstzinnig van Lions Club Klein-Brabant, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 27, 4 juli 2018, p. 4

KLEIN-BRABANT, Vergeten oorlogsgebied. Leven en overleven in Klein-Brabant tijdens de Eerste Wereldoorlog, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 35, 29 augustus 2018, p. 16 en nr. 39, 6 september 2018, p. 16

KLEIN-BRABANT, Jaarboek 2018 Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, in *Kerk en Leven,* 79ste jrg., nr; 45, 7 november 2018, p. 4

KLEIN-BRABANT, Bunkersites Eerste Wereldoorlog monument, in *Rondom Klein-Brabant,* 21 november 2018

KLEIN-BRABANT, Dagtrips: Op bezoek in Klein-Brabant-Scheldeland. Het land van Stille Waters, Bornem, Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, 2019, 28 blz.

KLEIN-BRABANT, Scheldehelden: 12 lokale initiatieven versterken landschap en natuur, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 18, 1 mei 2019, p. 6

KLEIN-BRABANT, Nieuwe CD met memorabel concert van TOY in AB, in *Het Nieuwsblad,* 5 april 2019

Joke LANGMANS [Oppuurs], Bolfijn, (kinderboek met illustraties door Ann-Sofie Verbrugge)

LIEZELE, Liezele krijgt erediploma als slachtoffer van oorlogsfeiten 1914-1918, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 47, 21 november 2018, p. 22

LIEZELE, Willy Meersman laat onuitwisbare voetafdruk na, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 9, 27 februari 2019, p. 4

Tjen MAMPAEY, *DeZwarte Hand. Het verzet tegen de Nazi's in Klein-Brabant en de Rupelstreek*, Berchem-Antwerpen, Uitgeverij EPO, 176 blz. (Herziene editie)

Marieke MAEREVOET, *Het klapwieken horen,* Baasrode, Uitgeverij Het Punt, 2019, 50 blz. (dichtbundel)

MARIEKERKE, Passiespel met Scheldedijk als levend decor: "Tekst, muziek, spel: alles is nieuw", in *Het Nieuwsblad*, 4 april 2019

MARIEKERKE, Passiespel in volledig nieuwe versie, in *Publi-Nieuws*, Puurs Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr, 17, 24 april 2019, p. 4

Vera MARYNISSEN en Sylvia WEVE, *Ben ik dan een vogel?*, Amsterdam, Em. Querido's Kinderboekenuitgeverij, 2018, 36 blz.

MEDEDELINGEN van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw, Hingene, Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, nr. 29, mei 2018, 68 blz.

Martine MOENS, Hendrik Vermeeren, diaken in hart en ziel, in *Kerk en Leven Bornem & Sint-Amands,* 80ste jrg., nr. 5, 30 januari 2019

NATTENHAASDONK, Landdeken Foppens over Nattenhaasdonk, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 29, mei 2018, p.32-35

NIEUWSBRIEF TOERISME KLEIN-BRABANT, mei 2018 (Streekgerechtjes met paling, Palingfestival Mariekerke, Tentoonstelling Kruisweg Pros Putteman; Wal-Zwijn garandeert droge voeten; Zomer van Puurs en van Sint-Amands; Musical 40-45 te Puurs)

NIEUWSBRIEF TOERISME KLEIN-BRABANT, juli 2018 (Ken jij Lowieke al?; De mooiste wandelroute van het land; Maria-ommegang, 2 augustus 2018, Puurs; Verhaeren-Montald: vriendschap, kunst en poëzie, tot 14 oktober, Sint-Amands; Feestmarkt, 4 augustus, Bornem; Beiaardconcerten, Puurs; Verklapt, 7 augustus, Puurs)

NIEUWSBRIEF TOERISME KLEIN-BRABANT, augustus 2018 (Openingsweekend Binderstebuiten; Opendeurdagen Kasteel Marnix; 't Zomert in Sint-Amands; Feest in de Scheldevallei; Liezele OP de kaart Open Monumentendag)

NIEUWSBRIEF TOERISME KLEIN-BRABANT, september 2018 (In memoriam Urbain De Smet, gewezen penningmeester V.V.V. en Prof. André Van Assche, Ereburger van Klein-Brabant; Opening atelier van Antonine; Dagtrips in Klein-Brabant; Musical 40-45 in première te Puurs; Paddenstoelenwandeling; Openingsuren infokantoor; Stiltewandelingen)

NIEUWSBRIEF TOERISME KLEIN-BRABANT, oktober 2018 (Passiespel 2020; Kinderroutes; Op weg naar Vrede; Expo Spektakelmusical 40-45; Gluren bij de buren: Bier met Rupelstreken; Wandeling langs het Zennegat)

NIEUWSBRIEF TOERISME KLEIN-BRABANT, november 2018 (Cuvée Verhaerenkaas; In de kijker: Streekmanden, het ideale kerstcadeau; Te beleven: Winterbar 725 te Puurs, Winter Bornemland; In het kort: Maria Dukkers: Vatten van licht in de ruimte)

NIEUWSBRIEF TOERISME KLEIN-BRABANT, januari 2019 (Hoera, een nieuwe dagtripbrochure; Toeristisch ambassadeur, iets voor jou?; Marcheren door de Marselaersdreef; Herr Tommy; Projectie Fotoclub De Waai; Help een Romein in mijn hof!)

NIEUWSBRIEF TOERISME KLEIN-BRABANT, maart 2019 (Lekker eten en drinken in Klein-Brabant; Fleurs des Dames; 50ste Paastochten/Vlaanderen wandelt; Nieuwe dienstregeling/Duvel on Tour en Aspergefestival)

NIEUWSBRIEF TOERISME KLEIN-BRABANT, april 2019 (Proud to present: een gloednieuw toeristisch infopunt te Sint-Amands; Wandeling van het jaar: Commandant Rasquinroute in Bornem (Fort); Stro van Goud: expo in De Zilverreiger; Feest voor 35 jaar De Notelaer; Duvelroute; Duvelblues)

NIEUWSBRIEF VERENIGING VOOR HEEMKUNDE KLEIN-BRABANT, Hingene, juni 2018 (Nieuw Jaarboek; Mededelingen 29; Handen uit de mouwen; Persoonlijke gegevensbescherming)

N.N., Lena of de kunst van geschiedenis: De Kleptomaan, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 29, mei 2018, p.26-30

OPPUURS, Familie Jan Mees schenkt Sint-Amands "De Schelde", in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 2, 9 januari 2019, p. 26

Marc PEELMAN, In memoriam Karel Van den Bossche (1933-2017), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 29, mei 2018, p. 13

Ludo PERMENTIER, De krant als taalmeester, in *De Standaard,* 4 december 2018, p. 12

Bart PLOUVIER, *Over de dingen, nieuwe poëzie van Bart Plouvier,* Antwerpen, Uitgeverij Vrijdag, 2019

PP, Liezele: Opening Landschapspark wordt topper, in *Deze week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* nr. 25, 20 juni 2018

PP, Drie klokken van Sint-Amands in de kijker, in *Deze week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* nr. 25, 20 juni 2018

PP, Beiaardconcerten en -lessen in Puurs, in *Deze week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 18 juli 2018

PP, Gemeente Puurs leidt eigen beiaardiers op, in *Deze week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 31 oktober 2018

PP, Sandra J.Paul op herdenking WO I, in *Deze week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 7 november 2018

PP, Nutskasten krijgen een historische look, in *Deze week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 28 november 2018

PP, Geschiedenis van Puurs op unieke wijze verteld, in *Deze week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 26 december 2018

PP, Puurs: Winterbar 725 eindigt met KIP [Kunst in Puurs], in *Deze Week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 2 januari 2019

PP, Puurs: Fortplannen [van Liezele] van 1921 zijn prachtig studiemateriaal, in *Het Nieuwsblad,* 4 januari 2019

PP, Puurs: De Keersmaecker stelt als eerste tentoon in cc Binder, in *Deze Week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 9 januarI 2019

PP, Blauwbaard wordt Barbe Bleue, in *Deze Week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 9 januari 2019

PP, Puurs-Sint-Amands: Fusiegemeente heeft nu ook eigen wapenschild en vlag. Van de hand van Suske en Wiske-tekenaar Luc Morjaeu, in *Gazet van Antwerpen,* 23/24 maart 2019, p.17

PP, Puurs, Aspergefestival eert weer edelste der groenten, in *Deze Week-Streekkrant Mechelen-Bornem,* 20 april 2019, p. 5

David PROOT, Verslag 30ste beiaardtrip, in *Nieuwsbrief Campanae Lovanienses,* Leuven, 31ste jaargang, nr. 1, maart 2018, p. 2-9

David PROOT, De Klokken van Sint-Amands, in *Nieuwsbrief Campanae Lovanienses,* Leuven, 31ste jaargang, nr, 1, maart 2018, p. 10-20

David PROOT en Geert SEGERS, Nieuwe beiaard Sint-Pieterskerk Puurs, in *Vlaamse Beiaardvereniging,* Leuven, jrg. 24, nr. 3, juli-augustus-september 2018, p. 18-27

PSSST, Infomagazine Puurs-Sint-Amands, Gemeentebestuur Puurs-Sint-Amands, januari 2019, 24 blz. (Woonkern in de kijker: Het mooiste plekje van Sint-Amands)

PSSST, Infomagazine Puurs-Sint-Amands, Gemeentebestuur Puurs-Sint-Amands, maart-april 2019, 24 blz. (Het mooiste plekje van Liezele; In gesprek met Ferdy Debecker [van toprestaurant Eyckerhof]; Leestip: Canon van Puurs [door Louis Callaert]; In gesprek met Frank Van Linden; Kunstwerk De Drie Wijsneuzen krijgt permanente plek aan Fort van Liezele; Kom proeven in het Aspergedorp!)

PSSST, Infomagazine Puurs-Sint-Amands, Gemeentebestuur Puurs-Sint-Amands, mei-juni 2019, 24 blz. (De leukste plekjes van Breendonk; Eddy Byilingiro uit Ruisbroek speelt mee in

Ketnet Musical; Zomer van Puurs-Sint-Amands)

PUUR MAGAZINE, Puurs, Gemeentebestuur, mei 2018, 16 blz. (Fort van Liezele krijgt upgrade)

PUUR MAGAZINE, Puurs, Gemeentebestuur, juni 2018, 16 blz.

PUUR MAGAZINE, Puurs, Gemeentebestuur, juli-augustus 2018, 16 blz.

PUUR MAGAZINE, Puurs, Gemeentebestuur, september 2018, 16 blz. (Twee tentoonstellingen over WO I)

PUUR MAGAZINE, Puurs, Gemeentebestuur, oktober 2018, 16 blz.

PUUR MAGAZINE, Puurs, Gemeentebestuur, november 2018, 16 blz. (Te gast in CC Binder: Theatervereniging VSOP-Plansjee uit Puurs)

PUUR MAGAZINE, Puurs, Gemeentebestuur, december 2018, 15 blz.

PUURS, Gedenkplaat brengt hulde aan De Zwarte Hand, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 27, 4 juli 2018, p. 28

PUURS, Erfgoed Puurs klaar voor een nieuwe tentoonstelling, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jaargang, nr. 36, 5 september 2018, p. 24

PUURS, Erfgoed Puurs toont het dagelijkse leven tijdens WO I, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 37, 12 september 2018, p. 22

PUURS, Oefenbeiaard aangekomen, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 44, 31 oktober 2018, p. 48

PUURS, CMB bouwt al 40 jaar muziekinstrumenten, in *Het Nieuwsblad,* 20 december 2018

PUURS, Charlie De Keersmaecker zet de Schelde in de kijker, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 3, 16 januari 2019, p. 22

PUURS, Asperges en lokale producten staan centraal in het Aspergedorp, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 17, 8 mei 2019, p. 18

PUURS-SINT-AMANDS, Fusiegemeente heeft nieuw wapenschild en vlag, in *Het Nieuwsblad,* 23 maart 2019

PUURS-SINT-AMANDS, Nieuwe CD met memorabel concert van TOY in AB, in *Het Nieuwsblad,* 5 april 2019

REM, Blaasveld-Puurs: Bunkersites worden beschermde monumenten, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 48, 28 november 2018, p. 22

RENINCA, *Gouden garven,* Gedichten van Reninca met commentaren [door priester Dirk Van der Linden], Drongen, In eigen beheer, 2018, 154 blz.

Dirk ROCHTUS, Guy Schrans, Liever professor dan politicus; Mei 68: Doorn in het oog van rechts?; Erdogan politiek dier bij uitstek; Stalin, de sluwe schaker; Midden-Oosten bedreigd door nieuwe 'Dertigjarige oorlog?; Met Nietzsche verbonden; Jongen met een hart van goud; Praag Tsjechisch!; Rechtse betogers onder de kop van Karl!; Laatste kaars van de vrijheid uitgeblazen; CSU: sterk in Beieren, sterk in Duitsland; Beving van in Beieren tot Berlijn; Dromer van een zelfstandig Beieren; Hessen: zware klappen voor partij van Merkel; Merkel is paleisrevolutie voor; Extreem links minder gevaarlijk dan extreemrechts?; Linkse kritiek op Marrakesh; Dag van uitersten in het Derde Rijk; Strijd voor de eigen identiteit; Conservatieve intellectueel, rebelse conservatief [Robert Spaemann]; Sebastien de Zwijger; "Kapitalisme niet kapot te krijgen" [overlijden Wolfgang Pohrt]; Voorzitter Groenen verslikt zich in Twitter; "Heilige Rosa" Luxemburg: 100 jaar geleden vermoord; "Revolutie van rechts"; Boze linkse leeuw [Nornam Birnbaum], Het tragisch einde van een professor staatsrecht [Gerhard Riege]; Sovjetrepubliek Beieren; Democratie als de "weg naar de vrijheid"; Groenen wars van traditie en geschiedenis; Harde maar faire criticus van de macht [Arnulf Baring]; Oorlogsmisdadigers onder de radar; Van de Bosporus gebannen; Merkel naar de uitgang?, Daar gaat ze … zoveel eigenzinnigheid heeft links nooit gezien; Uitgestoten Vlaamse intellectueel Filip De Pillecyn, Sneeuwvlokjes in Amerika; Uit de gratie van Merkel, IJzig denkklimaat; Gevaarlijk boek [Mein Kampf] na meer dan 70 jaar weer vertaald, in *Doorbraak*, 2 april; 9 april; 20 april; 14 mei; 23 mei; 25 mei; 30 juni; 11 juli; 28 augustus; 4 september; 16 september; 15 oktober; 19 oktober; 30 oktober; 31 oktober; 15 november; 23 november; 27 november; 7 december; 18 december; 24 december; 28 december 2018; 8 januari; 15 januari; 18 januari; 14 februari; 17 februari; 25 februari; 26 februari; 4 maart; 5 maart; 8 maart; 10 maart, 12 maart; 15 maart; 27 maart; 7 april; 12 april; 15 april; 21 april 2019

Dirk ROCHTUS, 68: even over de grens kijken; "Praag Tsjechisch!"; De digitale wolk; Lering trekken voor de toekomst, in *ADVN-Mededelingen,* Antwerpen, nr. 59, 1ste trimester; nr. 60, 2de trimester; nr. 61, 3de trimester; nr. 62, 4de trimester 2018, p. 3

SAMAGAZINE, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 53ste jrg., nr. 159, mei 2018, 16 blz. (Sopraan Cathy Van Roy wint cultuurprijs artistiek; Te Buur: Minne De Boeck: Lippelo-Puurs en terug)

SAMAGAZINE, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 53ste jrg. nr. 160, juli 2018, 16 blz. (Maria Illegems haalde een ster binnen voor Sint-Amands)

SAMAGAZINE, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 53ste jrg., nr. 161, september 2018, 16 blz. (Sint-Amands is erfgoed)

SAMAGAZINE, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 53ste jrg., nr. 162, november 2018, 16 blz. (Dorpsgedicht 2018 "Overkant" [door Maarten Inghels]

Sandra J. PAUL & Marc GEYENS, *Loopgravenhel(d),* Baasrode-Dendermonde, Uitgeverij Het Punt, 2018, 284 blz.

Tine PEETERS, Portret: Van Koen Kassei tot groene Koen. Tine Peeters schetst een profiel van de kersverse CD&V-minister van Klimaat, Koen Van den Heuvel, in *De Morgen,* 16 februari 2019

Leo PELGRIMS, Fort Liezele … in een nieuw kleedje, in *Kerk en Leven,* 79ste jrg., nr. 36, 5 september 2018, p.1

PP, Liezele neemt afscheid van Willy Meersman, voorzitter heemkundige kring, in *Gazet van Antwerpen,* 9/10 februari 2019

Bert PROVOOST, Politieke spruiten, Puurs, waar topministers als asperges uit de grond schieten. "Drie ministers uit één dorp? Evenveel kans op lottowinst", in *Gazet van Antwerpen,* 9/10 februari 2019

PUURS-SINT-AMANDS, Theo Van Hemelrijk werkt honderd uur aan remasteren opnamen. Nieuwe CD met memorabel concert van Toy in AB, in *Het Nieuwsblad,* 5 april 2019

PUURS-SINT-AMANDS, Memorabel concert van Toy in AB uit op CD, in Gazet van Antwerpen, 5 april 2019

Siebe RIEDSTRA, CD Concertos for Organ and Strings door Bart Jacobs en Les Maffatti, in *Opus Klassiek,* februari 2019

Barbara ROTTIERS, *Het drama van een doodgewone jeugd,* Kalmthout, Polis, 124 blz. (graphic novel)

RR, Oppuurs: Kunst van Ben Nys hangt tussen grote meesters, in *Het Nieuwsblad,* 15 maart 2019.

Caroline RYSSAERT, Vlaamse Pastoor-Huveneersheuvel in Bornem beschermd en getekend, in *RAAP Magazine,* nr. 1, 2018, p. 20-21

Caroline RYSSAERT, Verbeelde burcht, verdwenen dorp, vergane ridders, verloren strijd. De Pastoor Huveneersheuvel in Nattenhaasdonk bij Bornem, in *M&L, Monumenten, landschappen en archeologie,* Jrg. 38, nr. 1, januari-februari 2019, p. 42-53

DE SCHELDE, stroom van beelden, Schilde, Museum Albert Van Dijck, 2018. (Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling)

SCHELDELAND, Ontmoetingsmoment Scheldeland in kasteel d'Ursel, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 16, 18 april 2018, p. 16

SCHELDELAND, *Dagtrips: Op bezoek in Klein-Brabant-Scheldeland,* Bornem, Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland vzw, 2017, 24 blz.

Paul SERVAES, Nieuwe brieven van Emile, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 24, 13 juni 2018, p. 38

Paul SERVAES, Klein-Brabanders in het nieuws: Dokter Willems uit Breendonk, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 22, 30 mei 2018, p. 36

Paul SERVAES, Drie onbekende Klein-Brabanders over de landsgrenzen erg bekend, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant,* nr. 29, mei 2018, p. 11-13

Paul SERVAES, Speel nog eens een toneelstuk van … Verhaeren, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 29, mei 2018, p. 22-25

Paul SERVAES, In memoriam Rik Verhelst (1935-2018), in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg. , nr. 22, 30 mei 2018, p.18

Paul SERVAES, Boekenoogst van het Emile Verhaerenherdenkingsjaar (vervolg), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant,* nr. 29, mei 2018, p. 36-38

Paul SERVAES, Volharden in balorigheid: Jeroen Brouwers nog over Dirk de Witte uit Sint-Amands, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant,* nr. 29, mei 2018, p. 44-45

Paul SERVAES, In memoriam Fred Marcus (1933-2017), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant,* nr. 29, mei 2018, p. 48-49

Paul SERVAES, Proeve van Klein-Brabantse bibliografie (deel 15), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant,* nr. 29, mei 2018, p. 52-60

Paul SERVAES, Emile Verhaeren blijft actueel, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 46, 14 november 2018, p. 14

Paul SERVAES, Klein-Brabanders in het nieuws: Geert Goiris, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 48, 28 november 2018, p. 42

Paul SERVAES, Al 25 brieven van Emile, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 48, 28 november 2018, p. 42.

Paul SERVAES, De 80 jaarringen van Frans Van Praet, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg. nr. 2, 9 januari 2019, p. 36

Paul SERVAES, Nieuwe dichtbundel voor 95-jarige Reninca uit Puurs, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 3, 16 januari 2019, p. 42

Paul SERVAES, Emile Verhaeren blijft actueel: Drie tentoonstellingen, twee te Brussel en een te Antwerpen, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 6, 6 februari 2019, p. 28

Paul SERVAES, Etienne Siebens [Liezele] leidt Concertgebouworkest in Amsterdam, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 12, 20 maart 2019, p. 4

Paul SERVAES, Sint-Amands, Rik Hemmerijckx tien jaar conservator van Verhaerenmuseum, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 12, 20 maart 2019, p. 40

Paul SERVAES, Joseph Roth en Stefan Zweig: tijdgenoot en/of vriend van Emile Verhaeren, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 12, 20 maart 2019, p. 46

SINT-AMANDS, De klokken van de Sint-Amandskerk, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg. nr. 25, 20 juni 2018, p. 29

SINT-AMANDS, KVNS-Sint-Amands in *Gouwtijdingen*, Heemkunde Gouw Antwerpen, september-oktober 2018, p. 22-24

SINT-AMANDS, Verhaeren et Montald au Musée Verhaeren, in *Le Carnet et les Instants,* 17 juni 2018

SINT-AMANDS, Exposition "Emile Verhaeren: un profil", in *Le Carnet et les Instants,* 23 februari 2019

SINT-AMANDS, Nu ook bierpralines met Cuvée Verhaeren, in *Het Nieuwsblad,* 4 april 2019

Domien SLEECKX, Wat wist Domien Sleeckx over Puurs te zeggen in 1852?, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein*-Brabant, nr. 29, mei 2018, p. 25

UIT IN PUURS-SINT-AMANDS, Gemeentebestuur Puurs-Sint-Amands, nr. 1, februari 2019, 24 blz. (Interview: Charlie De Keersmaecker, Eindeloze jeugdzomers op de Schelde; Willy Houthooft, Als het publiek met een goed gevoel naar huis gaat, is onze missie geslaagd)

UIT IN PUURS-SINT-AMANDS, Gemeentebestuur Puurs-Sint-Amands, nr. 2, april-mei 2019, 24 blz. (Concordiavrienden in concert met Jelle Cleymans; Aspergefestival)

Charles VAN DER STAPPEN, Buste d'Emile Verhaeren, in *Mathieu Néouze, Tableaux-Dessins-Sculptures,* Maastricht, TEFAF, 2019

Margareta VAN DIJK (Hingene), *Sulawesi, droomeiland in nood,* 2018, In eigen beheer (met de medewerking van Renée De Smet en Jos Bergmans)

Benedictus VAN DONINCK, Uit het oorlogsdagboek van pater Benedictus Van Doninck, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant,* nr. 29, mei 2018, p. 6-7

Thomas VAN DRIESSCHE, De bouwgeschiedenis van De Notelaer, in *Heemkunde Gouw Antwerpen,* 55ste jrg., 2018, nr. 1, p. 25-26

Karel VAN EETVELT (Ceo bankenfederatie Febelfin), Laat ons uw vertrouwen winnen, in *De Standaard,* 13 september 2018

Roger VANHOECK, *Haar getto,* Antwerpen, Uitgeverij C. De Vries-Brouwers, 2018, 208 blz.

Wim VAN HOEYMISSEN, Linsella zet Liezele terug op de kaart, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 19, 9 mei 2018, p. 6

Wim VAN HOEYMISSEN, Heverstam toont gezicht van De Groote Oorlog, in *Publi-Nieuws*, 23ste jrg., nr. 19, 9 mei 2018, p. 8

Wim VAN HOEYMISSEN, Puurs, Binder is de naam van het nieuwe cultuurcentrum, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 22, 30 mei 2018, p. 8

Wim VAN HOEYMISSEN, Erfgoed: 'Hier vind je nog de aloude oerkrachten van aarde, water, wind en vuur', in *Publideluxe*, Puurs, Drukkerij Baeté, 10de jrg., nr. 36, mei 2018, p. 28

Wim VAN HOEYMISSEN, Puurs, Grondleggers van de Kollebloem krijgen cultuurprijs 2018, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 23, 6 juni 2018, p. 8

Wim VAN HOEYMISSEN, Lippelo, Kerken tonen hun schatten, in *Publi-Nieuws, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 23, 6 juni 2018, p. 10.*

Wim VAN HOEYMISSEN, "Binder [cultuurcentrum Puurs] zal bruisen", in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 37, 12 september 2018, p. 44

Wim VAN HOEYMISSEN, Sint-Amands, Het woord domineert de Kaai, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 38, 19 september 2018, p. 16

Wim VAN HOEYMISSEN, Sint-Amands, Al wandelend genieten van poëzie en muziek, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 38, 19 september 2018, p. 37

Wim VAN HOEYMISSEN, Liezele, Sandra J. Paul stelt nieuw boek "Loopgravenhel(d)" voor, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr; 38, 19 september 2018, p. 38

Wim VAN HOEYMISSEN, "Wie een ziel redt, redt de hele wereld", in *Publi-*Nieuws, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 40, 3 oktober 2018, p. 36. (voorstelling boek "Haar getto" van Roger Vanhoeck)

Wim VAN HOEYMISSEN, Mariekerke, Passiespel 2020 steekt in volledig nieuw kleedje, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 41, 10 oktober 2018, p. 16

Wim VAN HOEYMISSEN, Continuïteit en verandering bij lokale coalitievorming, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 46, 14 november 2018, p. 4 (gesprek met Bram Wauters)

Wim VAN HOEYMISSEN, Heemkundig jaarboek belicht vergeten oorlogsgebied, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 46, 14 november 2018

Wim VAN HOEYMISSEN, CMB (Centrum voor muziekinstrumentenbouw) viert 40-jarig bestaan met feestprogramma, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 49, 5 december 2018, p. 14

Wim VAN HOEYMISSEN, Professor Bram Wauters fileert gemeenteraadsverkiezingen, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 49, 5 december 2018, p. 16

Wim VAN HOEYMISSEN, Frank Van Linden stelt "Het kan alle kanten uit" voor, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 50, 12 december 2018, p. 26

Wim VAN HOEYMISSEN, Sint-Amands: Verhaerenmuseum brengt hommage aan Paul Servaes, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste Jrg., nr. 9, 27 februari 2019, p. 4

Wim VAN HOEYMISSEN, Puurs, Grote interesse voor lokaal archeologisch werk, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 9, 27 februari 2019, p.18

Wim VAN HOEYMISSEN, Sint-Amands, Bart Plouvier leest en zingt uit eigen werk, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr; 10, 6 maart 2019, p. 37

Wim VAN HOEYMISSEN, Sint-Amands, Marieke Maerevoet schrijft eerste dichtbundel, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 18, 1 mei 2019, p. 28

Wim VAN HOEYMISSEN, De Kalleschieters brengen oude volkssport tot leven, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 17, 24 april 2019, p. 12

Gert VAN KERCKHOVEN, Inventarisatie Burgerlijke Stand Groot-Bornem, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant,* nr. 29, mei 2018, p. 8-9

Gert VAN KERCKHOVEN, Vijf jaar vrijwilligerswerk, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant,* nr. 29, mei 2018, p. 39-43

Frank VAN LINDEN [Sint-Amands], *Het kan alle kanten uit,* Sint-Amands, in eigen beheer, 180 blz.

Ludwig VAN MECHELEN, CD Concertos for Organ and Strings door Bart Jacobs en Les Muffatti, in *Klassiek Centraal,* 12 maart 2019

Frans VAN MEIR, Oppuurse kapelletjes 10-13 mei 2018. Kapellen: meer dan een modeverschijnsel uit de jaren '50, in *Kerk en Leven,* 79ste jrg., nr. 17, 25 april 2018

Design Frans VAN PRAET, in *De Standaard Weekblad,* nr. 376, 15 december 2018, p. 47

Spiegelingen door JOZEF VAN RANST, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 16n 18 april 2018, p. 26

Jelle VAN RIET, Barbara Rottiers [Bornem 1976] 'Ik ben altijd te. Ik zou liever in alles wat minder zijn', in *De Standaard Weekblad,* nr. 387, 16 maart 2019, p. 22-26

Wannes VANSINA, Verhaerenmuseum brengt hulde aan Paul Servaes en Vic Nachtergaele, in *Het Nieuwsblad,* 26 februari 2019

Peter VANTYGHEM, Studio 100 verlegt met '40-45' de grenzen van musical, in *De Standaard,* 8 oktober 2018, p. D6-D7

VERGETEN LINIES, Antwerpse bunkers en loopgraven door de lens van Leutnant Zimmermann (1918), Derde deel, Antwerpen, Provinciebestuur, Departement Cultuur; 2018, 275 blz.

Emile VERHAEREN, *De Zwarte trilogie: Avonden, Aftochten, Zwarte fakkels*, vertaald door Stefaan van den Bremt, Leuven, Uitgeverij P, 2017, 96 blz.(Met een nawoord door em. prof. Dr. Christian Berg)

Emile VERHAEREN, *Middernachtvertellingen,* vertaald door Jan H. Mysjkin, Amsterdam, De Wilde Tomaat, 2019, 106 blz.

Emile VERHAEREN, *Poèmes,* USA, Libros Para Kindle, 2018, 246 blz. (Franstalige bloemlezing uit de bundels "Les Flamandes" en "Les Moines")

Wannes VANSINA, Verhaerenmuseum brengt hommage aan Paul Servaes en Vic Nachtergaele, in *Het Nieuwsblad,* 26 februari 2019

Maria VLAAR, Boek van de week: Loeki Zvonik herontdekt, in *De Standaard,* 26 januari 2018, p. L3

WABO, Hingene: Kasteel d'Ursel stelt gulden boek voor van meer dan 100 jaar oud, in *Het Nieuwsblad,* 26 januari 2019

Bram WAUTERS [Puurs], Vooral Groen plukt de vruchten van kartels, in *De Standaard,* 18 oktober 2018

Bram WAUTERS (redactie), *Wie is nog van de partij? Crisis en toekomst van partijleden in Vlaanderen,* Gent, Acco Uitgeverij, 2018, 232 blz.

WEERT, Zilverreiger Weert opent 49ste werkjaar met thematentoonstellingen, in *Publi-Nieuws*, 23ste jrg., nr. 18, 2 mei 2018, p. 18

WEERT, De Zilverreiger bestaat 50 jaar als streek- en vlechtmuseum, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 18, 1 mei 2019, p. 22

Jos WINCKELMANS, *Vergeten oorlogsgebied. Leven en overleven in Klein-Brabant tijdens de Eerste Wereldoorlog,* Hingene, Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, Jaarboek 53ste jaargang, 2018, 352 blz. (met de medewerking van Benny Croket en Gert Van Kerckhoven)

WINTAM, Archeologiedagen: Leven in den Natte, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 24, 13 juni 2018, p. 32

WINTAM, Archeologische vondst in Nattenhaasdonk, in *Publi-Nieuws,* Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 10, 6 maart 2019, p. 8

WVK, Sint-Amands, Verhaerenmuseum brengt hommage aan Paul Servaes en Vic Nachtergaele, in *Het Laatste Nieuws,* 25 februari 2019

Stefan ZWEIG, *Le Monde D'Hier, Textes choisis et commentés par Laurent Seksik,* Paris, Flammarion, 2018, 240 blz.

Wie zijn of haar publicaties wenst opgenomen te zien in deze Proeve van Klein-Brabantse bibliografie wordt verzocht alle gegevens erover te bezorgen aan de samensteller, Paul Servaes, Puursesteenweg 82B2 te 2880 Bornem of op het e-mailadres: paul.servaes@telenet.be.

In memoriam Raymond en André van Assche

Paul Servaes

Op 17 april 2019 overleed in het woonzorgcentrum Ter Schelde te Sint-Amands Raymond Van Assche**,** geboren te Liezele op 12 juni 1927, werkzaam bij Kredietbank als algemeen directeur interne audit. Hij was medestichter van de Klein-Brabantse kunstkring Het Vierkant waar hij jarenlang allerhande culturele activiteiten organiseerde samen met zijn kunstvrienden zoals Frans Dehoux, Jef en Frans Moons, Aimé Vercruysse en Jef Geniets. Ook stond hij mee aan de wieg van het CMB (Centrum voor muziekinstrumentenbouw) te Puurs, dat momenteel internationale belangstelling krijgt. De uitvaart had plaats in de Onze-Lieve-Vrouw ten Traankerk te Kalfort, waar zijn woonplaats was. In hem verliest Klein-Brabant een steeds gedreven kunstliefhebber die tot op hoge leeftijd nog participeerde in de culturele activiteit van Klein-Brabant. Ook verdwijnt met hem het laatst overgebleven lid van Het Vierkant.
Zijn broer F. André Van Assche**,** gynaecoloog en emeritus gewoon hoogleraar van de KU Leuven, Diensthoofd verloskunde en gynaecologie van de Universitaire Ziekenhuizen te Leuven van 1983 tot 2003, overleed op 30 juli 2018 te Kessel-Lo.
Hij promoveerde in 1963 tot arts en vijf jaar later tot verloskundige-gynaecoloog. Na research in Londen, Liverpool en Belfast werd hij hoogleraar te Leuven en bereikte in 2003 het emeritaat en nam nadien nog het voorzitterschap op van de Europese Vereniging voor verloskunde en gynaecologie. *"5.398 baby's haalde hij"*, titelde "De Standaard" bij het einde van zijn lange carrière. Hij werd geboren te Liezele op 17 december 1937 en hield de band met zijn geboortestreek steeds levendig en werd op hoge leeftijd nog voorzitter van de kring van oud-studenten van de Leuvense Universiteit uit Klein-Brabant. Als volwaardig ambassadeur van Klein-Brabant werd hem in 2004 de titel van "Ereburger van Klein-Brabant" toegekend door de V.V.V. (nu Toerisme) Klein-Brabant-Scheldeland. Hoewel hij ooit meldde dat hij geen enkele reden zag waarom hij als beroemd persoon zou worden voorgesteld, waardeerde hij deze ere-titel ten zeerste en liet men niet na die ook op de rouwbrief te vermelden. We zullen hem voor altijd als een prominente Klein-Brabander in onze herinnering bewaren.

Door de ogen van het kadaster: het Hof van Nattenhaasdonk

Benny Croket

In de tweede helft van de 19de en zeker in de 20ste eeuw ondergingen de onroerende eigendommen in een dorp de meest ingrijpende wijzigingen. Om die recente geschiedenis van een huis of site te achterhalen, zijn vele archieven raadpleegbaar. Alleen dienen we rekening te houden met de wet op de privacy, die voor de periode vanaf 1920 de opzoekingen bemoeilijkt. De belangrijkste fondsen zijn die gevormd werden door het notariaat, de dienst registratie, de hypotheekbewaring en niet te vergeten het kadaster. Ook de bouwaanvragen en -vergunningen, die te vinden zijn bij de gemeentelijke administratie, kunnen we vernoemen, maar in landelijke gemeenten zijn die documenten niet altijd bewaard gebleven, zeker niet voor de 19de eeuw.

Het moderne kadaster

Voor het merendeel Belgen klinkt 'kadaster' bekend in de oren. Elke eigenaar van een woning of een lap grond krijgt immers jaarlijks een aanslagbiljet voor de onroerende voorheffing, beter gekend als de grondlasten, in zijn bus en leest daar terminologie die hij toch niet zo goed begrijpt, onder andere kadastrale afdeling, perceel en kadastraal inkomen. Tot enkele jaren terug vond je ook nog 'legger' met een cijfer erachter op het aanslagbiljet. Het belangrijkste vindt de geadresseerde echter hoeveel er moet betaald worden, want als kleine eigenaar vind je dat elk jaar weer maar zuur geld voor het eigen plekje. Vergroot je bovendien of moderniseer je jouw huis ingrijpend, dan kan het wel zijn dat iemand van het kadaster langskomt om het kadastraal inkomen te herschatten. En dat je bijgevolg het jaar erna meer zal betalen.

Dit artikel heeft niet de bedoeling het ontstaan en de werking van het kadaster uit te leggen – hoe interessant ook – maar wil enkel aantonen hoe we dat kadaster kunnen benutten om onze huizengeschiedenis vorm te geven. Toch moet ik enkele wetenswaardigheden meegeven. Het kadaster, zijnde het openbaar register van alle onroerende goederen en hun eigenaars, is opgericht in de Franse Periode, zo rond 1800, om daarmee een eerlijke en dus voor iedere burger uniforme belasting op onroerend goed te kunnen bepalen, gebaseerd op oppervlakte en kwaliteit. Een kwalificatieschema (klassering) voor de kwaliteit van huizen, andere gebouwen en gronden werd door schatters via een reeks bewerkingen bepaald – hoe hoger de klasse, hoe minder waardevol het goed is – maar om de oppervlakte te berekenen en de contouren van de onroerende goederen, zowel van gronden als gebouwen, vast te leggen, moest de overheid beroep doen op landmeters. In het eerste decennium van de 19de eeuw was het vooral landmeter Gigault die de Klein-Brabantse gemeenten in kaart bracht, ze opdeelde in secties met een letteraanduiding (A, B, C, …) en elk perceel in die secties een uniek nummer gaf. Mooie en erg leerzame kaarten trouwens, maar in de Nederlandse Periode streefde men naar meer uniformiteit in de plans en werden voor onze regio rond 1817 nieuwe kadastrale plans getekend. Vervelend is dat de landmeter toen een andere perceelnummering hanteerde dan Gigault. Wel bleven de secties gelijk. Het nam heel wat tijd in beslag om dat voor het ganse Nederlandse en later Belgische grondgebied te doen en het is pas eind 1834 dat de grootste kadastrale werkzaamheden beëindigd zijn. Maar tussen 1817 en 1834 waren er uiteraard wijzigingen geweest, zoals verkavelingen of woningen die bijgebouwd waren, zodat de plans van 1817 geactualiseerd werden naar de situatie van eind 1834. Vanaf 1 januari 1835 ging het moderne kadaster, ongeveer zoals we het nu nog kennen, van start.

Het ging niet alleen om plans, er hoorde een uitgebreide administratie bij, want van elk perceel moest men de eigenaar kennen en met de gegevens van de soort eigendom (huis, tuin, …), oppervlakte en klassering het kadastraal inkomen, de theoretische verhuurwaarde, bepalen. Al die gegevens werden per eigenaar in een kadastrale legger genoteerd. Maar omdat onroerende eigendom steeds aan veranderingen onderhevig is (verkaveling, verkoop, verbouwing, …), moest een dynamisch systeem ontwikkeld worden om al die gegevens up to date te houden. En dat systeem gaan we gebruiken bij huizengeschiedenis.

Het Hof van Nattenhaasdonk als voorbeeld

Ons uitgangspunt is te weten komen hoe de site van het Hof van Nattenhaasdonk op de Pastoor Huveneersheuvel zich sinds 1834 ontwikkeld heeft. Gemakkelijkst zou zijn om aan de huidige eigenaars te vragen of we hun notariële koopcontracten mogen inzien, waaruit we kunnen afleiden van wie, wanneer en voor welke notaris de laatste verkoper het goed gekocht had. Maar veel aarde brengt het niet aan de dijk, want we gaan ons vastrijden in de wet op de privacy. We kunnen dus beter het kadastrale perceelnummer zoeken en van daaruit vertrekken. Als we de ligging correct kunnen situeren, dan kost ons dat weinig moeite via de website "het kadaster online". Inzoomend met de CadGis viewer vinden we de site in zijn laatst gekende toestand met de percelen en hun kadastrale nummers: B1304e, B1303w, B1303t, B1303x en het smalle perceeltje B1302d. De basisnummers zijn sinds 1835 niet veranderd, waarbij B staat voor de

sectie Nattenhaasdonk (Wintam) in de gewezen gemeente Hingene (nu Bornem 3de afdeling) en de cijfers 1302, 1303 en 1304 specifiek zijn voor het perceel. Het is de landmeter die in 1817 het primitief plan tekende, die deze nummering gaf. De toegevoegde letters e, w, t, x en d duiden aan dat de percelen al ettelijke keren gewijzigd zijn. Dat kan zijn qua perceelgrenzen, maar ook bij verandering van het grondplan van de erop staande gebouwen wijzigt de subletter. Voilà, we weten al iets, namelijk dat er nu 3 percelen zijn waar gebouwen opstaan.

We gaan de huidige situatie vergelijken met die op het kadastraal plan van 1834. Dat plan kunnen we vinden op de website van het Rijksarchief: search.arch.be. Je moet je registreren om de kaarten te kunnen zien, maar eens je een login hebt, kan je heel wat uren spenderen aan het bijna twee eeuwen oude beeld van je gemeente.[1] Op de thuispagina vind je onder "*Collectie kadasterplannen en -documenten online*" de primitieve kadasterplannen. Bij "*Zoek binnen deze toegang*" vul je in ons geval "*Hingene*" in en onder de inventaris krijg je onder het inventarisnummer 422 "*Sectie B, Percelen van 1056 tot 1484 Nattenhaesdonck (1830-1834)*". Open dit en klik naar "*gedigitaliseerde archiefdocumenten*" waar je 3 ingekleurde plans ziet. Het derde plan toont het overzicht van Nattenhaasdonk. Al zijn

ze niet duidelijk leesbaar, dan merken we toch het nummer 1303 bij het perceel met de gebouwen, in de wal vermoeden we 1302 en 1304 is het perceel achter en naast de gebouwen maar binnen de wal. Ook de toegangsweg tot het complex heeft het nummer 1303; dit wordt aangeduid door de gestippelde pijltjeslijn. Opmerkelijk is dat de straat veel meer in het zuiden ligt, dat er heel wat bewoning is ten westen van de huidige Pastoor Huveneersheuvel en dat de kerk en de pastorij niet te zien zijn. Dat laatste is logisch, want kerk en pastorij zijn na de zware overstroming van 1825 afgebroken. Hun contouren en inhoud zijn bijgevolg uitgekrabd. Ter vergelijking hebben we een uittreksel uit het kadastraal plan welk hertog d'Ursel nodig had bij een ruil van gronden met graaf Van der Dilft in Nattenhaasdonk.[2] En daarop staan kerk en pastorij wel nog getekend: de kerk aangeduid als "*Eglise de Wintham*" op perceel 1301 en daaronder de pastorij met een bijgebouwtje. De opmerkzame lezer zal zien dat perceel 1299 in het primitief plan van 1834 genummerd is als 1297 met de extra lettercombinatie TL wat staat voor "*terre labourable*" of bouwland. Die nummerwijziging is een gevolg van de aanpassing van het plan van 1817 naar de situatie van 1834, waarbij betreffend perceel, waar eens de tuin was van de pastorij, groter is geworden. We kunnen dat ook lezen midden onderaan op het primitief plan waar 1299 is ingevuld in de kolom "*Nros néants*" of zijnde de perceelnummers die niet meer overgenomen zijn in 1834. Verdere vergelijking van het primitief plan met het huidig plan maakt duidelijk dat onze percelen qua omvang en begrenzing helemaal niet meer op elkaar lijken. Alleen in het smalle B1302d vinden we een deel van de vroegere omwalling terug. In de periode van bijna 190 jaar is zodoende het een en ander gebeurd met deze site. Daar is gebouwd en verbouwd en ook afgebroken en gekaveld en gedempt en wat nog allemaal. Die veranderingen gaan we proberen te volgen en die zijn dikwijls ook gekoppeld aan de wijzigingen van eigenaars.

Het wordt nu tijd om op zoek te gaan naar de eigenaar van B1302-B1303-B1304 in 1834. Hiervoor moeten we ofwel naar de Bewaring van het Kadaster in Antwerpen, waarvoor je eerst schriftelijk toelating moet vragen, ofwel naar het Gemeentearchief in Bornem (GAB). We kiezen de laatste optie en vragen naar de "*Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel der grondeigenaren*" van Hingene, een van de basisdocumenten van het kadaster. Per sectie zijn alle perceelnummers doorlopend opgelijst en naast het nummer vinden we de eigenaar, waar hij woont, zelfs zijn beroep, de soort eigendom, oppervlakte en nog enkele andere gegevens. Er is ook een kolom met de aanduiding van het kadastraal artikel, want bij het kadaster beschouwen ze de eigenaar als een nummer. Bij de percelen B1302, B1303 en B1304 treffen we als eigenaar aan: Van Damme Judocus, landbouwer, gekend als kadastraal artikel 524.[3] Met dit laatste gegeven kunnen we verder. Om te zien of die eigenaar nog andere onroerende eigendommen bezat in Hingene en of hij daarmee iets gedaan heeft en wie de volgende eigenaar werd, slaan we de loodzware en van groot formaat zijnde kadastrale legger van de gemeente Hingene open op kadastraal artikel 524.

We moeten de vele gegevens op dit blad nu proberen lezen en begrijpen. Het bovenste veld dient om de identificatiegegevens van de eigenaars en de eventuele vruchtgebruikers in te vullen. Die zijn summier: geen adres, geen geboortedata, enkel de naam en voornaam, het beroep en de woon-

plaats, want je kan wel eigenaar zijn, maar daarom hoef je er nog niet te wonen. Rechts van dit veld vinden we de globale mutaties: jaar en soort mutatie (vererving, verdeling, verkoop, …). Het grootste deel van het blad echter is gevuld met de oplijsting van de onroerende goederen van de eigenaar in de gemeente. Belangrijkst daarin voor ons zijn de vermelding van sectie en perceelnummer, het soort eigendom (huis, tuin, bouwland, …), de oppervlakte, de klassering en uiterst rechts de mutatiekolommen, die ons zeer beknopt de soort wijziging geven en die verwijzen naar zowel vorige als volgende toestand van het perceel.

De combinatie van de gegevens op dit blad leert ons de geschiedenis van een perceel tijdens een bepaalde periode. Laten we eens zien wat dat geeft voor B1302-B1303-B1304. Bovenaan naast "*eigenaar*" staat: "*Van damme de wed. Judocus, landbouwster, hingene haesdonck*". Hier merken we al een klein verschil met wat we gelezen hadden in de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel, namelijk dat het kennelijk om een weduwe gaat. Op dezelfde hoogte vinden we als globale mutatie: "*1848 succession*". Het kadaster heeft dus in 1848 geregistreerd dat er een vererving is geweest en nog wel aan hen vermeld op de 2de regel van het identificatieveld: "*Van Damme Judocus, de kinderen, landbouwers, hingene haesdonck*". We begrijpen eruit dat de weduwe gestorven is. En denkelijk in 1847, want het kadaster registreert altijd bijna 1 jaar later. Het kadaster wordt immers niet bestendig maar slechts periodiek op de hoogte gebracht van wijzigingen en de landmeter van het kadaster kwam ook maar eens of maximaal twee keer per jaar langs om zijn opmetingen te doen. Rechts lezen we nog dat er in 1851 een verkoop is geweest aan: "*Steenwegh-Van Damme Jan, landbouwer, hingene haesdonck en Seps-Van Damme Jan, landbouwer, hingene haesdonck*". Ieder voor de helft als deeleigenaar. Nieuwsgierig naar wie al die mensen zijn, sla ik het genealogisch repertorium van Nattenhaasdonk-Wintam open en vind al direct het echtpaar Judocus Van Damme-Maria Elisabeth Van de Vijver terug.[4] De man was al in 1822 gestorven en de vrouw overleed inderdaad in april 1847. Bij de vererving waren nog 4 kinderen in leven, met onder anderen Dorothea Van Damme getrouwd met Joannes Steenwegh en Joanna Coleta Van Damme in huwelijk met Joannes Seps. De 2 andere kinderen hebben in 1851, eigenlijk 1850, vermoedelijk hun delen in de eigendom verkocht aan hun zusters. Of dit met de werkelijkheid strookt, kunnen we vinden in het kadastraal mutatiedossier of moeten we gaan zoeken bij de dienst registratie.

Naast de volgnummers 23, 24 en 25 vinden we onze betreffende percelen terug met als plaatselijke benaming: "*Nattenhaesdonk*". B1302 wordt omschreven als een waterpartij met een oppervlakte van 14,35 are. De tuin B1304 heeft een oppervlakte van 22,55 are. B1303 is het "*huis en plaats*", waarmee men de gebouwen en het erf bedoelt. De oppervlakte is 30,20 are en de klassering is 8 (in een reeks van 1 tot 14). Bij B1303 krijgen we nog de informatie dat in 1852 een "*démolition partielle*" geregistreerd werd en dat daardoor het perceel een nieuw nummer kreeg, met name B1303a, te vinden onder kadastraal artikel 524 lijn 28. Hoe die gedeeltelijke afbraak eruitziet, kunnen we enkel vinden in de mutatieschets. En dus moeten we toch naar Antwerpen, naar de Bewaring van het Kadaster.

De mutatieschetsen zijn verzameld per jaar in een register, waarin ze per sectie en perceelnummer elkaar opvolgen. Op de schets hebben we links de oude toestand en rechts de nieuwe toestand. Op schets 57 van 1852 merken we dat het hoofdgebouw deels is afgebroken. Om welke reden, dat weten we niet. Maar vermoedelijk is het gebouw niet in beste doen, want de klassering gaat zelfs naar 10. Terug naar de kadastrale legger, waar we op lijn 28 van artikel 524 lezen dat het goed overgaat naar kadastraal artikel 906: Joannes Steenweg-Van Damme en Joannes Seps-Van Damme. Deze twee echtparen hebben het Hof van Nattenhaasdonk dus in gemeenschappelijk bezit. Wie er eventueel woonde kunnen we hier niet uit afleiden. Daar zouden de bevolkingsregisters 1846-1860 in GAB ons kunnen over informeren en evengoed kan de bewoner een huurder zijn.

Ons verhaal gaat verder, want in 1863 krijgen we de inschrijving van de gedeeltelijke afbraak van de "*bâtiments ruraux*", zeg maar de bijgebouwen van de boerderij als stal en schuur. Die afbraak was vrij ingrijpend, want méér dan het poortgebouw werd met de grond gelijkgemaakt en ook het overblijvende bijgebouw werd aangepast. Die afbraak zouden we moeten situeren in 1862, maar uit een kadastraal document, model 20 zijnde de "*staat die de veranderingen opgeeft die de eigendommen hebben ondergaan*" bewaard in GAB, kunnen we afleiden dat de afbraak net voor 1860 moet gebeurd zijn. Met die afbraak werd het aanzicht op het Hof van Nattenhaasdonk drastisch gewijzigd. Perceel B1303a werd nu B1303b. De oppervlakte van het perceel bleef hetzelfde en de klassering bleef 10, maar veranderde later in 14 omdat in de loop van de jaren de klassering van de huizen was aangepast en er nu 23 klassen waren in plaats van de oorspronkelijke 14.

Deeleigenaar Joannes Steenwegh-Dorothea Van Damme bezat nog andere eigendommen, opgenomen onder artikel 471, waaronder een boerderij in de Winthamstraat rechtover Den Hul. Bovendien had Dorothea Van Damme nog eigendom van zichzelf, ingeschreven onder artikel 1324. Ook de tweede deeleigenaar, Joanna Coleta Van Damme, die ondertussen als weduwe Seps door het leven ging, had nog een goede 3,5 ha als eigendom onder artikel 1321. Dorothea Van Damme en haar man sterven beiden in 1868 en in 1869 noteert men in de kadastrale legger de vererving van hun deel in het Hof van Nattenhaasdonk aan Karel Louis Steenwegh en echtgenote Barbara Ceulemans en aan Joanna Emeliana Steenwegh getrouwd met Joannes Franciscus Segers. Belangrijker is dat bij het overlijden in 1886 van deeleigenares Joanna Coleta van Damme, weduwe Seps, er een verdeling volgt en dat het complex overgaat naar artikel 2305 welk staat voor deeleigenaar Jan Frans Segers-Joanna Emeliana Steenwegh en Lodewijk Edmond Seps-Siebens.

Nieuwstijdingen.

De stoomboot-dienst Wilford ondergaat op 1n october wijzigingen in ons blad reeds aangeduid.

— In de aanbestedingen van 19 sept. in het provinciaal gouvernementshotel te Antwerpen is men overgegaan tot het maken van eenen buurtsteenweg van Hingene en Wintham naar den overzet van Rupelmonde. — Geschat op fr. 69,500; aangenomen door MM. Jos. Daelemans, te St-Amands en G. Keyenberg, te Schooten, voor fr. 56,065.

Maar ondertussen was een en ander met de site gebeurt. De gemeente Hingene had in 1884 al plans laten tekenen en bestekken opmaken voor de weg vanuit Hingene en Wintam naar de Groenendijk, waar het Rupelmondeveer lag. Op 19 september 1885 vond de aanbesteding plaats en het waren de aannemers Daelemans uit Sint-Amands en Keyenberg uit Schoten die het werk mochten uitvoeren. De weg zou rechtgetrokken worden en omdat daarvoor onteigeningen moesten gebeuren en bepaalde gronden doorsneden werden, zouden de belanghebbenden vergoed wor-

den. Een jaar later was de weg voltooid, al duurde het nog tot midden 1888 eer de aanvaarding volgde. Ook de site van het Hof van Nattenhaasdonk werd doorsneden. Over al wat nog onder de grond zat van het poortgebouw kwam de nieuwe weg te liggen. De oppervlakte van B1303b verminderde bijgevolg en de oude landweg die nu aan de overkant van de straat lag, kreeg een nieuw nummer: B1303d. Omdat hij geen enkel nut meer had, werd deze landweg uiteindelijk verkocht en opgenomen in het veld. Het erf met het huis en bijgebouw veranderde in B1303c.

In 1890 beschreef het kadaster al een nieuwe wijziging. Perceel B1303c werd opgesplitst in drie delen en wat nog restte van het oorspronkelijk hoofdgebouw werd zo goed als volledig afgebroken. Enkel een klein deel bleef overeind en deed dienst als bakhuis (B1303e), dat nog voor de eeuwwisseling als laatste restant werd verwijderd. De aanliggende tuin werd B1303f. Het achterliggende driehoekperceel kreeg als tuin een eigen nummer: B1303g. Door gift, verdeling en verkoop kwamen deze 3 percelen in 1919 in handen van de echtparen of weduwen Frans Lauwers-Segers en Jan Henri Steenwegh-Seps. Het vroegere bijgebouw werd in 1890 als huis aanzien en in die zin verbouwd en werd B1303h. De landmeter van het kadaster vond het zelfs nodig om het grondplan te verduidelijken op schaal 1/500. Dit goed was tegelijk ook verkocht aan Louis Cools-Rosalia De Maeyer (artikel 2392). Eerst boerde deze eigenaar nog wat, maar bij het overlijden van zijn echtgenote liet hij zich noteren als werkman. Hijzelf stierf in 1917 en zodoende werden hun kinderen eigenaar van B1303h met een oppervlakte van 5,10 are.

Zien wat na 1917 met de betreffende percelen werd aangevangen en wie kocht en verkocht, blijft moeilijk omdat de gegevens niet openbaar zijn. Toch vonden we bij GAB nog een verkoop van een wegel naar de Pastoor Huveneersheuvel. De plaats waar ooit de kerk van Nattenhaasdonk stond, omgeven door het kerkhof en met in de directe nabijheid de pastorij met hof was in 1948 opgewaardeerd voor de viering van de 150ste verjaardag van de Boerenkrijg en de verheerlijking van pastoor Huveneers van Nattenhaasdonk als aalmoezenier van de Brigands. Omdat dat alles goed verlopen was en met in gedachte dat er op de heuvel nog festiviteiten zouden kunnen doorgaan, kocht de gemeente Hingene een gedeelte van de oude bedding van de wal, tegen de eigendom van Karel Cools, om die aan te vullen met grond en dergelijke en er vanaf de Nattenhaasdonkstraat een toegangsweg over te trekken tot op de kerkheuvel. Die bedding was eigendom van landbouwer Philippe Emmanuel Janssens. In de eigendomsaanhaling van de notariële akte lezen we dat Janssens het in 1936 gekocht had van Lauwers-Segers en Steenwegh-Seps.[5] Tegelijk kocht ook Leopold Paredaens een deel van de bedding.

Een laatste historisch kadastraal beeld halen we uit de ozalidplans van 1975. Huis B1303h is dan al opgedeeld in twee woningen en op het aangepaste perceel B1303v zijn een huis en bijgebouwen opgetrokken.

Tot besluit

Als besluit kunnen we stellen dat het kadaster ons veel kan verduidelijken over de evolutie van een perceel, een site, een wijk of zelfs een ganse gemeente, al zijn de gegevens niet altijd makkelijk leesbaar. Toch is er andere bijkomende informatie nodig om aan huizengeschiedenis te doen. En dan denken we vooral aan die gegevens die we bij de dienst registratie kunnen vinden zoals onderhandse akten of testamentaire beschikkingen of zelfs pachtcontracten. En via die registratie krijgen we ook toegang tot het erg uitgebreide archief van het notariaat met openbare en onderhandse verkopen, met boedelbeschrijvingen en dies meer. Eens we die 19de eeuw doorgrond hebben, moeten we verder het verleden induiken en daar zijn weer andere bronnen voor nodig.

Wat betreft het Hof van Nattenhaasdonk moeten we beseffen dat in de 8 decennia vanaf 1834 tot circa 1917 veel veranderd is, zowel bouwfysisch als qua eigenaars, alhoewel bij dat laatste het toch dikwijls gaat om ververvingen of verkopen binnen de familie. Op het terrein is op het eerste gezicht nog maar weinig zichtbaar van wat het Hof eens was, maar wat misschien nog onder de grond verborgen zit, zoals kelders of archeologische artefacten, dat weten we nog altijd niet.

---

1 Je kan ook via de website "Cartesius" de primitieve plans van Hingene vinden; vul in het zoekvak "primitief AND Hingene" in en dan krijg je de plans waar je sterk kan op inzoomen

2 ARA, fonds d'Ursel, R108/14

3 Is de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel niet aanwezig in het archief, dan moet je de legger van Popp gebruiken waar je met de concordantietabel het kadastraal perceelnummer kan koppelen aan het artikel van de eigenaar van circa 1868 en daarmee kan je verder in de kadastrale legger

4 BINON D., *Genealogisch Repertorium Parochieregisters 1795-1904 Nattenhaasdonk Wintam deel 2*, (eigen beheer), Ruisbroek 2004, blz. 756. Verifiëren kan via de website van de gemeente Bornem waar je onder Stamboomonderzoek downloads vindt van geboorten, huwelijken en overlijdens van alle Bornemse deelgemeenten voor de periode 1795-1900.

5 GAB, B09, 03b-32, toegangsweg Pastoor Huveneersheuvel

Wat een leenboek ons vertelt

Benny Croket

In de archieven van dorpsheren, zoals de heer van Hingene, vind je meestal een verzameling leenverheffen, denombrementen en leenboeken terug. Samen vormden deze documenten de geschreven basis van het leenrechtelijk stelsel in een bepaald gebied. Het leenstelsel of met een ander woord de feodaliteit was ontstaan in de Middeleeuwen door onder andere de verzwakking van het koninklijk gezag en had een verbrokkeling van het grondbezit tot gevolg. Ook door de invallen van de Noormannen en andere volken gingen plaatselijke heren, die hun grond in volle eigendom (=allodium) bezaten, bescherming zoeken bij machtiger heren en stonden daarvoor hun eigendomsrecht af, maar konden hun gronden blijven uitbaten als leen. Hij werd dan leenman en hij en zijn leenheer gingen een contract aan met wederzijdse verplichtingen, welke in de Nieuwe Tijden afgezwakt werden tot de betaling van een bepaalde som. De lenen werden al heel snel erfelijk en praktisch kwam het erop neer dat zeker vanaf de 16de eeuw de leenman ten volle het eigendomsgenot had van zijn leen, als hij maar zijn leenverplichtingen nakwam. Zo bleef de leenhulde aan de leenheer bestaan. Niet alleen leenhulde, ook het indienen van het denombrement, zijnde de beschrijving van het leen, het verhef en de daarbij horende betaling van leenrechten moesten binnen bepaalde tijd gebeuren. Ging het leen over van een overleden leenman naar een familielid, dan spreekt men van "sterfcoop", werd het leen verkocht aan een derde, dan spreekt men van "wandelcoop". Al die overgangen werden geregistreerd voor het leenhof en genoteerd in een leenboek, dat af en toe vernieuwd werd. Leg je al die leenboeken naast elkaar, dan kan je tot ver in de tijd de namen van de leenmannen, in casu de eigenaars, vinden. Het is pas met de Franse Revolutie dat het leenrechtelijk stelsel werd afgeschaft.[1]

Het Hof van Nattenhaasdonk als leen

Tot eind 18de eeuw was het Hof van Nattenhaasdonk een leen. Dat vinden we terug in een leenboek uit het archief van de familie d'Ursel.[2] Het register, meer dan 200 folio's dik en opgesteld door Jan van Damme, beschrijft alle lenen die graaf d'Ursel in 1640 bezit in Hingene, Bornem, Opdorp en Oppuurs. Maar het interessante is dat alle volgende overgangen worden vermeld tot circa 1730. Toen was men al begonnen met een nieuw leenboek dat tot 1793 gaat, maar welk ik nog niet heb kunnen raadplegen. Uiteraard was er ook een ouder leenboek want Jan van Damme schrijft: *"…mits der audtheijt ende dueijsterhijt vanden oude leenboeck…"*. Om de lenen te lokaliseren werden immers de aanpalenden opgegeven en die wijzigden doorheen de tijd. Op folio 17recto lezen we: *"S[ieu]r Peeter de Backer over Jaques de Schott hout te leene van mijn heere den graeve den Bercht tot Haesdonck metten ~~den~~ walle, grechten, ende landen daer toebehooren[de] t'saemen groot ontrent een bunder oost het kerckhoff van Haesdonck den selven de Backer zuijden met den hoff ende bogaerdt west ende noorden de straete ende heeft voor sterffman gestelt Niclaes de Backer sijnen sone."* We begrijpen eruit dat Peeter de Backer in 1640 eigenaar is, dat de vorige eigenaar Jacques De Schot was en dat het leen circa 1,34 ha groot is met de kerk en het kerkhof in het oosten en de openbare weg in het westen en het noorden. Vreemd genoeg omschrijft van Damme in het zuiden de moestuin en de boomgaard als palende aan het leen en dus niet tot het leen behorend, want het omwalde gebied met de gebouwen is slechts 67 a groot, terwijl het samen met boomgaard en moestuin 1,42 ha groot is of ongeveer gelijk aan de oppervlakteopgave.

Over grootgrondbezitter Jacques De Schot (+1601)[3] en de gelijknamige Antwerpse familie van lakenhandelaars kan u meer lezen in "Veertig documenten Klein-Brabant", ons jaarboek van 2016.[4] Peeter de Backer, rekenmeester in de Rekenkamer van Brabant, was trouwens zijn schoonzoon en had in 1608 het Hof gekocht.[5] Hij deed zijn leenverhef voor graaf d'Ursel pas in 1625 – of ging het om een vernieuwing? – waarbij we dan *"den Berch tot Haesdonck"* vermeld zien in plaats van *"Bercht"*.[6] Maar hoe had

Jacques De Schot het leengoed verworven? Zijn vader Franchois De Schot senior had het gekocht van jonker Jan van Tanerijen, we vermoeden circa 1560.[7] De familie van Tanerijen, eigenlijk de la Tannerie, was afkomstig uit Frans-Vlaanderen en had zich in Antwerpen gevestigd. Willem van der Taneryen werd in 1456 schepen van Antwerpen en is gekend als de rechtsgeleerde die het "Boec van der loopender practijken der Raidtcameren van Brabant" samenstelde. Hij had een zoon, Andries, die ridder zou geweest zijn en eind 15de eeuw in Hingene stierf.[8] Van deze Andries vinden we nog sporen terug in de kerkrekening van Nattenhaasdonk. De erfgenamen van Franchois De Schot immers moesten als erfcijns op hun Hof te Haasdonk elk jaar een pot smout geven aan de kerkfabriek en ze deden dit over de erfgenamen van Andries van Tanerijen.[9] Hij moet dus eind 15de eeuw al eigenaar geweest zijn van het Hof van Nattenhaasdonk. En denkelijk ook zijn vader Willem was al eigenaar, want in een uittreksel uit het oude leenboek van de vrouwe van Rumst staat genoteerd dat deze in maart 1495 weliswaar een ander leen, namelijk de visserij de Vuytworp vanaf het Oudbroekschor tot aan Tolhuis, in leen had en dat het na zijn dood overging op zijn kleinzoon Jan van Tanerijen de oude.[10] Jonker Jan van Tanerijen de oude was de zoon van Andries van Tanerijen, woonde in Bornem en was er baljuw of stadhouder.[11] Ook diens zoon Jan (de jonge) leefde in Bornem en was een tijdlang meier van de Voogdij in Hingene. In een getuigenverhoor bij een rechtszaak (1570) beweert hij 46 jaar oud te zijn, op het kasteel van Bornem te verblijven en tot 2 jaar terug gedurende 20 jaar in die plaats baljuw te zijn geweest.[12] Denkelijk is hij het die gestorven is aan de pest circa 1574.[13] De van Tanerijen hadden ook lenen in Bornem. Zo bezaten ze het Hof van Baerle en de Praterie van Bornem.[14] De cijnsrechten die zowel vader als zoon hadden in Hingene verkochten ze in de jaren 60 van de 16de eeuw aan de heer van Hingene. Het waren dus geen onbemiddelde personen en mogen qua belangrijkheid niet onderschat worden.

Laten we terugkeren naar het betreffende leenboek. Op 21 februari 1658 doet Servaes Coolman, procureur in de Raad van Vlaanderen, verhef van het goed. Hij had voor dezelfde Raad het Hof van Nattenhaasdonk verworven via decreet ten laste van Niclaes de Backer. Wat was er gebeurd? De Brusselse advocaat Niclaes de Backer, die door zijn vader aangeduid was als sterfman van het leen, had het goed zwaar bepand met meerdere renten, in totaal voor enkele duizenden gulden. Al zes jaar ervoor had men geprobeerd het Hof en zijn gronden te verkopen, op initiatief van Niclaes' oom Hendrik de Schot, die 5.000 gulden te goed had. De verkoopsaffiche vermeldt een groot speelhuis en pachthof met 28 bunder land en men specificeert: *"Eerst het hooghhuys met syne galleryen, kelders, borneput, schuere, pachthoff, stallinghen ende ander edificiën met eene optreckende brugge met syne wallen, tsamen groot met den hoff een gemet negenentvyfftich roeden"*.[15] Die poging moet op niets uitgedraaid zijn, want in 1657-1658 volgt de verkoop bij decreet. Omdat Niclaes de Backer het Hof van Nattenhaasdonk als borg had gesteld en daarbij de hypothecaire renten had verzwegen, eiste de tegenpartij dat het goed openbaar verkocht zou worden. De eerste koopdag was op 3 december 1655. Maar er was slechts weinig animo om te kopen en uiteindelijk kocht Servaes Coolman het Hof en de gronden voor 6.000 gulden.[16] Dit ging enkel om een groot deel gronden, de wal en wat zich binnen de wal bevond en wat gepacht werd door Joos Hulsbosch en later door Willem Verelst. Want de boomgaard en de moestuin waren bij een kaveling terechtgekomen bij de erven Franchois De Backer en daardoor weten we dat de toegangsdreef beplant was met eiken en een linde.[17]

In 1706 volgt het verhef door Jan Baptista Coolman, advocaat in de Raad van Vlaanderen. Hij en zijn zoon en consorten verkopen in 1719 het Hof en de bijhorende gronden voor 14.000 gulden aan Adriaen Wauters en diens vrouw Elisabeth Verheyen, welke daarvoor een zware lening aangaan. Het merkwaardige hierbij is dat een deel van de goederen leenroerig zou zijn onder het Bornemse Hof van Barelsteyn.[18]

Het echtpaar Wauters-Verheyen houdt het niet lang vol, want al in 1722 wordt het Hof verkocht aan Nicolaes van Damme en Elisabeth de Smet en deze doet zijn verhef op 1 juli 1722. Wetende dat dit echtpaar de grootouders zijn van Judocus van Damme, die we begin 19de eeuw op het Hof zien (zie het artikel *Door de ogen van het kadaster: het Hof van Nattenhaasdonk*), dan kunnen we besluiten met de wetenschap dat we kennis hebben gekregen van de eigenaars vanaf circa 1500 tot begin 20ste eeuw.

1 Zie ook HOOGHE F., 'Het oude leenboek van het Land van Bornem onder jonkvrouw Johanna van Bar (1425)', in: *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw, nr. 25*, (VHKB), Bornem 2014, p. 21-46

2 Algemeen Rijksarchief, fonds d'Ursel, L1017

3 Zijn weduwe, Isabeau van Honissem, had na het overlijden van haar man het leenverhef gedaan op 24 september 1604 en had haar zoon Hendrik De Schot aangesteld als sterfman. RA, Oud Gemeentearchief Hingene, D056/397 Feodale archieven, leenverheffingen, 1604

4 DE SMET W., 'Een koopmansagreement', in: *Veertig documenten Klein-Brabant, een leesoefening*, (VHKB), Bornem 2016, p. 83-84

5 Rijksarchief Antwerpen (RA), Oud Gemeentearchief Hingene, D056/006 Wettelijkheden 1600-1617, 9 december 1608

6 RA, Oud Gemeentearchief Hingene, D056/397 Feodale archieven, leenverheffingen, 9 april 1625

7 Dit is vermeld in een cijnsboek uit 1571 uit het fonds d'Ursel. Algemeen Rijksarchief, fonds d'Ursel, L1006, folio 1verso

8 FREMAUX H., 'Histoire généalogique de la famille de la Tannerie originaire de la Flandre Walonne 1280 à 1560' in: *Bulletin de la société de la province de Cambrai*, XII, 1908, p. 195-205; STRUBBE E., De vijftiendeeuwse Brabantse rechtsgeleerde Willem van der Tanerijen, in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis, vol 11*, 1932, p. 265-283

9 Gemeentearchief Bornem (GAB), Parochiearchief Nattenhaasdonk, rekening over 1598, folio 12recto; in latere rekeningen werd de pot smout omgezet in een betaling van 12 stuivers

10 Kasteelarchief Bornem (KAB), KAB_S3_D046_L022_001, de datum die aangehaald wordt is 17 juni 1505

11 HOOGHE, VERSTRAETEN, ROCHTUS, *Het Kasteel van Bornem Duizend jaar Europese geschiedenis Deel 1 Van het ontstaan tot de komst van Pedro I Coloma*, (VHKB), Bornem 2007, p. 328

12 CROKET B., 'Rumpst in Bornem, deel 2', in: *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw, nr. 20*, (VHKB), Bornem 2009, p. 4

13 MEES J., 'Een honderdjarig proces over de heerlijkheid Hingene", in: *Heemkundig jaarboek, 10de jg.*, (VHKB), Bornem 1975, p. 21 noot 56

14 HOOGHE F., ibidem, (VHKB), Bornem 2014, p. 38-39

15 GAB, Parochiearchief Nattenhaasdonk, D002_008_1652

16 RA, Oud Gemeentearchief Hingene, D056/009, Wettelijkheden 1651-1663, fol. 258verso-292recto

17 GAB, Parochiearchief Nattenhaasdonk, D001_031_1652

18 RA, Oud Gemeentearchief Hingene, D056/009, Wettelijkheden 1651-1663, los stuk

Nieuw archeologisch onderzoek (2019) aan de Pastoor Huveneersheuvel en de Nattenhaasdonk

Emmy Nijssen

Figuur 1: Luchtfoto van de muren van het poortgebouw van het Nethof: de oostelijke vleugel (boven) en de westelijke vleugel (onder) (Van Laecke J., Agentschap Onroerend Erfgoed 2019)

Inleiding

De Pastoor Huveneersheuvel in Hingene-Nattenhaasdonk (Bornem) staat al lang bekend voor zijn rijke geschiedenis onder andere door de associaties met de Boerenkrijg en met de 'Heren van Havesdunc'. Op basis van de gekende geschiedenis en de bewaringsgraad van de ophogingen van de Pastoor Huveneersheuvel is er door het Agentschap Onroerend Erfgoed in 2015 beslist om een studie uit te voeren om zodoende de ontwikkeling van het gehucht Nattenhaasdonk doorheen de tijd te evalueren. In het kader van een beschermingsdossier omtrent de hele omgeving van Hingene-Nattenhaasdonk publiceerde Ryssaert et al. in 2016 hun onderzoek naar de Nattenhaasdonk.

In 2018-2019 voerde het archeologenteam van ABO nv een archeologisch onderzoek uit in de buurt van de Pastoor Huveneersheuvel en de directe omgeving. Dit in het kader van de aanleg van nutsleidingen aan de Nattenhaasdonk en de Pastoor Huveneersstraat.

Wat eraan vooraf ging

Voor het archeologisch onderzoek in 2016 opteerde het team van Ryssaert om zo veel mogelijk gebruik te maken van niet- of weinig invasieve methodes. Dit resulteerde in achtereenvolgens een literatuur- en archiefonderzoek, een terreinonderzoek door middel van handmatige grondboringen, een geofysisch onderzoek, om zodoende verschillende sporen zoals muren, grachten en natuurlijke waterlopen of depressies en ophogingen aan het licht te brengen. Vervolgens werden de terreinen onderzocht door metaaldetectoristen en tot slot werden er enkele gerichte proefputten en proefsleuven geplaatst, onder meer op de Pastoor Huveneersheuvel zelf, op de locatie waar de kerk moet gestaan hebben.

Figuur 2: Situering van het projectgebied (zwarte omlijning) (luchtfoto 2012 AGIV) (Ryssaert et al 2016, p. 15)

Bij dit onderzoek kwam er onder meer aan het licht dat de omgeving van de Nattenhaasdonk bestaat uit een centrale zandrug die opgebouwd is uit verschillende kleinere heuveltjes die regelmatig doorsneden worden door natuurlijke geulen waarvan sommige later geïntegreerd zijn in een grachtensysteem in de omgeving (Ryssaert C., 2019). De Pastoor Huveneersheuvel was met zekerheid vanaf de volle middeleeuwen, en mogelijk al eerder, in gebruik als residentiële site. De site omvatte een residentieel gebouw/hoeve, een kerk en een gracht die het "opperhof en het neerhof" van de site scheidde ten opzichte van de omgeving. Het gehucht Nattenhaasdonk bestond in de late middeleeuwen waarschijnlijk uit een 4-tal hoeven, met de daarbij horende percelen landbouwgrond (Ryssaert C., 2019). Deze bevindingen leidden tot de inschatting dat het gebied een waardevolle archeologische site hoog potentieel is. Daarom dat de site, de Pastoor Huveneersheuvel, in het voorjaar van 2018 werd opgenomen als beschermde archeologische site. Zo zijn er slechts een 40-tal in heel Vlaanderen.

De opgraving en werfbegeleiding

In het najaar van 2018 werden plannen gemaakt voor het uitvoeren van rioleringswerken ter hoogte van de Pastoor Huveneersstraat en de Nattenhaasdonk te Bornem. Hierbij zou een ontdubbeld rioleringsstelsel gelegd worden onder het straatniveau. De pittoreske kasseiweg, die sinds de 19de eeuw de straat vormt zal worden opgebroken voor het leggen van de riolering. Hierna zal de kasseiweg weer in ere hersteld worden. De terreinen aan het kruispunt tussen de Pastoor Huveneersstraat en de Nattenhaasdonk zouden gebruikt worden als terrein voor stockage van gronden en materiaal gedurende de periode van de werken. Dit wil zeggen dat de ondergrond zowel ter hoogte van de terreinen van grondverbetering als de locatie waar de effectieve riolering komt, tot op ca. 3 meter onder het straatniveau, ernstig verstoord zal worden. Potentieel aanwezig archeologisch erfgoed zal hierdoor onherroepelijk vernietigd worden. Omdat de omgeving van de Nattenhaasdonk een potentieel erg interessante en beschermde site is, diende er een archeologisch onderzoek te gebeuren voor de aanvang van de leidingwerken.

Voor het archeologisch onderzoek ging men als volgt te werk: eerst werd er een bureaustudie uitgevoerd. Hieruit bleek dat zowel een deel van het leidingtracé (rood) als het terrein voor grondverbetering (lichtblauw) verder onderzocht moesten worden (zie figuur 9 achteraan dit artikel). Dit gebeurde dan ook. Het terrein voor grondverbetering werd initieel onderzocht door middel van proefsleuven, waarna er aan de hand van de aanwezigheid van vondsten en grondsporen diende overgegaan te worden tot een opgraving. De locatie waar de nutsleidingen moesten komen zou archeologisch onderzocht worden samen, of beter net voorafgaande, aan het leggen van de riolering.

De resultaten

De resultaten van het archeologisch onderzoek zijn op zijn minst opmerkelijk en hebben op een bepaald moment alle verwachting overtroffen. Te beginnen met het onderzoek van het driehoekige terrein voor grondverbetering. Dit situeert zich aan het deel van de Pastoor Huveneersstraat net voorbij het kruispunt met de Nattenhaasdonk zelf.

Landschappelijk is het onderzoeksgebied gelegen op de zuidoostelijke uitloper van de oost-west lopende zandrug de Nattenhaasdonk, aan de rand van een lagergelegen alluviaal gedeelte, gekenmerkt door de aanwezigheid van een met kleiige afzettingen opgevuld microgeulensysteem (Pype P. et al, 2018).

Figuur 3: Voorbeeld van centrale zandige opduiking met de grijze podzolisatie verschijnselen (ABO nv 2019).

Omwille van de aanwezige microgeulen en de daartussen liggende zandige ophogingen is er sprake van de vorming van podzolisatie ter hoogte van deze zandige opduikingen. Resten hiervan werden hoofdzakelijk aangetroffen in het centrale deel van het onderzoeksgebied, ter hoogte van de zandige opduiking. Het uiterst westelijke en oostelijke gedeelte van het onderzoeksgebied worden gedomineerd door het geulennetwerk en/of de landbouwactiviteiten. Daarom is podzolisatie daar niet terug te vinden.

Bodemkundig werd het onderzoeksgebied gekenmerkt door de aanwezigheid van "bolle akkers": een systeem waarbij door middel van de creatie van een plaggendek in functie van een landbouwkundig nutriëntensysteem bolle akkers ontstaan. Ook in het nabijgelegen Waasland komt dit type landbouw vanaf de volle middeleeuwen veelvuldig voor. Bij dit systeem werden gestoken plaggen uit beekdalen of heidegebieden een tijdlang in de veestallen gestockeerd om ze daarna over de bewuste akkers uit te spreiden. Na verloop van tijd heeft dit geleid tot "bolle akkers" waarbij de akkers gekenmerkt worden door een centraal hoger gelegen gedeelte dat, in functie van afwatering, afhelt richting de omliggende perceelsgrenzen (Pype P., et al, 2018). Dit type landbouw is dan ook terug te vinden op deze site, inclusief de afwateringsgrachten en greppels aan de zijkanten.

Figuur 4: Voorbeeld van één van de grote greppels/kreken over de lengte van het terrein (boven) en voorbeeld van een coupe (onder) van diezelfde greppel/kreek inclusief vondsten van natuursteen bovenaan in de vulling (ABO nv)

Op het terrein voor grondverbetering gaf dit het beeld van enkele grote noord-zuid lopende natuurlijke kreken die achteraf door de mens zijn (her)uitgegraven om te gebruiken als perceelsafbakening en als afwateringsysteem. Tussen de noord-zuid lopende greppels/kreken zijn er enkele kleinere oost-west lopende greppels die duidelijk uitgegraven zijn door de mens (zie figuur 11 achteraan dit artikel).

Alle greppels, zowel de noord-zuid lopende als de oost-west lopende, leverden een grote hoeveelheid archeologica op. De meerderheid van de vondsten bestond uit aardewerk en bouwmateriaal, te dateren tussen de 11de en het begin van de 13de eeuw. Een grote hoeveelheid bouwmateriaal (natuursteen en baksteenfragmenten afkomstig van grote bakstenen) werd in deze greppels gevonden. Dit wijst erop dat het opgeven van het gebruik van de grachten aan het einde van de volle middeleeuwen of het begin van de late middeleeuwen te plaatsen is. Tegen het midden van de 13de eeuw zou er dus een functiewijziging of herindeling van het terrein plaatsgevonden hebben (Nijssen E., 2019). Overstromingen in dit gebied aan het einde van de volle middeleeuwen gaan zeker hebben bijgedragen tot de opgave van de grachten als dusdanig. Deze locatie zal waarschijnlijk nog hoofdzakelijk in gebruik geweest zijn als landbouwgrond maar nu volgens het "bolle akker"principe en met grotere percelen. Gezien de grote hoeveelheid materiaal en het beperkt aantal breuken van het aardewerk moet de site waar het afval vandaan kwam in de nabijheid gelegen hebben. Bovendien moeten de bewoners van de site voldoende rijk geweest zijn om toegang te hebben tot natuursteen uit o.a. de regio van Doornik en aardewerk o.a. afkomstig uit het Maasland en het Rijngebied.

Figuur 5: Voorbeelden van lokaal en Maaslands aardewerk (ABO nv 2018)

Het voorkomen van dit soort vondsten is geen unicum voor de periode, maar wijst wel op een zekere koopkracht, status en (inter)nationale contacten van de inwoners van Nattenhaasdonk. Zeker omdat het om een vrij landelijk gebied gaat. Dit sluit dan ook mooi aan bij de al gekende historische en archeologische data omtrent de volmiddeleeuwse bewoning op de Pastoor Huveneersheuvel die zich op minder dan 50m van het opgravingsgebied bevindt (cfr. aanwijzingen Nethof).

De archeologische begeleiding van het leidingentracé

Figuur 6: Atlas der Buurtwegen (1841) met locatie van poortgebouw en grachtsysteem (Geopunt 2019)

Bij de aanvang van het onderzoek naar wat er nog bewaard was van archeologische resten, onder de 19de eeuwse kasseiweg van de Nattenhaasdonk en het noordelijk deel van de Pastoor Huveneerstraat, waren de verwachtingen niet erg hoog. Het landschappelijk verhaal van wat er al gekend was uit vooronderzoeken uit 2016 (Ryssaert et al.) en de opgraving op het terrein van grondverbetering kwam opnieuw naar voren: een landschap gekenmerkt door natuurlijke geulen of kreken met daar tussen zandige ophogingen waar het een stuk droger moet geweest zijn. Deze afwisseling tekent zich af op een oost-west lopende microrug die goed te onderscheiden is op een hoogtemodel van Nattenhaasdonk. Vooral de locatie van de Pastoor Huveneersheuvel is goed te onderscheiden (rood) ten opzichte van de lager gelegen delen (zie figuur 10 achteraan dit artikel).

De kreken en de ophogingen vastgesteld tijdens de opgraving konden verbonden worden met deze die aan het licht kwamen tijdens de werfbegeleiding. Geheel het westelijk en het noordelijk deel van het ca. 4m brede leidingentracé (Nattenhaasdonk en Pastoor Huveneersstraat) gaf een gelijkaardig beeld mits hier en daar enkele kuilen uit de post-middeleeuwen die nog onder het wegdek lagen (Nijssen E. et al, 2019).

Het (centraal) oostelijk deel van de Nattenhaasdonk echter gaf een heel ander beeld. Hier bevindt men zich aan de zuidelijke voet van de Pastoor Huveneersheuvel. Dit is de locatie waar de rand van het "opper- en het neerhof" van het Nethof zich moet bevonden hebben. Hier vertellen de archeologische sporen een ander verhaal. Wel moet er vermeld worden dat het volledig oostelijke gedeelte van het onderzoeksgebied (Nattenhaasdonk) weerom hoofdzakelijk het landschappelijk verhaal vertelde van een afwisseling tussen natuurlijke kreken en zandige opduikingen met sporadisch een post-middeleeuws of recenter spoor.

Het (centraal) oostelijk deel van de site omvatte twee brede grachten, eentje aan de westzijde en eentje aan de oostzijde van het "opperhof". Beide hadden een breedte van ca. 8m en een diepte tussen de 2,5 en de 4m. Ze waren volgestort met (baksteen)puin en ander bouwmateriaal zoals natuursteen (Doornikse kalksteen en veldsteen) en hier en daar wat scherven uit de 16de en vroeg-17de eeuw. Tussen de locatie van beide grachten echter werden twee vleugels van een stenen gebouw gevonden. De totale lengte van het gebouw moet ongeveer 50m geweest zijn waarbij de meest westelijke, jongste vleugel, een lengte van ca. 25m had en de meest oostelijke vleugel (met de oudste delen) een lengte van ca. 18m had (zie figuur 1).

Beide muren zijn ongeveer 1m dik en bevinden zich op ongeveer 0,70m onder de rijweg. De bewaring van de muren gaat tot ongeveer 2,5m diepte. De steunberen van het gebouw bevinden zich aan de binnenzijde (noorden), want net ten zuiden van het gebouw begon de gracht van het Nethof weer. Het gebouw is dus op de helling van de gracht gebouwd. Van daar ook dat het noodzakelijk was om de steunberen aan de binnenzijde te plaatsen. Kijkend naar de locatie van het gebouw op oude kaarten en binnen het onderzoeksgebied komt dit overeen met de vermoedelijke locatie van het poortgebouw. Het poortgebouw gaf toegang gaf tot het Nethof via een centrale weg. Dit verklaart ook de onderbreking tussen beide vleugels.

Figuur 7: Het stenen poortgebouw van het Nethof aangetroffen onder de bestrating van de Nattenhaasdonk (ABO nv 2019)

Beide delen hebben meerdere bouwfases gehad, waarbij de oudste bouwfase mogelijk teruggaat tot de 12de mogelijk zelfs 11de eeuw. De jongste fase is waarschijnlijk in de 16de eeuw te dateren. De jongste bouwfase bestaat er onder andere in beide vleugels van het gebouw aan de voorzijde (zuiden) te voorzien van een bakstenen parament met bakstenen die duidelijk een eenvormige zetting en afmeting hebben. Dit diende om het gebouw een impressionante en massieve uitstraling te geven in de 16de eeuw. Kijkend naar de samenstelling van de opbouw langs de bovenzijde en de achterzijde (noordzijde) van het gebouw komt er een heel ander beeld naar voren. Het is een mengelmoes van baksteen uit verschillende periodes, natuursteen (veldsteen en Doornikse kalksteen) die allen hergebruikt en gecombineerd zijn in variërende hoeveelheden en met een

mengeling van morteltypes. Wat wel met zekerheid gesteld kan worden is: hoe meer gebruik gemaakt is van natuursteen t.o.v. baksteen, hoe ouder de fase, algemeen genomen. Hierdoor kan men ervan uitgaan dat de westelijke vleugel in zijn huidige toestand uit de late middeleeuwen en de postmiddeleeuwen dateert. De oostelijke vleugel echter gaat mogelijk terug tot de volle middeleeuwen (11de -12de eeuw). Hout, gerecupereerd van onder de natuurstenen fundering van de oostelijke vleugel, zal door middel van radiokoolstofdatering (14C) moeten uitwijzen hoe oud deze oudste fase van het gebouw is. Hiervan zijn nog geen analyseresultaten beschikbaar.

De oudste fase van het poortgebouw wordt in de 12de mogelijk 11de eeuw gedateerd door het gebruik van Doornikse kalksteen in zowel de fundering en een deel van het opgaande muurwerk van het onderste deel van de muur. Hierbij werd gekeken naar de gebruikte metseltechnieken die men ook bij gebouwen uit de volle middeleeuwen in Gent, Mechelen, enz. terug vindt.

Figuur 8: De oudste fase van het poortgebouw met onderaan Doornikse kalksteen zowel als fundering als in opbouw van de muur, met daarop verschillende latere fase (late middeleeuwen) (ABO nv 2019)

De gracht aan de voorzijde van het gebouw is in de loop van de 16de-17de eeuw in onbruik geraakt en dichtgegooid met puin en huishoudelijk afval. Ook het puin, in de stukken gracht die ten oosten en ten westen van het poortgebouw te vinden zijn, bestaat uit hetzelfde materiaal als het puin aan de voorzijde van het gebouw. Uit historische bronnen is geweten dat het Nethof en omgeving sterk te lijden hebben gehad onder de 80-jarige oorlog alsook onder overstromingen, die in deze regio steeds frequenter werden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat langzaamaan de teloorgang van het eens zo belangrijke Nethof ingezet was (Ryssaert C., 2019).

Conclusie

Het onderzoek op het terrein voor grondverbetering en ter hoogte van het rioleringstracé hebben voor nieuwe inzichten gezorgd betreffende de geschiedenis van Nattenhaasdonk en de Pastoor Huveneersheuvel waar de residentie 'Nethof' of Hof van Nattenhaasdonk zich ooit bevond. Het landschap wordt gekenmerkt door natuurlijke kreken en zandige opduikingen. De mens zet (met zekerheid vanaf de volle middeleeuwen) het landschap naar zijn hand. Naar alle waarschijnlijkheid is dit ook het moment dat de '*Heren van Havesdunc'* hun residentie bouwen/uitbreiden ter hoogte van de Pastoor Huveneersheuvel. Vanaf de volle middeleeuwen (ca. 13de eeuw) treed er een verandering in landgebruik op en geraken de natuurlijke kreken/greppels in onbruik. Men schakelt dan ook over op een landbouwsysteem van "bolle akkers". Tegelijkertijd is de residentie van het Nethof aan een flinke uitbouw toe, er zullen bovendien nog verschillende bouwfases volgen. Hierbij groeit het belang en de grootsheid van het Nethof telkens. Dit kan men, bij dit onderzoek, onder meer vaststellen door de verschillende bouwfazen van het ca.50m lange poortgebouw van het Nethof te analyseren. Tegen het einde van de 16de-17de eeuw is er een teloorgang van de site op te merken. Deze zal zich verder zetten tot in de 19de eeuw wanneer beslist wordt onder invloed van de regelmatige overstromingen de parochie te verplaatsen naar het nabij gelegen Wintam.

Bibliografie

MEES L., 1894. *Geschiedenis der gemeente Hingene, met uitbreidingen en bewijsstukken*. Gent.

NIJSSEN E., JANSEN I., 2019: Een vol- en laat middeleeuws poortgebouw aan de Nattenhaasdonk en de Pastoor Huveneersstraat te Bornem (Antwerpen) (werfbegeleiding), *ABO Rapporten 952*, (*in prep.*).

NIJSSEN E., PYPE P., JANSEN I., COENAERTS J., 2019: Opgraving terrein voor grondverbetering te Nattenhaasdonk, Bornem (Antwerpen), *ABO Rapporten 948*.

PYPE P., COENAERTS J., 2018: Vol- en laatmiddeleeuwse sporen aan de Nattenhaasdonk *(Antwerpen)*, *ABO Rapport* 805.

RYSSAERT C., 2019. Verbeelde burcht, verdwenen dorp, vergane ridders, verloren strijd; de Pastoor Huveneersheuvel in Nattenhaasdonk bij Bornem, *M&L 39/2*.

RYSSAERT C., PAULUSSEN R., ORBONS J., ARCKENS M., VERBRUGGEN F., VAN GENECHTEN B., 2016. Een archeologische evaluatie en waardering van Bornem- Hingene, Pastoor Huveneersheuvel (Bornem, prov. Antwerpen). ODIN rapport.

Figuur 9: Overzicht van de archeologisch te onderzoeken zones, het leidingtracé (rood) en het terrein voor grondverbetering (lichtblauw) (ABO nv 2018)

Figuur 10: Digitaal Terrein Model (DTM) met overzicht van de omgeving, de verhoogde ligging van het Nethof (ABO nv 2019)

Figuur 11: Overzicht van de sporen op het terrein voor grondverbetering met enkele natuurlijke kreken/ hergraven greppels in noord zuid richting en enkele door de mens gegraven greppels in oost-west richting (ABO nv 2019)

Figuur 12: Overzichtskaart met alle sporen inclusief de twee muren (roze) en de grachten aan de uiteinden ervan (donker blauw) (ABO nv 2019)

Verwacht in december 2019

Nieuw jaarboek VHKB

Leven in de brouwerij

Historiek van een biercultuur in Hingene, Wintam, Eikevliet

Het nieuwe jaarboek geeft een beeld van de biercultus in Hingene, Wintam, Klein-Mechelen, Eikevliet en Eikse Amer. Dit boek slaat een brug over ongeveer drie eeuwen, met alles wat te maken heeft gehad met de herbergen, cafés, brouwerijen, bottelarijen en kuiperijen. De 11 behandelde brouwerijen zorgden voor veel tewerkstelling. Zij boden niet alleen werk aan in de eigen brouwerij, maar een brouwerij kan niet werken zonder kuipers en bottelaars. En verder waren de brouwers bemiddeld en zij stonden dikwijls aan de wieg van fanfares en toneelverenigingen of lieten zich gelden in de dorpspolitiek.

Meerdere inventarissen van brouwerijen zijn opgenomen. Zo kan men zich een beeld vormen welk materiaal een toenmalige brouwerij nodig had. Hun bier vond via cafés, die vaak eigendom waren van de brouwerij, zijn weg naar het dorp en omstreken. En drankgelegenheden waren er genoeg. De auteur haalde ongeveer 380 herbergen en cafés van onder het stof, die voor het sociale leven in het dorp zorgden. Straten met gemiddeld 20 à 25 cafés vormden in vorige eeuwen geen uitzondering, daar deze uitbating voor vele mensen een welgekomen extra cent binnenbracht, broodnodig om te overleven.

Het 'uitgaan' zoals wij dat nu kennen, bestond vroeger niet. Enkel de kermissen in de naburige parochies werden bezocht, dikwijls met de nodige ambiance. Het 'uitgaan' toen beperkte zich tot het dorp waar men woonde. De bijhorende verenigingen zoals onder andere voor duivensport, kaatsen, wipschieten, het spelen op de bollebaan, fanfares, toneel, kaarten en caféspelen waren de uitlatingen na een zware werkweek. Dat men hier menig pintje bier dronk, gebrouwen in het eigen dorp, hoeft geen betoog. Vaak ging dat gepaard met hevige woordenwisselingen en vechtpartijen tot gevolg. Talrijke proces-verbalen zijn opgenomen in het boek. Waar mensen zijn, moeten regels opgesteld worden, zo ook bij alcohol. Alcohol kan voor vermaak zorgen, maar ook voor veel ellende. Je kan moeilijk een paard met een kar van de vorige eeuwen vergelijken met een moderne wagen. Een paard met zijn dronken bestuurder vond zijn weg naar huis, een wagen niet. De wetgevingen, variërend van de negentiende eeuw tot vandaag, zijn eveneens behandeld en geven een realistisch beeld van toen en nu. Een boek om "Proost" tegen te zeggen.

U kan dit boek nu al bestellen aan voorintekenprijs. Tot 11 oktober 2019 betaalt u slechts € 35 daarna wordt de prijs € 39; allebei exclusief eventuele verzendkosten.
U bent dan ook welkom op de boekvoorstelling op 14 december in de Sint-Stefanuskerk in Hingene.
De voorintekenaars worden vermeld met naam en woonplaats. Voor meer info: zie hieronder.

Voor inlichtingen en bestellingen:
Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw, p/a Secretariaat VHKB, W. d'Urselstraat 5, 2880 Hingene-Bornem
GSM: 0486/074066 - E-mail: heemkundekleinbrabant@gmail.com Rek. nr.: BE63 0682 0091 4208
Erfgoedhuis De Casteleyn, W. d'Urselstraat 5, 2880 Hingene-Bornem
Check ook even volgende website: www.heemkunde-klein-brabant.com